

**Република Македонија
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје**

**Филозофски факултет
Институт за безбедност, одбрана и мир**

**ЈАЗИЧЕН ДИВЕРЗИТЕТ ИЛИ АСИМЕТРИЧЕН БИЛИНГВИЗАМ:
ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА ЈАЗИЧКАТА ПРАВДА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА**

Докторска дисертација

**Ментор:
проф. д-р Билјана Ванковска**

**Кандидат:
м-р Марјан Степановски**

**Скопје,
мај 2019 година**

ЈАЗИЧЕН ДИВЕРЗИТЕТ ИЛИ АСИМЕТРИЧЕН БИЛИНГВИЗАМ: ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА ЈАЗИЧКАТА ПРАВДА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Апстракт

Поаѓајќи од претпоставката дека подобрувањето на квалитетот на општественото живеење е во позитивна корелација со степенот на усогласеност на јазичниот систем со универзално-прифатените начела на демократијата и човековите права, односно дека правичноста на овој систем претставува предуслов за еднакви и правични услови за сите граѓани подеднакво, оваа дисертација ја евалуира развојната компонента и одржливоста на политиките, наспроти предизвиците, кои ја регулираат и насочуваат јазичната правда во Република Македонија. Истовремено, дава одговор на тоа дали и до која мера системот на јазична правда во Република Македонија е во согласност со универзално прифатените начела на демократијата, човековите права и доброто владеење.

Јазичната димензија на правдата, како клучен аспект на ова истражување, се надоврзува на начелата на доброто владеење, акцентирајќи го мултикултурализмот и диверзитетот, во поглед на подобрување на јавните политики, кои подразбираат приближување кон ЕУ, но и обезбедување одржлив и правичен модел во национални рамки, во духот на инклузивноста на идеолошките и идентитетските политики на дефинирани во клучни документи и инструменти за заштита на јазичните права. Преку клучните критериуми на диверзитетот се опишува и рамката која води кон јазичната правда, а произлегува од соодносот помеѓу промоцијата и соодветната заштита на јазичниот диверзитет наспроти мултилингвизмот, со што се евалуира и влијанието на јазичната правда врз мирот, стабилноста и доброто владеење во Република Македонија.

Правдата како концепт, кој се базира на постулатите на етиката, рационалноста и пропишаните правила и норми, подразбира праведност и правичност во секој поглед. Оттука, потребна е соодветна рефлексивност на овие базични постулати во мерките и активностите на јазичните политики, кои на правичен начин би ги признале и промовирале јазичните права на сите граѓани на Република Македонија, и би ја отсликале мултикултурноста и мултијазичната реалност на земјата во еден кохерентен јазичен систем, соодветен на унитарниот карактер на политичкиот систем, со јасни развојни цели и стратегија која пак позитивно ќе влијае врз развојната и интегративната перспектива на политичкиот систем.

Клучни зборови: *јазичка правда, јазични права, диверзитет, добро владеење, Република Македонија, мултилингвизам, мултикултурализам, јавни политики*

LINGUISTIC DIVERSITY OR ASYMETRIC BILINGUALISM: THE CHALLENGES OF LINGUISTIC JUSTICE IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Abstract

Considering the assumption that the improvement of the quality of societal life is in a positive correlation with the level of alignment of the language system with the universally accepted principles of democracy and human rights, or that the fairness of such system is a prerequisite for equal and fair conditions for all citizens equally, this dissertation evaluates the developmental component and the sustainability of policies against the challenges that regulate and influence linguistic justice in the Republic of Macedonia. At the same time, it answers how and to what extent the system of linguistic justice in the Republic of Macedonia is in line with the universally accepted principles of democracy, human rights and good governance?

The linguistic dimension of justice as a key aspect of this research builds upon the principles of "good governance" and it emphasizes multiculturalism and diversity in terms of improving public policies that support the accession to the EU, and at the same time ensures one sustainable and equitable national model which is in line with the ideology and identity policies defined within the key international documents and instruments for protection of linguistic rights. Through the key criteria of diversity the framework leading to linguistic justice is also described, which derives from the correlation between the promotion and the respective protection of linguistic diversity versus multilingualism, which evaluates the impact of linguistic justice on peace, stability and good governance in Republic of Macedonia.

Justice as a concept which is based on the principles of ethics, rationality and set rules and regulations, inevitable implies fairness and justice in broad sense. As such, it requires appropriate reflection of these basic principles in the measures and activities of the linguistic public policies that would equally recognize and promote the linguistic rights of all citizens of the Republic of Macedonia, taking into consideration the multicultural and multilinguistic context, into one coherent linguistic system adequate to the unitary character of the political system, with clearly defined development goals and strategy which would also positively influence the developmental and integrative perspective of the political system.

Key words: *linguistic justice, linguistic rights, diversity, good governance, Republic of Macedonia, multilingualism, multiculturalism, public policy*

Содржина:

ВОВЕД	6
1. Формулација на проблемот на истражување	8
2. Истражувачко прашање	11
3. Цели и задачи на истражувањето	12
4. Предмет на истражувањето	13
4.1. Теоретско определување на предметот на истражување	14
4.2. Операционално определување на предметот на истражување	14
4.3. Просторно определување на предметот на истражување	16
4.4. Временско определување на предметот на истражувањето	16
4.5. Дисциплинарно определување на предметот на истражување.....	17
5. Хипотетска рамка на истражувањето	17
6. Метод на истражувањето	19
7. Научна и општествена оправданост на истражувањето	21
ДЕЛ 1: ТЕОРИСКА И КОНЦЕПТУАЛНА РАМКА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	23
1. Теории за јазичните права	24
1.1. Либерален плурализам	26
1.2. Нормативната политичка теорија.....	27
1.3. Национализам	33
2. Јазични системи и одговор на диверзитетот: <i>толеранција</i> наспроти <i>промоција</i> на јазичните права	34
3. Меѓународни начела и инструменти за заштита на јазичните права	37
4. Обврската наспроти правото да се знае официјалниот јазик	48
Обврската да се изучува официјалниот јазик.....	48
Правото да се изучува официјалниот јазик	50
5. Типологија на јазични права	53
5.1. Јазичните права низ призмата на статусот на јазикот	54
5.2. Неинструментални јазични права	57
5.3. Инструментални јазични права	59
5.4. Признавање на јазичните права	67
5.5. Јазикот како алатка за колективна акција и/или општествена кохезија	68
6. Пристапи на јазична правда	68
6.1. Компензациско гледиште	69
6.2. Националистичко гледиште	70

6.3. Либерал- културалистичко гледиште	73
6.4. Либерал-демократско гледиште.....	76
7. Релевантноста на малцинската позиционираност во рамки на постоечките мнозинско-малцински односи	78
7.1. Акомодација на барањата за економските нееднаквости.....	80
7.2. Модели за надминување на нерамноправноста и еднаков третман.....	82
7.3. Индивидуалниот наспроти групниот интерес	84
8. Јазичните политики и малцинските права	86
9. Значењето на јазикот во различните општествени сфери.....	88
10. Димензии на диверзитетот	92
11. Мултилингвизам наспроти јазична различност.....	95
12. Локална наспроти територијална различност.....	96
12.1. Вредноста на диверзитетот.....	98
12.2. Диверзитетот и диференцијацијата на јазичните права	100
12.3. Јазичниот диверзитет како јавно добро	101
13. Идентитетот и јазичниот систем	104
14. Регулација на јазичниот модел и јавната сфера	107

Дел II: ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА ЈАЗИЧНАТА ПРАВДА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА .....

1. Контекст и развој на јазичните политики во Република Македонија: реална потреба за интервенција или акомодација под притисок	115
1.1. Историски преглед на акомодирање на јазичните различности во Македонија	117
1.2. Јазичниот статус и барањата за акомодација.....	123
1.3. Креирањето на јазични политики: потреба или притисок	129
2. Јазичниот систем на Република Македонија	132
2.1. Уставните Амандмани од 2001 година – системска интервенција.....	135
2.2. Законот од 2008 година – прецизирање на моделот.....	136
2.3. Споредбен приказ на јазичните права пред и по 2001 година	138
3. Спроведување на јазичните политики во Република Македонија – ефекти без стратегија?	140
3.1. Поделбата на власта по Охридскиот рамковен договор и: континуирани предизвици за стабилноста	143
3.2. Јазикот и правдата	148
3.3. Правична јазична политика	150
4. Употребата на јазиците во образованието – модел за кохезија и интеграција?	152

5. Модел на јазична правда.....	159
5.1. Оцена на правичноста на моделите.....	161
5.2. Предуслови за развој на јазичната правда.....	164
6. Евалуација на јазичните политики.....	169
6.1. Билингвализмот како модел на јазична правда.....	171
6.2. Билингвизмот и територијалниот пристап.....	173
7. Мултилингвизмот како македонска реалност.....	176
8. Законот за употреба на јазиците од 2018 – официјализација на билингвизмот во Република Македонија?.....	178
ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА.....	184
БИБЛИОГРАФИЈА.....	200

Современите мултикултурни општества континуирано се соочуваат со предизвиците како да обезбедат соживот помеѓу различните етнички, јазички и културни заедници, како да се развие чувството на заедничка припадност кај сите членови на политичката заедница, како да се излезе во пресрет на барањата за почитување на културната различност, а притоа да не се доведе во прашање општествената кохезија. Културните различности, односно правото да се биде различен и потребата од задоволување на барањата и потребите на различните културни заедници во контекст на еден правен и институционален систем, се длабоко навлезени во суштината на мултикултурализмот, кој се сфаќа како концепт кој преку определена правна рамка ги утврдува начините и механизмите за признавање и почитување на културните разлики (и особености), како и соодветна реализација на културните права.

При евалуацијата на демократскиот перформанс на современите општества со хетероген карактер, прашањата кои се поврзани со политиката на признавање претставуваат најпроблематичните, а воедно и најзначајните прашања. Надоврзувајќи ја и политиката на разлики, чиј фокус е насочен кон политичките и етничките разлики доаѓаме и до суштинското прашање на политиката на признавање, која е всушност во центарот на дилемата дали и како различните карактеристики на етничките, културните, јазичните и религиските групи треба да бидат признати во политиката и заштитени со правото. Се смета дека мултикултурните држави не се градат преку чувството за колективен идентитет, туку врз силните културни врски и идентитети. Поимот мултикултурализам опфаќа повеќе актуелни политички трендови кои претставуваат евалуација на традициите и идентитетите на малцинските групи.

Со оглед на нејзината геополитичка позиционираност, Македонија претставува своевиден крстопат на кој се среќаваат различните културни матрици, вредности, па и интереси. Мултикултурноста како феномен датира од многу одамна, односно може да се каже дека Македонија има долга мултикултурна, мултиетничка, мултилингвистичка и мултиконфесионална традиција. Културните, јазичките, верските и етничките различности во целост ги детерминираат и условуваат односите во македонското општество, но имаат силно влијание и врз мирот и стабилноста на Република Македонија. Охридскиот Рамковен договор (ОРД), како појдовна точка во мултикултурното (ре)дефинирање на македонскиот политички образец имаше за цел да излезе во пресрет на барањата на етничките Албанци, а притоа да го зачува унитарниот

карактер на државата, и како таков е земен предвид согласно потребите на оваа дисертација.

Оваа дисертација се концентрира на една значајна и релативно помалку истражувана карактеристика во национални рамки – јазичната разновидност, која е проучена низ призмата на политиките на македонскиот мултикултурализам наспроти универзално прифатените демократски норми. Меѓу најзначајните барања кои беа преточени во Рамковниот договор, прашањето за употребата на јазиците, вклучувајќи го и високото образование на јазик различен од мнозинскиот (официјален државен јазик), претставуваат база за анализа на лингвистичките права и политики во Република Македонија. Оттука неслучајно произлегува и мотивот за дискусија на јазичната правда, која во ова истражување е анализирана и дискутирана како синергија на мултикултурните (јазични) политики, наспроти јазичните права и политиките на признавање, како ултимативниот дострел на сите демократски општества во духот на владеењето на правото и почитувањето на човековите права и слободи. По таа логика, доаѓаме и до прашањето кое ова истражување го анализира и одговара, односно, дали и до која мера системот на јазичната правда во Република Македонија е во согласност со универзално прифатените начела на демократијата, човековите права и "доброто владеење"?

Јазичните политики како пошироки (и сè позначајни!) прашања на демократијата и мултикултурализмот ја отвораат расправата за нивото на јазична правда. Преку постулатите на национализмот, идентитетските политики и групните права, анализата за јазичната правда ќе опфати анализа на теоретската рамка и моделот на Република Македонија како случај. Интересот за ова истражување додатно произлезе и од преклопувањето на принципите и стандардите на: универзалните човекови права, јазичните вредности промовирани од институциите на Европската Унија (ЕУ), развојните јазични политики и начелата на доброто владеење. Анализирајќи тема од областа на мултикултурализмот, мотивот за избор на јазичната различност, права и правда, несомнено доаѓа и од фактот што јазичните политики и идентитети препознаваат и отвораат значајни предизвици и дебати од областа на политичката филозофија, политичките науки и истражувањата на мирот и конфликтите.

1. Формулација на проблемот на истражување

Прашањето на јазичната правда, поточно усогласеноста на истата со универзално прифатените начела на демократијата и човековите права, несомнено се вбројува во едно од клучните предуслови за подобрувањето на квалитетот на општественото живеење. Правдата како концепт на морална праведност се базира на етиката, рационалноста и пропишаните правила и норми. Анализата на јазичната (лингвистичката) димензија на правдата, како централно прашање и фокус на ова истражување, се повикува на принципите на доброто владеење преку мултикултурализмот и диверзитетот. Со посебен осврт на јазичниот диверзитет, преку анализа на одбраните критериуми се прави споредба на нивото на "различност, но еднаквост" во и вон границите на Република Македонија во духот на инклузивноста на идеолошките и идентитетските политики на Европската Унија. Поаѓајќи токму од трите критериуми на диверзитетот дефинирани од Ван Паријс (Van Parijs, 2002), се опишува суштината на дебатата која води кон лингвистичката правда, а произлегува од соодносот помеѓу промоцијата и соодветната заштита на јазичниот диверзитет наспроти мултилингвизмот.

Идејата за различноста/диверзитетот, поаѓајќи од логиката на био-диверзитетот, содржи три димензии: изобилство (richness), рамномерност (evenness) и оддалеченост (distance), кои по претставувањето на теоретската заднина и презентирањето на случајот избран за потребите на ова истражување, анализирани се (како соодветни критериуми за анализа на диверзитетот) низ призмата на јазичната правда како предмет на ова истражување.

Со цел концептуално појаснување и појмовно дефинирање во поглед на соодносот помеѓу јазичниот диверзитет и повеќејазичноста, истражувањето првенствено ги зема предвид клучните меѓународни документи кои се однесуваат на јазичните права и политики и соодветно дефинираните цели за заштитата на јазичниот диверзитет и промоцијата на мултилингвизмот. Оттука се црпат и основните постулати за споредба и анализа на македонскиот случај, односно преку осврт на вредносната и декларативна рамка на ЕУ¹ и начелата на клучните меѓународни документи се прави илустрација на македонскиот случај и системски предизвици.

---

¹ Со оглед на тоа што ЕУ во рамките на своето законодавство (Acquis Communautaire) директно не го регулира прашањето за заштита и употреба на јазиците, а во одредни документи референцира на *единството во различностите* кои поаѓаат од различни јазички политики согласно соодветните традиции и потреби на земјите членки на Унијата чии политики за од областа се во согласност документите на Советот на Европа и останатите меѓународни инструменти за заштита на човековите права.

Иако на прв поглед се истакнува природната комплементарност на овие две цели, со оглед на фактот што повеќејазичноста е незамислива без јазичната разновидност, и јазичниот диверзитет е беспредметен во отсуство на полиглоти, способни да уживаат во диверзитетот и неговите придобивки, ова истражување се фокусира на продлабочувањето на дебатата околу спротивставеноста на двата феномени. Роберт Филипсон ја нагласува внатрешна тензија помеѓу ритуалното тврдење на ЕУ дека, од една страна, Унијата ги охрабрува контактите и мобилноста во сите видови, а со тоа и повеќејазичноста, додека пак од друга страна го поттикнува зачувувањето (ако не и промоцијата) на јазичниот диверзитет (Philipson 2007:17).

Имено, за споменатата тензија Европската Комисија излегува со ставот дека: „со признавањето на појавата на англискиот како најшироко распространетиот јазик во Европа, Унијата (исто така) сака да биде сигурна дека со текот на времето, ова нема да стане фактор на ограничување на јазичниот диверзитет во рамките на нејзините граници. Заради ова Акциониот план на Комисијата ја постави целта на „мајчиниот јазик плус два" (Европска Комисија 2004:22). Меѓутоа, овој „лек“ понуден од страна на Комисијата, одвај ветува и нуди соодветни решенија поврзани со суштината на јазичниот механизам, со што и кога би се постигнал универзален трилингвизам, може само да се ублажи, но не и да се отстрани споменатата тензија. Како резултат на тоа, европското население прераснува во мултилингвално (или во најмала рака билингвално) со зголемување на компетенциите во најмалку уште еден странски јазик, со што значително го зголемува диверзитетот. Дали е ова праведно? Треба ли на диверзитетот да се смета како на значајна и вродена или пак како на инструментална вредност? Дали на идентитетските белези и културните, религиозните и јазичките различности ќе бидат земени во предвид со почит како што повикуваат клучните меѓународни документи и инструменти за заштита на човековите и јазичните права (кои се разгледуваат подолу во оваа дисертација)? Оттука и прашањето: дали ова не треба да игра клучна улога при нормативните дискусии за јазичните прашања, права и политики?

При согледување на јазикот како алатка за колективна акција гледан низ призмата на јазичката правда како колективна цел, во пракса среќаваме како изборот на јазик за образование и за официјална употреба е се почест извор на делби, спорови, па и конфликти. Изборот на јазик за образование, па и користењето на доминантниот наспроти доминираниите јазици, честопати се моќни алатки за колективна мобилизација и акција со цел признавање и остварување (практична примена) на јазичните права.

Без разлика дали со или без принуда на системот, асиметричната двојазичност е чест феномен кој се појавува како предизвик или област за интервенција во јавната политика. Но, како што и образованието, мобилноста, соработката и комуникацијата се прошируваат и интензивираат, феноменот станува се поприсутен и помасовен од било кога. Според Абрам Де Сван: „луѓето како говорни видови формираа светски јазичен систем којшто, всушност, цврсто се одржува од асиметричниот мултилингвизам“ (De Swaan, 2001). Сведоци сме на една распространета и сеприсутна асиметрична двојазичност, која се смета и за релативно ефикасна во пракса. Но проблемот се јавува токму тука, земајќи во предвид дека ништо не ја гарантира нејзината праведност. За да се задоволат основните принципи на правдата и „чесната игра“ не изненадува ни фактот што праведноста на светскиот јазичен систем е таква каква што е, наспроти сите универзално прифатени начела на човековите права (конкретно јазичните права), еднаквоста и праведноста.

Реализацијата и успешноста на доброто владеење² бара зрелост од (членовите на) општеството во поглед на чувството за општествена одговорност и континуиран надзор над владините тела и процесот на донесување одлуки. Со оглед на тоа што доброто владеење како термин кој го означува ултимативниот начин на којшто јавните институции би се однесувале кон јавните работи и би управување со јавните ресурси, со цел гарантирање и остварување на човековите права, соодветна термилошка анализа преку призмата на правдата мора да се земе во предвид. Ако со терминот владеење се опишува „процесот на донесување на одлуки и процес преку кој истите се донесуваат и се спроведуваат (или не се спроведуваат)“ (Yang: 2009), истиот ги опфаќа, а воедно и опишува, интеракциите помеѓу сите општествени сектори.

Додатно, со оглед на освртот на принципите на добро владеење, неопходно е да се даде и соодветен опис на концептот на правда. За потребите на оваа дисертација акцентот е ставен на јазичната правда, а со тоа се земаат во предвид употребата на јазиците и нивото на заштита на различните јазици, како параметри за анализа.

Разбирањето на јазичната правда, споредбено со другите димензии и аспекти на општествената правда, бара внимателно разгледување на сложеноста на комуникацијата и интеракцијата помеѓу различните чинители, кои се директно засегнати од регулацијата

---

² Доброто владеење како концепт подразбира системска реформа во која општественото управување на земјата се подобрува преку: човековиот развој, реформирањето на политичките институции и изборот на типот на политичкиот режим, процес со кој се контролира управувањето на економските и социјалните ресурси, со цел развивање на капацитетите на владите за формулација и ефикасна имплементација на политики.

на јазичните политики и употребата на јазиците. Но, важен момент е тоа што, преку обезбедување на оваа димензија на правдата, други димензии на правдата, како што се дистрибутивна, процедурална, интерактивна, информативна, емоционална и набљудувачка (Van Parijs, 2011), се исто така обезбедени во голема мера, затоа што, се смета дека овие димензии се поврзани помеѓу општествените единки, со што се отвора простор и можност за разгледување на одредени лингвистички аспекти во сите односи и димензии. Во секој случај, со напорите за развој на јазичната правда, како димензија од интерес на ова истражување, значително се влијае и олеснува и реализацијата на многу аспекти и предуслови на доброто владеење. Доброто владеење обрнува внимание и ги акцентира слободата и еднаквоста, како универзално -прифатени стандарди на демократското владеење, а исто така става и посебен акцент на димензијата на јазичните права и правда, затоа што, јазичната правда ужива карактеристики погодни за развој на доброто владеење.

2. Истражувачко прашање

Македонија како земја на различности, чии мултикултурни политики во поглед на јазичните малцинства и нивните права можат да се категоризираат како исклучителни во регионален контекст, го најавува централниот проблем за анализа на ова истражување. Оттука, појдовно прашање, од кое произлегуваат серија посебни прашања, е дали и како е обезбедена јазичката правда во Република Македонија и какво е влијанието врз мирот и демократскиот развој на државата? Подетално, истражувањето ги истражува и следните прашања: што претставува јазична различност? Како и на кој начин истата може да се измери? И, дали и до која мера е важна анализата на различностите и на правдата во име на јазичките карактеристики на македонското општество? Следствено на сето тоа, централното истражувачко прашање е поставено на следниот начин:

Дали и до која мера системот на јазичка правда во Република Македонија е во согласност со универзално прифатените начела на демократијата, човековите права и доброто владеење?

Поточно, дали јазичната правда е во позитивна корелација со доброто владеење и до која мера исполнувањето на пропишаните стандарди би значеле и компатибилност со практиките на земјите членки на Европската Унија и нивното сфаќање на правдата?

3. Цели и задачи на истражувањето

Научна цел на ова истражување е научна анализа и воедно збогатување на научните сознанија за лингвистичката димензија на правдата, како категорија која претставува појдовна точка при многу правно-политички, социолошки и мировни анализи. Преку анализа на лингвистичката правда во Македонија, како предмет на ова истражување, поточно преку една дијагноза на досегашните интервенции во самиот јазичен систем се обезбедуваат апликативни сознанија и научни прогнози. Генералната, **практична**, цел на истражувањето е да се утврди соодносот на мултикултурните политики и лингвистичките различности и нивното влијание врз креирањето на системот на лингвистичка правда. Проучувајќи ја јазичката правда и мерката до која истата претставува праведна и фер соработка помеѓу заедниците, како и систем на еднакви можности и достоинство за сите граѓани на Република Македонија, ја носи оваа анализа до нивото на нејзината усогласеност со универзално прифатените начела како практична цел на ова истражување. Синтагмата за универзалниот карактер на начелата, кодификувани во меѓународните инструменти за заштита и промоција на правата, се детално елаборирани подолу, во делот посветен на клучните механизми и инструменти за заштита на човековите – а конкретно на јазичните права. Истите се земаат предвид согласно нивната опфатеност во јазичните политики на државите, од каде се прави дистинкција помеѓу општите – универзални начела, кодификувани во меѓународните договори, и националните јазични политики – како специфична цел на анализата и фокус на јавната политика во контекст на истражувачките прашања на оваа дисертација.

Оттука, дополнително се продлабочува дилемата во однос на тоа, дали и до која мера воспоставувањето на функционален систем на јазична правда истовремено влијае врз принципот на добро владеење на една земја, ако се земе во предвид преклопувањето на универзалните карактери на принципите за споредба и кај двете појави. Со анализата на поставените критериуми за јазичка правда оваа дисертација не цели кон генерирање на еден генерален критериум за јазичка правда, меѓутоа е со намера да, на еден разбирлив начин, ја претстави и постави основата за значењето и валидноста на оваа категорија како предмет на ова истражување. Претставувајќи крстопат на наведените критериуми на различноста, кои не случајно суштински се совпаѓаат со осумте критериуми на доброто владеење (УНДП, 2011), импликациите од системскиот перформанс при достигнување на истите ќе биде детално анализиран согласно македонскиот случај во поглед на јазичка правда, доброто владеење и синергијата која

(случајно или не!) произлегува како мерна основа за севкупниот системски перформанс на Република Македонија насочен кон евро-интегративните процеси.

Задачи на ова истражување се анализата на диверзитетот и критериумите за евалуација на различностите, како и институционализација на истите во Македонија. Дополтно, истражувањето се фокусира на дебатата околу мултикултурните политики, конкретно лингвистичките права, со цел добивање релевантни информации за феноменот правда токму низ призмата на јазикот. Преку анализата на различноста и еднаквоста, покрај лингвистичките малцинства како централен субјект на ова истражување, прашањата на колективните права, политиките на идентитети и признавање се истовремено истражувани. Исто така се истражува кохерентноста на универзалните начела за јазичната правда со системот на јазична правда во Република Македонија, согласно декларираните вредности и принципи содржани во основачките документи и во другите декларативни и стратегиски документи на Европската Унија и Обединетите Нации.

4. Предмет на истражувањето

Согласно претставениот проблем на истражувањето, предмет на ова истражување е јазичната правда во Република Македонија, поточно нејзината усогласеност со универзално прифатените начела на демократијата и човековите права. За целите на ова истражување се направи посебен осврт на јазичните различности, како најзначајна алка во истражувањето односно како заеднички именител на правдата, правата и демократијата, со што се следи поставената хипотетска рамка. Јазичните политики како пошироки (и сè позначајни!) прашања на демократијата и мултикултурализмот, преку национализмот, идентитетските политики и групните права ја сублимираат анализата и расправата, преку теоретската рамка и Македонија како случај, околу нивото на јазичната правда. Преку анализа и споредба на одбраните критериуми, јазичната различност, првенствено се анализира според трите свои суштински димензии предложени од Ван Паријс, следствено е споредена со мултилингвизмот и го евалуира влијанието од појавата на *lingua franca* врз различноста, земени се предвид и локалната и територијалната различност (како нивоа одбрани за анализа), за да на крај сè се сублимира во јазичната правда и мерката до која истата преставува праведна и фер соработка помеѓу заедниците, како и систем на еднакви можности и достоинство за сите граѓани на Република Македонија.

4.1. Теоретско определување на предметот на истражување

Теориската рамка во која се движи ова истражување е базирана на концептот за јазичните права и правда како централен проблем во поглед на мултикултурните политики и трансформацијата на сите општествени сегменти во тој поглед. Како една од основните демократски вредности и цели кои се промовираат во современите развиени земји, а која што треба да добие своја содржина и форма во рамките на еден функционален систем, јазичната правда претпоставува еден мултидисциплинарен теоретски пристап за анализа и евалуација на нивото на функционалност на системот на јазична правда согласно универзалните нормативи. Научно-теоретските концепции за прашањата за јазичните права и нивната институционализација се појдовната точка врз која се оформуваат и воедно оценуваат перформансите на јазичната правда. Начините на кои што ваквиот концепт наоѓа своја примена во организацијата и функционирањето на постоечкиот политички образец во Република Македонија, како и специфичностите, проблемите и перспективите за имплементирање на еден ваков концепт и пристап ќе бидат предмет на истражување во трудот.

4.2. Операционално определување на предметот на истражување

Операционализација на поими и концепти

Диверзитет – во политичката арена, терминот диверзитет (разновидност, различност) се користи да се опишат субјекти кои се идентификуваат со различни карактеристики во нивните средини или начинот на живот. Терминот опишува разлики и опфаќа прифаќање и почитување на разликите во поглед на раса, етничка припадност, јазик, пол, сексуална ориентација, социо-економскиот статус, возраст, физички способности, верското уверување, политички убедувања.

Јазична група – група на луѓе кои се идентификуваат и групираат преку јазикот како средство за комуникација, односно согласно своите јазични карактеристики се уникатни и се разликуваат од останатите групи во потесното или поширокото опкружување.

Јазичен диверзитет – поимот го опфаќа богатството на јазици (претставено преку бројот на различните видови) кои го сочинуваат системот на светски јазици како целина на сите активни/живи јазици кои се официјално признати од политичките субјекти.

Јазична политика – систематски, рационален и теоретски базиран обид на општествено ниво за модифицирање на јазичната околина со цел зголемување на вкупната благосостојба (Grin, François, 2003)

Јазичен систем – правило кое создава јазична политика (Pool, 1991:499).

Официјален/Службен јазик – е јазикот кој ужива единствен правен статус во една држава. Официјалниот јазикот е дефиниран со уставот и истиот е најчесто доминантниот јазик кој го зборува одредена (мнозинска) национална или етничка група во дадена држава.

Јавна политика – авторитативна акција на владините тела кои имаат надлежност за истата како реакција на вистински проблеми или потреби; одлука да се направи нешто, преку насочена акција за постигнување на конкретен сет на елаборирани цели.

Мултикултурализам – дисциплина на политичката филозофија која резултира со соодветен начин за одговор на културните, етничките, јазичните и/или верските разлики во дадено општество. Подразбира почитување, прифаќање или промоција на повеќе култури, се применува на демографски одредено место, обично на организациско ниво (училишта, бизниси, населби, градови или држави). Во политичкиот контекст, подразбира поддржување на еднаков однос на различните култури во едно општество, односно политика на промоција и одржливост на диверзитетот, наспроти презентирање на специфична етничка, религиозна или културна заедница и вредности како централни.

Мултикултурни политики – мултикултурна: 'за' или 'поврзано со' или 'вклучувајќи' неколку култури и политика: план, акција или тек на акции од владата наменети да влијаат и да ги утврдат одлуките и активностите на луѓето во општеството. Мултикултурна политика: планови и правила за интеграција и диференцијација на различни култури во дадено општество.

Јазична правда – концепт за фер, праведна и правична соработка, достапност и еднакви можности, како и еднакво достоинство во поглед на јазикот како средство за комуникација и алатка за задоволување на основните човекови слободи права.

Мултилингвизам – односно повеќејазичност, е чин на користење или промовирање на употребата на повеќе јазици, од страна на поединец – говорник или од страна на заедницата, како општествена појава регулирана за и со потребите на глобализацијата и културната отвореност.

Добро владеење – (good governance) системска реформа во која општественото управување на земјата се подобрува преку: човековиот развој, реформирањето на политичките институции и изборот на типот на политичкиот режим, процес со кој се контролира управувањето на економските и социјалните ресурси, со цел развивање на капацитетите на владите за формулација и ефикасна имплементација на политики.

Акомодација – одговор на барањата за признавање и заштита на групно-диференцираните права на дадена јазична, религиска или културна заедница.

Акомодацијата на системот подразбира приспособување на конкретни мерки и политики, согласно барањата поврзани со правата на дадената група.

За попрецизно определување на предметот на истражување извршено е негово расчленување на неколку чинители, кои ја изразуваат неговата суштина:

- Научно-теоретски гледишта за прашањата за диверзитетот, политиките на признавање (мултикултурни политики), согледани преку призмата на јазикот и современите трендови и тенденции како клучна алка на анализата;
- Јазичните политики (како мултикултни јавни политики) и ултимативниот дострел – јазичната правда (како синергија на доброто владеење и инклузивноста на системот);
- Значењето на јазичните политики во поглед на усогласеноста на принципите на правдата со доброто владеење;
- Односот помеѓу начелата и принципите на: јазичната правда, доброто владеење и генералниот перформанс на системот;
- Можноста за паралелно исполнување на предусловите со цел порационално и поефикасно системско функционирање;

4.3. Просторно определување на предметот на истражување

Темата на истражувањето во однос на просторното определување е врзана и се однесува на постоечкиот политички образец во Република Македонија, односно формата и суштината на македонскиот мултикултурен модел како систем на мултикултурни политики, со чија евалуација би се анализираше и подсистемот на лингвистичка правда, како значаен дел од општествениот и политички апарат во Република Македонија. Исто така, во однос на просторното определување, се анализираат прашања поврзани со јазичната еднаквост, следствено на тоа и јазичната правда во компаративна анализа со карактеристиките на доброто владеење.

4.4. Временско определување на предметот на истражувањето

Овој труд се фокусира на развојот на јазичната политика во Република Македонија, од осамостојувањето на Република Македонија до денес (1991-2018). Како точка на пресврт земено е донесувањето на Рамковниот договор, неговото толкување и имплементирање, кога и се прават клучните интервенции во самиот јазичен систем и јазични политики во земјата, како и скорешните обиди за дополнителна интервенција во

јазичните политики и соодветно на тоа јазичниот систем на државата. Оттука, предметот на истражување се анализира во следните временски рамки: прво, се зема предвид степенот на усогласеноста на јазичната правда во Република Македонија со универзалните нормативи до 2001 година, потоа, земајќи го Охридскиот Рамковен Договор како точка на пресврт, се анализа системот во изминатите седумнаесет години кога во рамките на реформите јазичната правда како феномен доби ново значење. Исто така, покрај ваквото временско урамување, во една поширока временска рамка (од раните деведесетти) се прави осврт на досегашните текови и научно-теориски гледишта на современото обликување на јазичната правда, како еден вовед или теоретска основа за истражување на истата појава во современи услови и во еден специфичен систем (Македонија).

4.5. Дисциплинарно определување на предметот на истражување

Според дисциплината, истражувањето спаѓа во областа на мировните студии и разрешувањето на конфликти. Истражувањето и анализите се насочени кон утврдување на усогласеноста на македонските наспроти универзалните вредности и начела, со акцент на доброто владеење и успехот на македонската интегративна политика врз основа на истите. Земајќи ги предвид начелата на меѓународното право за човековите права, а врз основа на користените концепти, истото би можело да се смести и во областите како политички науки, политичката филозофија и теоријата на мултикултурализмот.

5. Хипотетска рамка на истражувањето

Хипотези на истражувањето

- **Општа хипотеза**

- Јазичната правда значително влијае на мирот, стабилноста и доброто владеење во Република Македонија.

- **Посебни хипотези**

- Јазичниот диверзитет во Република Македонија влијае врз нивото на јазична правда.
- Јазичната правда истовремено претставува и кооперативна правда (правда помеѓу различните заедници) и дистрибутивна правда (помеѓу поединците).

- Прашањето на употребата на јазиците е алатка за етно-политичка мобилизација на групите во Република Македонија.

Варијабли

- **Независни варијабли**

- Универзални начела и принципи на човековите права, демократијата и јазичната правда
- Јазичен диверзитет во македонското општество
- Уставно-правна рамка за употребата на јазиците на заедниците
- Македонскиот хибриден политички систем на парламентарна демократија со елементи на консоцијација

- **Зависни Варијабли**

- Третман на припадниците на различните јазични групи
- Степен на заштита и промоција на јазичниот диверзитет
- Барања за промена на постоечката легислатива во поглед на употребата на јазиците
- Начин на донесување и имплементација на јавните (мултикултурни) политики
- Имплементација на законските регулативи и прописи согласно перспективите за јазична еднаквост
- Опсег на употреба на јазиците
- Степен на конфликтност во општеството во врска со јазичките права

- **Индикатори**

- Легислативна рамка на јазичката политика
- Институционална употреба на јазичните права и службените јазици
- Инстанци (локални, национални) кои гарантираат јазични права на сите граѓани
- Единици на локалната самоуправа во кои се користат службените јазици и имплементираат јазичните права
- Број на образовни институции каде се употребуваат јазиците на заедниците

6. Метод на истражувањето

Метод на работа и очекувани резултати

Ова истражување, соодветно на изворите и начинот на прибирање на информации за понатамошна анализа и согласно природата на предметот на истражувањето, ги применува следните општи истражувачки методи: *дескриптивен, компаративен и аналитичко-синтетички метод*. За потребите на ова истражување, дополнително се користи и методот *анализа на содржина* како посебен метод, како и *студија на случај* како посебна методолошка постапка.

Методолошкиот инструментариум кој што е употребен се темели врз констатирање на нивото на лингвистичката правда како прашање од клучна важност за мултикултурализмот како феномен, политика и реална состојба во Република Македонија, како и нивото на институционализација и усогласеност на јазичката правда со универзално прифатените начела. Со цел идентификување на предностите и слабостите на системот, како во структура така и во содржина, преку компаративна анализа на димензиите и нивоата на различностите, мултикултурните политики и лингвистичките права, а со посебен акцент на предусловите за функционирањето на лингвистичката правда, оваа дисертација се обидува да даде евалуација на нивото на усогласеност на овој вид правда со универзалните стандарди на демократијата, човековите права и доброто владеење.

Дескриптивниот метод се користи како општ метод на истражување преку кој на научна основа треба да се направи сеопфатна, систематизирана целина и објективен приказ за појавата која се истражува, преку систематско прибирање на податоци и извлекување соодветни заклучоци.

Компаративниот метод на истражување е применет преку постапка на класификација, односно типологизација и соодветно компарирање на податоците. Целта на примена на ваквата методологија е објаснување на проблемот на истражување преку соодветна споредба. Компаративниот метод е применет за споредување на добиените анализи на податоците од различните критериуми кои се анализирани. Примената на компаративниот метод доведува до согледување на состојбата во поглед на степенот на усогласеност на македонскиот модел на мултикултурализам, поточно системот на јазичната правда со универзалните норми и принципи на човековите права.

Аналитичко-синтетичкиот метод е применет за експликативна анализа, преку поединечно анализирање на податоците и систематизирање на добиените факти емпириското истражување.

Анализата на содржина на документи е користена како посебна методолошка постапка за добивање податоци за карактеристиките на правната рамка што ги регулира прашањата за јазичните права, мултикултурните политики и конечно јазичната правда во Република Македонија. Тука како извори за анализа се користат правни акти - закони, подзаконски акти, ратификувани меѓународни документи, како и декларации и конвенции кои ја адресираат проблематиката на глобално ниво. Различни програмски документи, партиски програми, како и резултати од претходно спроведени истражувања додатно ги збогатуваат изворите на информации. Исто така, преку анализа на содржина се прибираат податоци за функционалните модели на мултикултурни системи и искуства во поглед на успешна ЕУ интеграција, како за дефинирање на општата теоретска рамка за јазичните права и правда така и за прашањата за ЕУ интеграцијата на Република Македонија и доброто владеење во еден поширок социо-политички контекст.

Со контекстуализација на јазичната правда и повеќејазичноста во случајот на Република Македонија, вториот дел од дисертацијата, прави обид за претставување на јазичната правда во Република Македонија како *студија на случај* која се базира на комбинирана методологија на истражување и анализа на примарни и секундарни податоци за употребата на јазиците во Македонија. Согласно контекстот на научно-методолошките пристапи, како и природата на проблемот и предметот, во емпирискиот дел на ова истражување за прибирање на податоци се користи и *интервјуирањето* како посебна методска постапка. Примарните податоци се добиени од серија *полуструктурирани интервјуа*, со што се прави обид за емпириско истражување, кои иако со ограничен одзив дава наоди кои се сублимирани во студијата на случај како сведоштва на истакнати истражувачи, практичари и аналитичари. Во текот на вториот и третиот квартал од 2018 година, беа реализирани 13 полуструктурирани интервјуа (со ограничена респонзивност) со истражувачи, претставници на тинк-тенк и граѓански организации, претставници на институции и експерти кои прават мониторинг на јавните политики, работат на анализи на истите, и даваат препораки за алтернативни решенија и мерки во рамки на постоечките политики, односно, алармираат на потребата од нови интервенции и политики. Дополнително, реализирана беше и диксурзивна анализа и земени се предвид изјави и медиумски материјали од периодот од јануари 2017 до декември 2018, со фокус на предлог-интервенциите со новото законско решение од 2018

година и јавната дебата за потребата, предизвиците и предлог-дизајнот на новата политика.

Анализата на податоците започнува веднаш по нивното собирање. Во рамки на средувањето беше направена техничка и логичка контрола на податоците (откривање и отстранување на грешките направени при нивното собирање) како и класификација на податоците според нивните својства. По собирањето и средувањето на податоците се прави обработка на истите, со цел да се утврди дали собраните податоци ги поддржуваат хипотезите, или се неутрални во однос на нив. Откако податоците беа обработени се премина на нивна интерпретација, сублимирана во анализата во оваа дисертација.

7. Научна и општествена оправданост на истражувањето

Научната оправданост на ова истражување се валоризира со добивањето на специфични научни сознанија и значаен придонес во научните дисциплини од областа на политичката филозофија, политичките и правните науки пред се, како и додатно кон мултикултурализмот, безбедносните и мировните дисциплини како клучни при евалуација и анализа на демократскиот перформанс на конкретен политички систем. Преку истражувањето на една современа и актуелна тема за лингвистичката правда, како и прашањата на јавните политики со мултикултурен предзнак, анализа од ваков тип во рамки на специфичен систем и безбедносна структура чии општествени односи се анализираат преку призмата на правдата во ера на глобализација и мултикултурализам, дополнително ја поддржува научната оправданост на ова истражување кое се фокусира на една млада демократија како што е Република Македонија. Заради отсуството на пошироки научни анализи во однос на прашањата за лингвистичката правда во Република Македонија до сега, со продлабочувањето на ваквата анализа би се добиле одговори за потенцијалот на синергијата и споделената корист при исполнување на стандардите на јазичната правда и доброто владеење. Ваквата синергија претставува дополнителен предизвик и ја потврдува научната оправданост за спроведување на вакво научно истражување и синтетизирање на добиените податоци.

Општествената оправданост на истражувањето се согледува во потребата преку соодветна научна истражувачка постапка да се дојде до сознанија, врз основа на кои би можело да се даде соодветна евалуација на постојната ситуација на полето на јазичката правда, и согласно тоа да се антиципираат тенденциите доколку ситуацијата не се промени, но и да се формулираат препораки согласно кои постоечкиот модел би

овозможил позитивна трансформација со цел развој и прифаќање на културата на јазичната правда во Република Македонија.

ДЕЛ 1: ТЕОРИСКА И КОНЦЕПТУАЛНА РАМКА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Овој дел има за цел да ја изложи целосната теориска и концептуална рамка на истражувањето. Почнувајќи со елаборација на теориите за јазичните права, преку либералниот плурализам, јазичната политика од гледна точка на нормативната политичка теорија, па до националистичките гледишта, во овој дел е поставена теориската рамка на истражувањето. Концептуалната рамка е претставена преку анализа на доминантните спротивставени принципи во рамки на јазичните системи, кои се базираат на пристапите на “толеранција” наспроти “промоција” на јазичните права и соодветните системски одговори на диверзитетот. Со претставување на овие концепти се поставуваат теориските фундаменти за специфичен модел на јазична правда, како рамка компатибилна за анализа на македонскиот систем, услови и потреби. Со јасна дистинкција помеѓу карактеристиките на системите на толеранција и промоција, концептуалната рамка се надградува со типологијата на јазични права, како и нивниот (не)инструментален карактер. Следејќи ја таа логика, концептуалната рамка на истражувањето се сублимира низ призмата на официјалниот јазик, односно правото наспроти обврската да се знае официјалниот јазик на државата.

Секоја држава се служи со барем еден јазик преку кој ги остварува сите свои надлежности, т.е. службен (официјален) јазик или јазик во службена (официјална) употреба. Некои држави користат повеќе од еден јазик во службена употреба, а некои се служат и со поголем број на такви јазици. Некои држави овозможуваат службена употреба на јазици кои не се службени на национално ниво во одредени географски области, територии или специфични сфери од државните надлежности. Овие варијации во т.н. јазични политики на државите, зависат од повеќе фактори: степенот на јазична разноликост во националните граници, територијалната концентрација на одредени јазични групи, односите помеѓу т.н. „титуларни“ мнозински групи и малцинствата, способноста на институциите да функционираат на повеќе од еден јазик итн. (Близнаковски, 2014: 9)

Дополнително, во овој дел се разгледуваат и пристапите на јазична правда и креирањето на јазични политики согласно нивните основни карактеристики и интерпретации на основните начела на правдата. Поаѓајќи од малцинската позиционираност, преку барањата за заштита и признавање на правата, па се до диверзитетот и неговата отсликаност во јазичниот систем. Исто така се претставува и

типологијата на јазичните права и нивниот инструментален карактер наспроти барањата за акомодација на правата на заедниците. Овој дел прави вовед и во рамките на мултилингвизам, идентитетските прашања и регулацијата на правата, како основа за поставување на студијата на случај во вториот дел.

Поврзаноста на дискурсите кои го гледаат диверзитетот како концепт кој што ги поврзува социјалната и политичка реалност, ја поткрепуваат релевантноста на претпоставките дека диверзитетот е јавно добро. На овој начин се допринесува кон деликатноста на донесувањето на одлуки за креирање на политики кои зависат, но и го регулираат диверзитетот, со што неизбежно стануваат аналитичка алатка во оваа тематика. Диверзитетот отвора серија поврзани претпоставки и истиот може да се гледа како една општествена интервенција. Овој дел ги претставува и димензиите на диверзитетот, мултилингвизам наспроти јазичната различност, како и диверзитетот и диференцијацијата на јазичните права.

1. Теории за јазичните права

Јазичните права како категорија се карактеризираат со несоодветно слаба рефлексија и ограничена разработка во доминантните теоретски, дискурсни, расправи. Инстант замавот на мултикултурализмот, пак, несомнено допринесува и кон забогатување и напредок на теориите за диверзитетот и јазичните права, како засебна дисциплина од досегашниот терк (модел). Ако се земе предвид дека светската популација користи повеќе од 6900 јазици (Lewis: 2009), кои можат да се сврстат во категоријата на живи јазици, наспроти бројот на земји членки во ООН, јазичната различност е исклучително голема и значајна категорија. Секоја засебна јазична група користи јазик во јавната и приватната сфера на секојдневно ниво, што соодветно рефлектира и на потребата за признавање или барем заштита на јазикот кој припадниците на различните јазични групи го користат. Акомодацијата на различните јазици зависи од јазичната политика односно од моделот на признавање и заштита на јазиците од страна на државите. Интересен е фактот што јазичниот диверзитет како концепт поставува можеби еден од најзначајните предизвици за некои од традиционално втемелените либерални начела. Во поглед на збогатувањето на културниот диверзитет, толеранцијата (кон различностите) како неинтересен пристап, не претставува соодветна алтернативна опција по примерите на постоечките модели за одговор на различностите,

каде толеранцијата е „рецепт“ за мирот, стабилноста и коегзистенцијата, како што е случајот во други ситуации во едно мултиконфесионално општество, на пример.

Различните мерки и политики кои државите ги креираат и спроведуваат, резултираат во инклузивни, односно хомогенизирачки процеси, кои државите ги спроведуваат во рамки на нивните јазични политики. Јазичните права, кои се различна категорија од јазичните политики според Патен и Кимлика, претставуваат “јазична политика преточена во законски обврски” (Patten, Kymlicka, 2003: 26), односно “правила кои ги усвојуваат јавните институции во однос на јазикот што се употребува во најразлични домени“ (Arzoz, 2007: 4). Оттука, се отвора дилемата за правичноста на јазичните системи, односно одговорот на барањата на одредени малцински групи да се воздржат од употребата на сопствениот мајчин јазик во јавната сфера. Државите несомнено ќе дискриминираат некои малцински групи кои егзистираат на нивната територија, бидејќи е невозможно да се вклучат сите јазици подеднакво во јавната сфера (на пример во јавниот образовен систем како една од најзначајните јавни сфери на државите каде што токму јазикот е во фокусот). Токму прашањето околу правичноста беше користено и како значајна мобилизациска алатка во 1990те години, кога малцинските групи во централна, источна и југоисточна Европа се повикуваа на неправедноста на државата, во поглед на употребата на нивниот мајчин јазик, и бараа политики кои би ги промовирале нивните сопствени јазици. Во регионален контекст има малцински групи кои нотираат поголем успех од некои други во одвоени? напори, но она што загрижува е фактот што и по скоро три декади подоцна овој наратив продолжува да се користи и како сериозен механизам за дестабилизација во Република Македонија.

Од историски аспект, држави-нации од Западна Европа почиваа на постулатите на хомогеност (Gellner 1983) и се потпираа на овој идеал за да обезбедат единствен народ во кој токму заедничкиот јазик игра важна улога во самоидентификацијата со нацијата (Anderson 1991). Од друга страна пак, во новонастанатите или осамостоени држави од бившите социјалистички федерации во 1990тите, споровите околу идентитетските прашања и конкретно јазикот, како алатка за самоидентификација, добија на исклучителна важност во мнозинско-малцинските конфликти. Проблемот е во што сите тие се мултиетнички, па и мултијазички, па оттука и изворот на нестабилноста. Хомогенизирачките политики на мнозинските групи, наспроти потребата за промоција на различноста на малцинските групи, претставуваат значаен предизвик во сите фази на креирање и спроведување на јазичните политики во современите држави.

Спротивставените стојалишта, односно различните притисоци кои целат кон јазична хомогеност или јазичен диверзитет, се рефлектираат и во обидите за поттикнување на диверзитетот и во теоретскиот дискурс.

1.1. Либерален плурализам

Идеолошки, либерализмот како политичка идеологија, фокусот го става на промоцијата на поединецот наспроти колективот, и генерално се карактеризира со одреден скептицизам кон идеите за доделување на групно-диференцирани права. Најзначајниот исчекор во овој поглед го прави Кимлика, со акцелерирање на дебатата во мултикултурализмот, односно **либералниот плурализам** како сегмент на либералните (стојалишта) гледишта), каде се обиде да ги приближи либералните стојалишта и разбирања на слободата и еднаквоста, токму преку идеите за доделување на колективните (групно-диференцирани) права. Аргументацијата за овој исчекор Кимлика ја црпи од мултикултурното граѓанство и општествена култура која ја дефинира како "култура која им овозможува на своите членови значајни животни избори низ целиот спектар на човечки активности ... опфаќајќи ги јавните и приватните сфери", каде индивидуалниот избор и изборот за припадност во културата експлицитно се поврзуваат со либералниот поим за слобода и еднаквост (Kymlicka, 1994:76-83).

Креирањето и спроведувањето на јазични политики кои го промовираат јазичниот диверзитет и нудат мерки и активности кои даваат позитивен одговор на барањата за акомодација од страна на јазичните малцинства, резултираат со доделување колективни (групно-диференцирани) права. Земајќи предвид дека оваа дисертација се фокусира на праведноста на јазичните политики, која честопати се евалуира преку мерата до која се признаваат, промовираат и заштитуваат правата на малцинските групи, преку теоретскиот придонес на либералниот плурализам, кој пак се базира на промоцијата на положбата на малцинските групи во една либерална држава, се дава теоретска поткрепа за воведување и спроведување на јазични политики кои се базираат на промоциски пристап.

Пристрасноста на државите, како и фаворизирањето на една (најчесто доминантната) култура, е претпоставка која во пракса е потврдена од современите нации-држави, каде доминантната култура на мнозинската заедница (или во овој случај, јазична група) единствено е земена предвид наспроти останатите (малцински) култури кои егзистираат во општеството. Кимлика констатира дека "најважно за луѓето е

слободата и еднаквоста во рамки на една општествена култура" (Kymlicka, 1994:93). Оттука, не случајно перцепциите на индивидуите за праведно општество или праведна јазична политика, и соодветно на тоа барањата за акомодација и признавање и заштита на нивните културни поединости, се поврзува со постулатите на либералниот плурализам. Признавањето на правата и обезбедувањето на еднаква положба на сите, според либералното разбирање на слободата и еднаквоста ја поткрепува аргументацијата за признавање и промоција на групно-диференцираните права согласно традиционалните либерални (стојалишта) гледишта за слободата и еднаквоста. Јазичните права, како групно-диференцирани права, иако се насочени кон поединците се доделуваат на јазичната група.

1.2. Нормативната политичка теорија

Ако се земе предвид дека традиционалните либерални (стојалишта) гледишта се залагаат за неутралност на државата (без интервенција во политиките) во однос на прашањата на различностите, критиката на **нормативната политичка теорија** е генерално насочена кон ваквите постулати на традиционалниот либерализам. Во поглед на јазичниот диверзитет неутралноста не е можно решение, со оглед на тоа што државите мора да користат барем еден јазик во јавната сфера за да воспостават официјална комуникација и да функционираат. Оттука, неутралноста кон јазичните прашања и политики како претпоставка се отфрла, особено во држави кои се карактеризираат со висок степен на јазичен диверзитет. Од друга страна пак, постојат и либерални аргументи дека државата може да постигне уште многу за да ја обезбеди културната рамноправност на мнозинско-малцинскиот однос, и според Вокер, кога се работи за јазикот, јазичните права и политики, постојат специфични ограничувања нагласувајќи дека токму државниот апарат треба да функционира на даден јазик, како средство за комуникација (Walker, 1999:154). Исто така, ако се земе и самиот државен апарат како проект на колективна политичка дискусија и колективна потрага по социоекономска добросостојба, истиот во голема мера зависи од самата можност за размена на ставови преку двонасочна и разбирлива комуникација (Walker, 1999:155).

Корелацијата помеѓу јазикот и културата е јасно видлива и широко прифатена. Јазикот како средство за комуникација, алатка и човеково право, не е културно неутрална категорија, напротив, претставува една од најзначајните карактеристики за идентификација на луѓето во дадени национални групи. Согласно Полстон, токму јазикот и јазичните права се јавуваат како едни од најзначајните карактеристики во

дезинтеграцијата на многу земји како збирна основа за идентитетски разлики и поделби (Paulston, 1997:77). Оттука, не изненадува ни фактот што националните малцинства, кои и го зборуваат малцинскиот јазик во земјата, традиционално ги реafirмираат и јазичните барања како значаен дел од нивната национална агенда (Marin видено кај Kumlicka, 2003). Јазичните права, од оваа перспектива, се артикулирани како акт на културна одбрана против доминантниот (мнозински) јазик кој е поддржан од самата држава.

Анализирајќи го системот на јазична правда, првенствено треба да се даде одговор на прашањето дали јазичната нееднаквост претставува проблем кој може да резултира со сериозни последици кон позицијата (на еднаквост) на поединците? Јазикот е сам по себе средство за комуникација. Ако на сите поединци им е наложено да комуницираат со државата на еден конкретен јазик, тоа не би ги направило сите поединци еднакви во тој поглед. Традиционалните либерални (стојалишта) гледишта би одговориле потврдно на ова прашање, за разлика од либералните плуралисти. За поединци кои припаѓаат на различни општествени култури, од кои важна карактеристика може да биде и мајчиниот јазик, може да се извлечат различни мислења кои би можеле да бидат предност или пак недостаток во поглед на комуникацијата со органите на државата на официјалниот јазик (кој не е нивен мајчин јазик, на пример). Пул тврди дека "оние [поединци] чиј јазик не е во службена употреба можат да поминат години во учење на другите јазици и да комуницираат на тие јазици со потскоци, да се натпреваруваат за вработувања на нееднаква основа и да страдаат од малцински и периферен статус" (Pool, 1991:495). Ван Паријс пак, истакнува дека "нееднаквата јазична опременост може да биде извор на големи индивидуални неправди" (Van Parijs, 2001: 60)

Во практика, официјалните државни политики, кои препознаваат повеќе од еден јазик, се ретко водени од идеите за правда, еднаквост и филозофските постулати за мултикултурните вредности, напротив, истите се поттикнати најчесто од политички потреби (Edwards, 1994:176) или безбедносни предизвици (Grin, 2003:15). Додатно, ако се земе предвид неизбежната јазична димензија на државниот апарат, како неопходна алатка за непречено функционирање на истиот, процесот на креирање на државните јазични политики има исклучително важна улога врз целокупното опкружување и функционирање на системот.

Јазикот, кој во теоријата се смета и како карактеристика на индивидуалниот и колективниот идентитет, "меѓу многуте симболични ресурси достапни за културното производство на идентитетот, јазикот е најфлексибилен и најубедлив" (Bucholtz, Hall, 2004: 369). Алтернативните решенија, при креирањето јавна политика со импликации кон јазичното опкружување, се прашања на политиката за идентитетот. Аргументите за промовирање на групниот идентитет можат да влијаат врз дефинирање на алтернативни решенија и политички одлуки, кои на некој начин (може да) ја промовираат употребата на малцинските јазици.

Покрај тоа, како прашање на политиката за идентитет, употреба на малцинските јазици претставува моќна алатка за мобилизација и доста дискутабилен проблем на кој јазичните мнозински и малцински групи имаат дијаметрално спротивставени ставови и интереси. Но, прво, важно е да се одреди што ќе се подразбира под концептот на идентитет, за да се влечат заклучоци зошто идентитетот претставува исклучително значајно прашање. Чарлс Тејлор, во неговата политика на признавање, идентитетот го дефинира како категорија која одговара на клучното онтолошко прашање за "тоа е кои сме, од каде доаѓаме" (Taylor, 1994: 33). При дефинирањето, Тејлор дава суптилен осврт на самиот контекст, бидејќи се повикува на тоа дека поединците се слободни да се редефинираат под влијание на светот околу нас. Во контекст на употребата на јазикот за јазичните малцинства, признавањето на различноста е клучно за воспоставување на политики кои промовираат јазичен диверзитет.

Јазичниот идентитет, гледан низ призмата на политиката на признавање на Тејлор, ги поврзува мајчиниот јазик на поединецот со степенот на јавно признавање како и обемот на употреба на тој јазик во корелација со самоопределувањето на поединецот. Ако се земе мајчиниот јазик како прва карактеристика за јазичниот идентитет, во случај кога поединецот е репресиран за користењето на својот мајчин јазик (ова потиснување може да рефлектира и на користење на јазикот и во приватната сфера) ситуацијата би можела да се опише со инфериорност на еден наспроти друг јазичен идентитет. Употребата на јазиците во ваквите мнозинско-малцински односи ја нагласува важноста на јавното признавање на јазиците како функција на самоопределување на јазичниот идентитет на поединецот. Следствено на тоа, барањата за акомодација на поединците и групите и кои се поврзани со промоција на малцинските јазиците се сметаат за барања за идентитет. Ваквите барања, пак, отвораат дискусија околу тоа "кога е соодветно да се распределат правата, ресурсите и можностите ... врз основа на нешто карактеристично и

важно за идентитетот на група или поединец?" (Eisenberg, 2009: 1). Во пракса, државите често се соочуваат со предизвикот околу акомодацијата во служба на заштитата на идентитетот, со оглед на тоа што не постои единствено и конкретно правило кое би можело да им помогне на креаторите на политики да ја проценат веродостојноста на барањето за идентитет. Ајзенберг ја нагласува потребата за почитување на различностите, односно тврди дека потребно е "(државните) институции да обезбедат третман базиран на почит кон луѓето со различен идентитет" (Ibid: 15). Улогата на државните институции се поврзува со потребата да се "создаде чувство на институционална смиреност за правичноста на јавните практики, вредности и процеси на донесување одлуки" (Ibid), што би гарантирало практика на инклузивност и систематичност во креирањето на политики, поврзани со идентитетските прашања.

Модерните економски системи сами по себе побаруваат лесно подвижна, лесно адаптабилна и квалификувана работна сила (лесно подложна на преквалификации), што не би можело да се замисли без еден стандардизиран образовен систем со заеднички јазик. Исто така, може да се каже дека и политичкиот легитимитет, како соодветен израз на волјата на граѓаните во консолидирана форма на еден функционален репрезентативен демократски поредок, побарува процес на заедничка и континуирана аргументирана дискусија којашто не може да функционира без заеднички јазик. Државата како заедница која почива на различни форми на граѓанска солидарност, доверба и лојалност, е тешко да се замисли без постоењето на заеднички јазик.

Со користењето на еден јазик, како официјален и/или јавен во рамки на даден политички систем, истиот е можеби и привилегиран како најкористен во јавната и приватната сфера, заради употребата на истиот во јавната сфера, преку пристапот до услуги и базичната функција на јазикот, како алатка за комуникација во рамки на системот, што неретко резултира со состојба на јазична хомогеност. Меѓутоа, јазичниот национализам не може да се разгледува само во рамки на еден државен апарат. Покрај генералните интереси и потенцијалните бенефити, кои дадени национални малцинства би ги добиле со асимилирање во мнозинската култура, (пристапот на услуги, комуникацијата со институциите на системот, образование, вработување), односно јазик во рамки на една држава, несомнено, многу групи даваат голем отпор во поглед на заштита на своите културолошки поединости. Од една страна, кога се мисли на јазичните права како начин на акомодирање на потребите на малцинските групи во рамки на државниот систем, значењето кое се прикачува токму на примордијалните

врски со културните различности се од витално значење за нивните култури и јазични заедници, односно за целокупниот идентитет на заедницата. Од друга страна пак, без оглед на влијанието кое јазичната политика, односно изборот на еден јазик за јавна употреба, кој може да има врз културата на јазичните малцинства, знаеме дека државата мора да функционира на одреден и ограничен број на јазици токму од практични причини. За одредени луѓе, ова *de facto* значи ограничување за употреба на одреден јазик. Токму заради ваквите (стојалишта) гледишта и пристапи, јазичните права мора да се разгледуваат и како механизми за надминување на ваквите препреки, а не само како инструменти за заштита на културните различности. Од оваа перспектива, грижата не е насочена само кон културната заштита како таква, туку се зема предвид и севкупното опкружување како и условите кои овозможуваат или попречуваат употреба на јазичните права во еден систем базиран на еднаквост, што се поврзува со инструменталниот карактер на јазичните права.

Што се случува кога една држава одлучува да одговори на барањата за акомодација на правата на малцинските групи? Какви можат да бидат ефектите од таквата акција за остварување на интересите на малцинствата? Патен истакнува дека признавањето на јазикот на малцинството се поврзува со низа барања на групата кои се однесуваат на комуникацијата, афирмацијата и идентитетот (Patten, 2001). Првенствено, барањето и потребата за овозможувачка средина каде употребата и комуникацијата на нивниот јазик, која пак ја нагласува инструменталната карактеристика на јазикот, посочува дека припадниците на малцинската јазична имаат погодна овозможувачка средина за употреба на јазикот. На овој начин, овие поединци се слободни да комуницираат без "товар" за учење на јазикот на мнозинското население или без "товар" на превод кога комуницираат со државните органи, во судските постапки или во процесот на формалното образование.

Следствено, доаѓаат симболичната димензија, односно афирмацијата и промоцијата на културолошките аспекти на идентитетот, кои, ако се исполнат, пак, позитивно придонесуваат кон процесот на индивидуално самоопределување во широка општествена смисла. Кога јазикот се користи во некоја од општествените сфери, чинот претставува изразување на почит кон припадниците на малцинската јазична заедница. Од аспект на интересот за симболична афирмација, припадниците на малцинската група може да се чувствуваат како да достигнале релативно "повисок" статус и дека "јазот" меѓу позициите на мнозинскиот и малцинскиот јазик е намален во национални рамки.

Во поглед на унапредување на идентитетот, малцинските групи го интерпретираат унапредувањето на употребата на нивниот јазик како инструмент на политики, кој цели кон промоција или заштита на нивните културни особености. Кога се бара признавање на јазикот, токму мерките поврзани со афирмација и заштита на идентитетот се позначајни за малцинските јазични групи, отколку интересот за комуникација којшто го користат во приватната сфера. Идејата за обезбедување правична рамка за почитување на јазичните малцинства е основа за политики кои ја промовираат (и истовремено можат да ја заштита) јазичната разновидност.

Барањата за акомодација на јазичните права, односно потребата од политики и мерки кои би го афирмирале и заштитиле идентитетот на различните групи, честопати се поврзува со различните идеологии кои се користат при аргументација на барањата за акомодација на јазичните права. Јазичната идеологија е таков систем на верување кој се фокусира на јазикот, неговата природа, употреба и статус во општествениот свет. Пол Кроскрити ги дефинира јазичните идеологии како "верувања или чувства за јазиците како што се користат во нивните социјални светови" (Kroskrity, 2004: 498). Оваа дефиниција подразбира длабока лична карактеристика кон јазикот и неговата употреба. Друга широка дефиниција, која се фокусира на вграденоста на идеологијата во општествената структура, ја дава Вулард: "јазичната идеологија е посредувачка врска помеѓу социјалните структури и формите на разговор" (Woolard & Schieffelin, 1994: 55). Бордју пак, ја нагласува улогата на јазичните идеологии преку акцентирање на основниот симболизам во јазичните практики и односите на моќта кои ги регулираат истите. Според него, употребата на јазикот во секојдневниот живот ретко се смета за "чист инструмент за комуникација", (туку) односно, употребата на јазикот "ја зема општествената вредност и симболичната ефикасност", во различните процеси каде јазикот се користи како инструмент (Bourdieu 1991: 66-67).

Вака поставените широки дефиниции не се занемарливи, земајќи ја предвид широка прифатеност дека идеологијата е во постојана врска со севкупната општествена структура, како што истакнува Вулард: "идеологијата стои во дијалектичка врска и со тоа значително влијае на социјални, дискурзивни и јазични практики" (Woolard, 1992: 235). Ваквата широка интерпретација може да се поедностави преку (стојалиштето) гледиштето дека: "јазикот не само што ја одразува и веќе постоечката општествена реалност, туку, исто така, помага да се создаде таа реалност (видено кај Ahearn 2001, 111).

1.3. Национализам

Поврзувајќи се на гледиштето дека јазикот создава општествена реалност, соодветно на дадениот контекст, јазичната идеологија игра значајна улога во процесот на унапредување на целокупната положба на малцинска група (или групи) во рамките на унитарна држава. Во конфликтни ситуации, различните етнички групи користат различни аргументации и имаат дијаметрално различни идеолошки ставови. Ваквата спротивставеност има последици и кон јазичниот систем и моделот за употреба на јазикот или јазиците, и во крајна линија кон креираните и спроведени јазични политики. Различните јазични идеологии во контекст на Македонија, без оглед на тоа дали истите се залагаат за јазична хомогеност или разновидност, во голема мера се формираат на идеологиите на национализмот. Оттука се јавува и потребата за дополнителна концептуализација на националистичката идеологија во контекстот на Република Македонија.

Една од најдоминантните дефиниции, според Грифин, ја дефинира идеологијата на национализмот во широк контекст и истата согледува неколку значајни сегменти. Грифин го дефинира национализмот како: "идеологија чија афективна движечка сила е чувството на припадност и служење на националната заедница (...) Оваа заедница (обично потсвесно) се идентификува со уникатен сет на карактеристики кои, наводно, произлегуваат од уставните, историските, географските, религиозните, јазичните, етничките карактеристики" (Griffin, 1999: 155). Понекогаш, најдобрата можна опција за малцинските групи не е државност, туку унапредување на статусот во рамките на постоечка национална држава, а оваа цел понекогаш ја следат и националистите. Во таа смисла, Келас предлага двата најзначајни аспекти на политичкиот национализам да добијат централно место. Келас започнува од "важноста на националниот идентитет" како "способност за слободно одредување на сопствениот национален идентитет, култура (вклучувајќи го јазикот, образованието и религија) и форма на владеење", и продолжува дека, "желбата за надминување на општествените и политичките системи на доминација и исклучување, имаат доминантна сила" (Kelas, 1998: 7-8).

Согласно националистичките гледишта, позицијата и употребата на јазикот, најчесто се поврзува со стадиум на постигнување јазична хомогеност базирана на принципот "една држава - еден јазик". Од друга страна, ставовите можат да бидат и во форма на интервенции и барања за акомодација за промоција на јазичната разновидност, со фокус на сопствениот јазик (најчесто малцинскиот). Одлуката за политичка

интервенција е резервирана за таа група која ја "контролира" националната држава. Она што е карактеристика на националистичките стратегии, поврзани со употребата на јазикот, е загриженоста за статусот и употребата на јазикот на сопствената група и нејзините привилегии. Претпоставката е дека различните јазични групи (мнозинските и малцинските) ги бранат националистичките ставови на својата група за употребата на јазикот и истите, доколку се рефлектирани во барања за признавање и одлука за акомодација, придонесуваат кон обликот на јазичниот систем и моделот за употреба, заштита и промоција на јазиците.

2. Јазични системи и одговор на диверзитетот: *толеранција наспроти промоција на јазичните права*

При анализа на јазичните права, како и нивната соодветна инструментализација во дадени јазични системи, теоретичарите направиле јасна дистинкција при поврзување на овие права со даден јазичен режим. Оттука, Мек Милан, прави јасно разграничување помеѓу јазични права, признати во јазичен систем базиран на толеранција, наспроти јазичен систем базиран на промоција (MacMillan, 1991:61).

При дефинирање на јазичниот систем заснован на толеранција, Мек Милан подразбира систем кој гарантира дека државата нема да се меша и да го ограничува спонтаното изразување на јазични преференции во граѓанскиот сектор. Со други зборови, гледани низ призма на нејзината активна вклученост, од државата се очекува да биде фактор во борбата против општествените предрасуди. Ваквиот јазичен систем, всушност, и не претпоставува посебна концептуализација на нови форми на права. Од друга страна пак, кога се зборува за 'толерантен систем на јазични права' се мисли на конкретни начини, со кои традиционално признатите слободи се уживаат и се системски заштитени. Со примери може да се оди до бесконечност, но колку за илустрација, добар пример е слободата на говор, во однос на слободата на избор, на кој јазик поединецот би го изразил своето мислење, или пак изборот на кој јазик би се одвивала комуникацијата на семејството во приватната сфера.

Во Република Македонија, добар пример за анализа може да биде и слободата на медиумите, во поглед на слободата на избор на јазикот на кој се информира јавноста, како и правото на образование на мајчин јазик, што во одредени јазични системи подразбира и право на избор на родителите да изберат и воедно приватно да го финансираат образованието на своето дете на избраниот (најчесто малцински) јазик.

Наведените примери претставуваат негативни слободи, што во еден толерантен режим, односно јазичен систем, подразбира обезбедена културна неутралност од страна на државата. Во тој поглед, ваквиот систем се поклопува со филозофската концепција на либералната држава, каде државата треба да остане неутрална во поглед на културните мислења, кои се очекува слободно да се натпреваруваат на културниот пазар.

Спротивно на системите ориентирани согласно толеранцијата како постулат, промоциски-ориентираните системи претставуваат модел каде државата е активно вклучена и посветена во заштитата на конкретни права и/или конкретни јазици. Една од најзначајните карактеристики на ваквите системи, гледано низ јазичната призма, би била брзото признавање на еден, или евентуално и на повеќе јазици, како официјални државни јазици. Наспроти неутралната улога која државата би ја играла во еден толерантен систем, државата се вклучува со активни мерки и механизми на заштита на одреден јазик како дефинирачки елемент на јавната култура. Токму заради ваквите пристапи, во многу случаи негативните права не ја вклучуваат категоријата на јазични права, наспроти што плејада на позитивни мерки се признати и применети.

Државите кои имаат политики базирани на промоција на јазичната разновидност, го црпат легитимитетот и ги аргументираат овие политики согласно потребите на граѓаните припадници на различните јазични групи, кои егзистираат во државата (и нивните јазични права) и идеалот за правичен јазичен систем без дискриминација на ниту една група. Контекстот специфичен за секоја држава, односно позиционираноста на мнозинската наспроти малцинската јазична група, како и рамнотежата на моќта помеѓу политичките елити кои ги претставуваат овие групи, влијаат врз поставеноста на самиот систем, односно одлуката да се креираат и спроведуваат јазични политики базирани на промоција. Честопати, улогата на влијателните регионални и меѓународни организации може да бидат важни фактори за јазичните систем и политиките кои се дизајнираат и спроведуваат. Во анализата на јазичниот систем на Република Македонија се земаат предвид постулатите на двата доминантни јазични системи, односно преку контекстот, потребите и можностите се дава оцена на моменталниот систем во Македонија и потенцијалните интервенции во јазичната политика.

Рубио-Марин, при својата анализа на спротивставеноста на двата јазични системи, јасно посочува дека при поврзувањето на негативните јазични слободи и позитивните јазични права со овие системи не се користат јасни аналитички алатки.

Како што вели, честопати се имплицира дека еден чист толерантен режим не е толку лесно изводлив како што се прикажува, односно дека не е директно поврзан со фактот дали државата признава одреден јазик за официјален или не, ниту пак дали со признавањето ги декларира и барањата за промоција на даден јазик. Дополнително на анализите на Рубио-Марин, едногласно, највлијателните теоретичари од областа ќе се сложат дека, во споредба со тоа што државата може да ја гарантира религиската неутралност со тоа што нема да наметне официјална државна религија, државниот апарат не може да гарантира совршена јазична неутралност (Marin видено кај Kumlicka, 2003).

Ако првенствено се земе предвид дека самиот државен апарат мора да функционира на одреден јазик, државата го заснова своето функционирање на еден или повеќе јазици за да овозможи непречен тек на општествените односи. Доколку се стави пак акцент на образованието, како една од најзначајните алки, прашањето за функционирањето на државните служби на еден (или повеќе) официјално признати јазици се наметнува како дополнително поле за анализа. Во ваквите сценарија, најчесто мнозинскиот јазик е тој кој од практични причини се наметнува како фаворизиран, со оглед на тоа што токму заедниците функционираат (во јавната сфера) на јазикот на кој функционира и самиот државен апарат. Оттука, во толерантно-ориентираните системи, симболичното признавање е под закана, како и севкупното уживање на цела група на слободи и права кои токму државниот апарат ги гарантира.

Дополнително, самата дистинкција помеѓу двата системи имплицира дека согласно промотивниот модел секогаш кога државата активно вдува даден јазик како официјален (особено кога истиот е малцински јазик), главната цел е токму заштитата и промоцијата на јазикот, како и на културата на кој истиот припаѓа. Наспроти ваквите тврдења, праксата докажува дека различни земји на различен начин и до различен степен ги 'вдомуваат' јазичните разлики кои егзистираат на нивна територија. Интересен пример е правото на преведувачки услуги за време на судските процеси - пракса применлива во многу современи демократии, призната како дел од формалниот судски процес, каде што заштитата на идентитетот на јазичното малцинство е повеќе од јасно дека не е примарната цел.

3. Меѓународни начела и инструменти за заштита на јазичните права

Признавањето, промоцијата и заштитата на јазичните права се соочуваат со сериозни предизвици како резултат на доминацијата на глобализациските текови и трендови. Наспроти хомогенизирачките глобализациски трендови, кои претставуваат сериозен предизвик за јазичниот диверзитет, како клучни приоритети на јавните политики кои целат кон заштита на јазичните права и јазичниот диверзитет, се јавува потребата за заштита и афирмација на мултилингвизмот. Вака поставените приоритети се отсликани во клучните инструменти и меѓународни документи кои ги регулираат и афирмираат јазичните права и диверзитет.

Меѓународните инструменти кои ја регулираат оваа област во голема мера влијаат и врз процесите на креирање јазични политики на национално ниво. Преку дизајнирање на политики и системи кои ги признаваат и штитат јазичните права во национални рамки, се вдумуваат концептите на меѓународните норми и универзално прифатени начела во националните контексти. Меѓународните инструменти за заштита на основните човекови права, согласно начелата на меѓународното право, познаваат две различни категории на регулација – меко и тврдо право.

Инструментите кои не подразбираат обврски на државите, како што се различните декларации, принципи, насоки, стандардни правила и препораки, претставуваат т.н. меко право. Инструментите на мекото право се резултат на консензуси постигнати на меѓународно ниво по прашање на универзално-прифатените начела и норми, и истите со својот декларативен карактер даваат широки рамки со прецизни принципи и насоки согласно кои понатаму, на национално ниво, се креираат јавни политики од сферата и се носат законски рамки и одредби (тврдо право) во духот на меѓународно-прифатениот консензус. Од друга страна пак, постојат инструменти кои имаат обврзувачка моќ кон државите и истите го формулираат т.н. тврдо право, каде спаѓаат меѓународните договори, конвенции, пактови? актови и статути. Обврзувачката природа на овие документи се базира на потпишаните и ратификувани обврски кои земјите ги преземаат со приклучување кон некој од подолу опишаните инструменти.

Ако се земаат предвид клучните меѓународни документи како основ за синтагмата за *универзално прифатените начела*, согласно кои пак анализира усогласеноста на системот со универзалните норми на човекови права и принципите на добро владеење во оваа дисертација, неизбежно е да се појаснат општите односно

универзалните начела од кои се влечат параметрите за анализа и споредба. Универзалниот карактер на правата, кодификуван во клучните светски и регионални инструменти за промоција и заштита на јазичните права, ја дава општата рамка за карактерот и опсегот на правата, додека фокусот на јазичните права како специфична група на групно-диференцирани права се евалуира наспроти политиките и нивниот капацитет за промоција и заштита на оваа група права за сите поединци подеднакво.

Организацијата на Обединетите Нации, согласно својата *Повелбата* ги обврзува сите земји членки да промовираат “универзално почитување и почитување на човековите права и основни слободи за сите, без разлика на расата, полот, јазикот или религијата” (Повелба на ООН, 1945, член 55), што истовремено претставува и основ за анализа на универзално прифатените начела и нивната акомодација во политиките во земјите членки на ООН. Универзалниот карактер на правата, односно начелата кои го поткрепуваат овој карактер на правата може да се интерпретираат како базичен рецепт за недискриминација. Општата рамка, односно универзалниот карактер на правата, нивната неотуѓивост и апсолутност, се поврзуваат до универзално прифатените начела на демократија и човекови права,

Во, *Универзалната декларација за човекови слободи и права на ООН*, пак, базичниот рецепт за универзалноста, еднаквоста и недискриминацијата, пропишува дека: “секој има право на сите права и слободи наведени во оваа Декларација, без разлика на кој било вид, како што се: раса, боја на кожа, пол, јазик, религија, политичко или друго мислење, национално или социјално потекло, имот, раѓање или друг статус” (Чл. 2, УДЧП). Јазичните права го штитат правото на поединците да го користат својот јазик со другите членови во рамки на нивната јазична група, без оглед на статусот на нивниот јазик. Јазичните права се базираат и развиваат од општите човекови права, односно поаѓаат од начелата за: недискриминација, слобода на изразување, право на приватниот живот и правото на припадниците на јазичното малцинство да го користат својот јазик со другите членови на нивната заедница. (Varenes, 2007: 115–125).

Индивидуалните јазични права се предвидени во Универзалната декларација за човекови права, каде е наведено дека сите поединци имаат право на: “правата ... без дискриминација врз основа на јазикот” (Член 2, УДЧП), како и на “слобода на изразување, вклучувајќи го и правото да избираат кој било јазик како медиум за изразување” (Член 19, УДЧП). Исто така, секој има право на “образование, со значење

за јазикот на средното образование” (Член 26, УДЧП), како и на ”фер судење, и ... вклучување на правото на преведувач ако поединецот не го разбира јазикот што се користи во кривичната судска постапка или во кривично обвинение. Поединецот има право на преведувачот да ја преведе постапката, вклучувајќи ги и судските документи” (Член 10, УДЧП). Јазичните права регулирани со УДЧП се применливи во приватната и јавната сфера на општественото живеење.

Декларацијата на ООН за правата на лицата што припаѓаат на национални или етнички, религиозни и јазични малцинства (ДзМ-ООН) беше усвоена од Генералното собрание на ООН на 18 декември 1992 година. Членот 4 прави "одредени скромни обврски за државите" (Extra, Yaǵmur, 2004: 73). Во неа се наведува дека државите треба да им обезбедат на поединците кои припаѓаат на малцинските групи доволно можности за образование на својот мајчин јазик, или да им даваат инструкции на нивниот мајчин јазик како средство за настава. Сепак, оваа Декларација иако прави исчекор во регулацијата, пред сè во промоцијата на јазичните права, сепак не е правно обврзувачка односно има само декларативен карактер. Таа смета дека унапредувањето и заштитата на правата на лицата кои припаѓаат на национални или етнички, верски и јазични малцинства, придонесуваат за политичката и социјалната стабилност на државите во кои живеат (Преамбула, ДзМ-ООН).

Во членот 1 на ДзМ-ООН се одредува дека “државите ќе го штитат постоењето и националниот или етничкиот, културниот, верскиот и јазичниот идентитет на малцинствата на нивните територии и ќе поттикнуваат услови за промовирање на тој идентитет”, и стои дека “државите ќе усвојат соодветни законски и други мерки за да ги постигнат овие цели”. Декларацијата оди подалеку со членот 2, каде наместо формулацијата дека поединецот "нема да биде одбиен" се нагласува дека поединецот "има право" да "приватно и јавно, слободно и без каква било форма на дискриминација" ужива во правата од овој инструмент. Лицата што припаѓаат на национални или етнички, верски и јазични малцинства имаат право да ја уживаат сопствената култура, да ја исповедаат и да ја практикуваат сопствената религија и да го користат својот јазик, приватно и јавно, слободно и без мешање или каква било форма на дискриминација (Член 4). Државите ќе преземат мерки за создавање поволни услови за да им овозможат на припадниците на малцинствата да ги изразат своите карактеристики и да ја развиваат својата култура, јазик, религија, традиции и обичаи, освен кога конкретните практики се во кршење на националните интереси или се спротивни на меѓународните стандарди.

Повеќето од написите ја користат формулацијата "ќе" и имаат малку изнемоштени измени или алтернативи, освен кога станува збор за јазичните права во образованието (наведени во член 4, став 3). Во овој случај, слично како и кај Европската повелба (појасната подолу), се дозволува на државите да обезбедат минималистичка заштита до мера која сметаат дека ги задоволува таквите минимум стандарди, формулација која покренува издржани критики за тоа што претставува "примена на мерки" или "соодветни можности", и кој треба да одлучи што е "можно" и до која мера, предизвик, кој се препишува на повеќето инструменти од групата на т.н. меко право.

Инструментите кои се дел од т.н. тврдо право, како што е *Меѓународниот Пакт за економски, социјални и културни права* (1966), го споменува јазикот на исто ниво со расата, бојата, полот, религијата (Член 2, МПЕСКП). Овој инструмент ја претставува основата за регулацијата на втората генерација на човекови права, каде спаѓаат економските, социјалните и културните права (вклучувајќи ги и јазичните права), кои се правата кои се доделуваат на групата, но се користат индивидуално. Исто така, во *Меѓународниот Пакт за граѓански и политички права* (1966), во членот 27 повикува: "во оние држави во кои постојат етнички, религиозни или јазични малцинства, на припадниците на таквите малцинства нема да му се одземе правото, во заедница со другите членови на нивната група, да ја уживаат својата култура, да ја исповедаат и да ја практикуваат сопствената религија или да го користат својот јазик." (Член 27, МПГПП).

Советот на Европа (СнЕ), како клучен актер на ниво на европскиот континент во промоцијата, заштитата и обезбедување на човековите права, е меѓународна организација чиј фокус е токму на почитувањето на човековите права, демократијата и владеењето на правото во Европа. Основана во 1949 година, со 47 земји членки, опфаќа приближно 820 милиони луѓе на европскиот континент. СнЕ не може да донесува обврзувачки закони, но има моќ да ги спроведува инструментите кои произлегуваат од одбраните меѓународни договори постигнати со консензус на европските држави. Најпознатото тело на СнЕ е Европскиот суд за човекови права, кој ја спроведува Европската конвенција за човекови права.

Советот на Европа ја усвои *Европската конвенција за човекови права* (ЕКЧП) во 1950 година, која претставува меѓународен договор за заштита на човековите права и политичките слободи во Европа. Сите земји членки на СнЕ се членки на Конвенцијата,

која пак го воспоставува Европскиот суд за човекови права (ЕСЧП). Пресудите со кои се утврдуваат повреди на слободите и правата се обврзувачки за засегнатите држави и тие се должни да ги извршуваат. Конвенцијата има неколку протоколи, кои ја менуваат конвенционалната рамка. Во поглед на универзалните начела, членот 14 ја забранува дискриминацијата врз основа на "пол, раса, боја, јазик, религија, политичко или друго мислење, национално или социјално потекло, поврзаност со национално малцинство, имот, раѓање или друг статус" (чл. 14, ЕКЧП). Во поглед на регулацијата на основните јазични права, ЕКЧП во членот 5, пропишува дека "причините за апсење и обвиненија мора да бидат доставени на јазик што го разбира лицето" (Чл. 5.2, ЕКЧП), односно дека на секое лице "му се дава бесплатно преведувач на суд, доколку јазикот кој се употребува не може да го зборува или разбере" (Чл. 6.3, ЕКЧП).

Од клучните меѓународни инструменти кои ги регулираат јазичните права, во пракса се влечат и критериуми за добро владеење кои во минатото им беа наметнати како услови за прием во Европската унија и НАТО на државите од Централна и Источна Европа во нивните евроатлантски интегративни процеси (Петрушевска, 2014). Овие критериуми, кои истовремено претставуваат и минимум стандарди и добра пракса, се базираат на начелата на: Европската повелба на Советот на Европа за регионалните или малцинските јазици од 1992 г., Рамковната конвенција на Советот на Европа за заштита на националните малцинства од 1998 г., и Препораките на ОБСЕ за јазичните права на националните малцинства од 1998 година (Arzoz 2007).

Советот за локални и регионални власти во СнЕ, во 1992 година ја изработи *Европската повелба за регионални или малцински јазици*. Повелбата се залага за признавање, заштита и промоција на регионални и / или малцински јазици во европските држави, во областите "образование, судство, административни и јавни служби, медиуми, културни активности и социоекономски живот" (Членовите 8-13, ЕПРМЈ). ЕПРМЈ ја покрива и проблематиката на јазичните права во мултиетнички и мултикултурен контекст во европски рамки. Во неа се истакнува дека „правото на користење на регионалните или малцинските јазици во приватниот и јавниот живот претставува неотуѓиво право“, во согласност со принципите на МПГПП, како и во духот на ЕКЧП. Државите членки избираат кои регионални и / или малцински јазици ќе бидат регулирани и до која мера. Моделот за заштита на регионалните или малцинските јазици имаат промотивна природа која побарува дополнителни мерки и проактивност од страна на државите потписнички. Ваквиот карактер на повелбата резултираше се ограничен

број на земји потписнички и земји кои ја ратификувале истата. Од вкупниот број на земји членки на Советот на Европа, 33 земји ја потпишале, а од нив само 25 земји ја ратификувале. Повелбата повикува на механизми за заштита на малцинските и/или регионалните јазици како културно наследство на Европа. Повелбата, во целост го почитува националниот суверенитет и територијалниот интегритет на земјите-потписнички, и не се задира во статусот или односно помеѓу официјалниот/ните и регионалните или малцинските јазици.

На овој начин, фокусот се става на промоцискиот карактер односно на потребата од промоција на доминираниите јазици, која пак не смее да биде на сметка на официјалниот јазик. Во повелбата се опфатени регионалните, малцинските, нетериторијалните јазици и службените јазици, кои не се во широка употреба, и истовремено дава дефиниции за јазиците кои ги регулира. Повелбата не наведува експлицитно кои јазици ги регулира, туку нуди низа мерки и активности од кои земјите-потписнички одбираат мерки за секој од јазиците на нивна територија во следните области: образование, судство, јавна администрација и јавни услуги, медиуми, културни активности, економски и социјален живот и прекугранични размени. Како и да е, со оглед на тоа дека Повелбата не навлегува во тоа за кои јазици ќе се одлучи една држава да ја применува, ниту пак наметнува задолжителни обврски туку само листа на активности од кои државите-потписнички ги одбираат оние што ќе проценат дека одговараат на нивната социолингвистичка ситуација, и реализацијата на јазичните права за кои се залага Повелбата во голема мера зависи од одлуките и од волјата на самите држави- потписнички.

Сепак, како што истакнува Арзоз, не треба да се потценува нејзината вредност и можност да се развие во инструмент со поголемо меѓународно влијание врз државите во насока на промотивните јазични права, слободниот развој на човековата личност, а може да произлезе и од правото за слобода на говорот или да биде индивидуална манифестација на колективното право на јазичното малцинство (Arzoz, 2007: 16). Правото на јазичен избор е ограничено со обемот на службениот статус на определен јазик различен од мајчиниот јазик на единката. Од друга страна, во случаи на постоење на два или повеќе службени јазици, ограниченоста произлегува од тоа дали е службениот статус на јазиците уреден според територијалниот или според индивидуалниот принцип. Индивидуалниот принцип не влијае врз мобилноста на граѓанинот од една на друга територија и ја овозможува слободата на движењето, но

може да ја загрози јазичната стабилност на заедницата на примачот. Во обата случаја статусот на службен јазик се однесува на јазични заедници историски населени на територијата на државата, како и на ограничен број групи, а е обусловен од нумерички или од други фактички специфични услови. Емигрантската популација од други јазични региони се очекува да се адаптира на јазикот на територијата.

Според ЕПРМЈ, заштитата и поттикнувањето на регионалните или малцинските јазичи не треба да бидат на штета на официјалните јазичи и на потребата тие да се научат, односно заштитата и унапредувањето на малцинските или регионалните јазичи во одделни земји и региони на Европа претставуваат значаен придонес кон изградбата на Европа – заснована врз принципите на демократијата и на културната разновидност, во рамките на државниот суверенитет и територијалниот интегритет. Промоцијата на јазичната и културната разновидност, односно промоцијата на мултилингвизмот, претставува еден од постулатите на СнЕ, што пак Европската Унија го има преземено како своја официјална и стратешка цел исто така. Службениот статус на јазикот резултира во правото да се знае и да се употребува службениот јазик, што го повлекува и правото да се изучува истиот. Правото да се изучува јазикот може да подразбира и подучување за културниот контекст во кој се употребува тој. Кога има повеќе од еден службен јазик, и поради тоа, повеќе од еден јазик за изучување во образованието, ова право нуди во практиката најразлични алтернативи: поделба на училиштата по јазична линија, систем на целосен билингвизам или систем на преоден билингвизам. Првиот систем има повеќе почит за личната слобода да се избере јазикот на образованието, иако овој избор е често ограничен со територијалниот принцип или со барањето за минимален број студенти. Од друга страна, системот на билингвално образование, што се состои во подучување на двата службени јазика, ја гарантира недискриминацијата на учениците врз јазична основа, но го ограничуваат правото на јазичен избор. За да се направи системот пофлексибилен, правото на образование на јазик што го разбираат учениците е гарантирано, особено во пониските одделенија, со програми за приспособување кон службениот јазик. Овие мерки ги помагаат интеграцијата на учениците во пошироката заедница и нивното учество во понатамошните нивоа на образовниот процес, усогласувајќи се со принципите на слобода на движењето и на еднакви права за сите граѓани.

Паралелно на ЕПРМЈ, СнЕ во 1995 година, ја имплементираше и *Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства*. Со оваа рамка се воведуваат

одредби за правото на националните малцинства да го зачуваат својот јазик и за поттикнување на "взаемно почитување и разбирање и соработка меѓу сите лица што живеат на нивната територија" (Чл. 5, РКНМ), без оглед на јазикот, односно нуди заштита од дискриминација врз основа на јазикот, особено во "образованието, културата и медиумите" (Чл. 6, РКНМ). Чекор понапред, СнЕ прави со Препораката 1383, документ усвоен од Парламентарното собрание на Советот на Европа во 1998 година, кој се залага за јазична диверзификација. Тој поттикнува поширок спектар на јазици што се изучуваат во земјите-членки на Советот на Европа и препорачува образование и на јазиците на малцинските групи.

Палетата на различни меѓународни документи и инструменти имаат одредени сличности во поглед на јазичните права кои ги промовираат и заштитуваат. Во меѓународните инструменти за заштита на човековите права, може да се издвојат следните права кои се признаваат:

- Правото да се зборува или да се пишува на малцинскиот јазик во приватни активности (писма, песни, приватни медиум, етикети на комерцијални продукти, документи или активности на невладини организации, клубови и сл.) е признато во МПГПП (чл.19, 26, 27), ЕКЧП (чл.10 Протокол 12) и РКМН (чл.11).
- Право на лични имиња и други називи на малцинскиот јазик (приватна употреба на име и на презиме, име и назив на невладина организација или компанија, неофицијална употреба на локални имиња, имиња на улици и други топографски називи), е признато во МПГПП (чл. 27) и РКМН (чл.11).
- Употреба на малцинскиот јазик од страна на јавните власти (право да се употребува малцинскиот јазик во локални, регионални и национални јавни услуги, како и правото јавните власти да го прифатат и да одговорат на малцинскиот јазик „пропорционално“ со релативната големина и бројност на малцинството), е признато во РКНМ (чл. 10) и ЕПРМЈ (чл.10).
- Употреба на малцинскиот јазик во јавното образование (правото да се изучува како предмет во јавните училишта таму каде што бројот и барањата се доволно големи, правото да се употребува како наставен јазик во јавните училишта пропорционално со бројот на малцинството и со барањата, правото да се изучува службениот/мнозинскиот јазик во јавните училишта покрај наставата на малцинскиот јазик), е признато во РКНМ (чл. 14), ЕПРМЈ (чл. 8) и ДзМ-ООН (чл.4).

- Употреба на малцинскиот јазик во судски и административни процедури (право на преведувач и превод во криминални парници, тогаш кога обвинетиот не го разбира јазикот на кој се води парницата, правото да биде информиран на малцински јазик за причините на апсењето и за природата на обвинението кога единката не го разбира јазикот на јавните власти, право јазикот да се употребува во судски процеси пропорционално со бројноста и со барањата), е признато во МПГПП (чл. 14), ЕКЧП (чл.5 и 6), РКМН (чл.10) и ЕПРМЈ (чл.10).
- Правото на тоа јавните власти да го употребуваат малцинскиот јазик (правото на тоа името/презимето на малцинскиот јазик да биде признаено и употребено од јавните власти, правото на службена употреба на топографските називи признаени и употребувани од јавните власти), е признато во РКНМ (чл. 11), ЕПРМЈ (чл. 10 и 11) и ДзМ-ООН (чл.2).
- Употреба на малцинскиот јазик во јавни медиуми (изданија, радио, ТВ) пропорционално со бројноста и со барањето, е признато во РКНМ (чл. 9 и 10), ЕПРМЈ (чл. 11) и ДзМ-ООН (чл.1).
- Употреба на малцинскиот јазик во изборниот процес (правото да се учествува во изборен процес и да се биде избран без дискриминација врз основа на познавање на јазикот, правото да се гласа без јазични рестрикции, правото малцинскиот јазик да се употребува во изборите од страна на јавните власти (изборни материјали, гласачки кутии) пропорционално со бројноста и со барањата), е признато во МПГПП (чл. 2 и 25), ЕКЧП (чл. 3 и Протокол 11), РКНМ (чл. 10) и ЕПРМЈ (чл. 10).

Повеќето меѓународни организации имаат развиено процеси, алатки и инструменти за промовирање на јазичните права, и воедно појаснување како државите да ги имплементираат овие принципи во пракса. Форумот на ОН за малцински прашања, Одделот за јазици и повеќејазичност на УНЕСКО, Советодавниот комитет на Советот на Европа за Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства и Високиот комесар за национални малцинства на ОБСЕ продолжуваат да обезбедуваат конструктивна низа платформи за размена на знаење, поддршка и експертиза за да се овозможи континуирано подобрување на овие процеси, алатки и инструменти за унапредување на промоцијата и имплементацијата на јазичните права. Една важна карактеристика за сите овие е достапноста на сигурни, расчленети, собирање на податоци за државните власти за ефикасно подготвување, примена и евалуација на нивните политики за спроведување на овие права, како и подобрување на нивните

активности и напори каде што е потребно. Основните јазични права од овие договори, судска практика и упатства за документи својот фокус го ставаат на:

Достоинството: согласно, првиот член од Универзалната декларација за човекови права “сите човечки суштества се раѓаат слободни и еднакви по достоинство и права”, што е основен принцип и правило на меѓународното право, особено важно во прашањата околу заштитата и промовирањето на малцински идентитет .

Слободата: Во приватната сфера, јазичните преференции се заштитени со основните човекови права, како што се: слободата на изразување, правото на приватниот живот, правото на малцинствата да го користат својот јазик или забраната на дискриминација. Секој приватен потфат, без разлика дали е комерцијален, уметнички, религиозен или политички, може да биде заштитен.

Еднаквост и недискриминација: Забраната на дискриминација ги спречува државите од неразумно неповолни положби или исклучување на поединци преку јазични преференции во која било од нивните активности, услуги, поддршка или привилегии.

Идентитет: јазичните облици на идентитетите, без разлика дали за поединци, заедници или самата држава, се од суштинско значење за многумина. Исто така, истите може да бидат заштитени со правото на слобода на изразување, правото на приватниот живот, правото на малцинствата да го користат својот јазик или забраната на дискриминација.

Лингвистичките прашања за човековите права треба да се земат предвид во секоја активност што вклучува државни органи и нивните јазични преференции, и истите, тесно се поврзуваат со прашања од национален, колективен и индивидуален идентитет. Оттука, политиките кои ги регулираат овие прашања имаат значајно влијание врз учеството и вклучувањето на малцинствата, и мерките предвидени со овие политики можат да доведат до чувства на отуѓување или маргинализација и потенцијална нестабилност или конфликт. Со оглед на тоа што политиките се креираат во и за различни контексти, и истите треба да регулираат исклучително различни околности и услови, не постои (еден-)единствен пристап или модел за спроведување на јазичните права во сите светски многу различни национални контексти (Skutnabb-Kangas, Phillipson, 2017: 8-11)

Дополнително, треба да се нотираат и тековните меѓународни напори за кодифицирање на јазичните права за малцинствата во рамки на ООН и УНЕСКО, СнЕ и

Европскиот парламент. На иницијатива на Европскиот парламент, "Европското биро за помалку употребувани јазици" беше основано во 1982 година со задача да ги промовира јазиците и културите на автохтоните малцински групи на земјите-членки на Европската заедница (кои тие проценуваат на приближно 50 милиони од 320 милиони граѓани на Европската Заедница). Имигрантските малцинства не се дел од мандатот на Бирото. Европскиот парламент донесе две важни резолуции за јазичните права, Арфе (1981) и Кујперс (1987). Резолуцијата на Арфе од 16 октомври 1981 година ги повика националните и регионалните власти да промовираат употреба на јазиците на малцинствата во три главни области, образование, масовни комуникации и јавен живот и социјални прашања. Поточно, во доменот на образованието, тие се повикуваат да промовираат и да преземат чекори за да обезбедат настава по регионални јазици и култури која ќе биде вклучена во официјалните наставни програми од претшколско до високо образование. Истовремено, се нагласува и потребата за задоволување на барањата на населението, за настава во училиштата на сите нивоа. Резолуцијата на Арфе беше прикажана како чин за "повикување" и "поканување" на акција. Потоа следуваше резолуцијата на Кујперс, усвоена од Европскиот парламент во октомври 1987 година. Таа препорачува земјите-членки активно да ги промовираат малцинските јазици во образованието, локалната администрација и средствата за јавно информирање (Контакт, 1987-1988: 1). Овие две резолуции беа инструментални во отворањето на патот за Европскиот парламент да ја разгледа ЕПРМЈ, што конечно беше одобрено од Комитетот на министри на 22 јуни 1992 година. (Skutnabb-Kangas, Phillipson, 2017: 13-17).

Покрај значителните напори, направени за унапредување на механизмите и креирање ефективни инструменти за заштита и промоција на јазичните права, има интервенции за формулирање на универзалната декларација на јазичните човекови права. Меѓународната заедница, барем во принцип (како што е изразена во Преамбулите на повеќето различни документи и инструменти земени во предвид погоре), цени дека јазичните човекови права на "автохтоните малцинства" и "националните" или "регионалните" малцинства треба да бидат промовирани и истите треба да бидат регулирани во еден единствен акт. Неспорна е потребата да се подготви најмалку една Универзална декларација за јазични човекови права, а подоцна, можеби, и правно обврзувачка повелба или Пакт. Првичните чекори за формулирање на таква Декларација всушност веќе се преземени. Истражувачите се соочуваат со значителен предизвик во разјаснувањето на природата и обемот на јазичните човекови права. Во 1987 година

беше усвоена Декларација од Ресифе, во Бразил. Таа завршува на следниов начин: “Оттука, свесна за потребата да се обезбедат експлицитни правни гаранции за лингвистичките права на поединци и групи од страна на соодветните тела на земјите-членки на Обединетите нации, се препорачува да се преземат чекори од страна на Обединетите нации за усвојување и спроведување на универзална декларација за лингвистички права, која ќе бара преформулирање на националните, регионалните и меѓународните јазични политики” (Skutnabb-Kangas, Phillipson, 2017: 19).

4. Обврската наспроти правото да се знае официјалниот јазик

Инструменталниот пристап на јазични права се стреми кон поставување основа за постигнување на одредена цел, односно подразбира отстранување на јазичните пречки, кои го ограничуваат пристапот и уживањето на правата, слободите и можностите, кои директно зависат од можноста за воспоставување на разбирлива комуникација. Со цел да се утврди кои барања можат да се изведат од поставените цели, треба да се постави јасна врска помеѓу целта која треба да се постигне и средствата кои би се користеле.

Обврската да се изучува официјалниот јазик

Човековите слободи и права, без оглед на која група или генерација ѝ припаѓаат, подразбираат соодветни обврски, соодветни на загарантираното право или слобода. Исто така, по прашање на ограничувањата при уживањето на слободите и правата, примената оди до степен додека истата не предизвика кршење или злоупотреба на правата и слободите на друг поединец или група. Следејќи ги начелата и генералната логика на филозофијата на човекови права, “заштитата и поттикнувањето на регионалните или малцинските јазици не треба да биде на штета на официјалните јазици и на потребата од нивно изучување” (Преамбула, Европска Повелба за Регионални или Малцински Јазици), односно фактот дека познавањето на официјалниот или на еден од официјалните јазици е неопходно за полесно и непречено функционирање во општеството, не реферира на определени поделби, или пак на исклучување на одредени јазични групи. Од правна гледна точка, правата и обврските се задолжителна компонента на секоја загарантирана слобода. Но во поглед на граѓанската должност при изучувањето на доминантниот официјален јазик, доколку се земе предвид важноста за изучување на јазикот, за соодветно функционирање на едно демократско општество посветено на владеењето на правото, прашањето за релевантноста на една ваква

“должност” би добила на значење. Колку и да се оспорува правно-политичката релевантност на оваа должност, се чини дека е од фундаментален општествен интерес доколку официјалниот јазик претставува *lingua franca* во рамки на дадена држава, согледувајќи дека со одлично владеење на официјалниот јазик, како алатка за непречена комуникација, би се овозможила една разбирлива интеракција, базирана на доверба и општествена кохезија, критериуми кои се неопходни за заштитата на стабилноста на демократските институции.

Најчесто, во пракса, должноста се признава со механизми кои на индиректен начин го постигнуваат истиот резултат, меѓутоа во одредени држави истото е експлицитно наведено во националното законодавство. Земајќи го предвид примордијалистичкиот пристап, согласно кој, со самото раѓање поединецот роден во одредена заедница (држава) го изучува доминантниот официјален јазик, со фактот што се родил и функционира во рамки на дадената заедница, во која задолжителното образование ја вклучува обврската за изучување на тој јазик, како и сите јавни органи и институции кои функционираат целосно на истиот јазик. Во контекст на емигрантите, најчесто преку процесите на натурализација, се (побарува) бара поседување на одредени јазични познавања, за еден (или повеќе) официјални јазици, со цел непречено функционирање во рамки на системот.

Соодветно на тоа се јавува и прашањето, дали со постоењето на ваков вид граѓанска должност (за владеење на мнозинскиот јазик), државата се ослободува од потребата за акомодирање на инструменталните јазични права, доколку граѓаните не успеат да ја исполнат должноста и дали заслужуваат соодветна заштита на правата? Со други зборови, доколку не се исполни должноста за познавање на јазикот, истото не мора да подразбира и санкционирање, односно ограничувањето на индивидуалните слободи и права би резултирало со сериозни прекршоци, согласно кривичниот законик. Се разбира, тоа не е случајот со познавањето на официјалниот јазик. Уште позначајно е тоа што токму исполнувањето на оваа граѓанска должност не зависи исклучиво од поединецот, туку и од (не)доволната посветеност на државата да овозможи соодветни механизми за здобивање со вакви јазични вештини.

Со примената на инструменталните јазични права се придонесува кон неуспехот во изучувањето на мнозинскиот јазик. И покрај тоа што правата можат да се разликуваат по основ на нивната инструменталност, истите се поврзани и до одреден степен имаат и

“spill-over” ефект (ефект на прелевање). Кога различноста е призната и делумно инкорпорирана, луѓето имаат тенденција да се гордеат наместо да се срамот од своите културни поединости. И токму ваквите чувства на национално единство, кои можат да бидат и потенцијално опасни во поглед на етно-националистичките карактеристики, најчесто резултираат со одбивање за изучување на мнозинскиот јазик, како манифестација на културна асимилација од стана на државата, и покрај тоа што државата нагласува дека токму јазичната асимилација единствено гарантира еднаков пристап до социо-економските можности и целосно уживање на слободите и правата.

Доколку познавањето на јазикот претставува предуслов за (минимално) уживање на оние права кои побаруваат јазична интеракција, на веќе маргинализираните групи додатно би им се влошила ситуацијата. Сепак, најчесто на тоа и се базира реалната ексклузија на одредени групи. Токму заради потешкотиите во комуникацијата се ограничува и отежнува правилното функционирање во општеството. Оние кои се веќе обесправени не треба и понатаму да се обесправуваат. Потребни се внимателно избрани мерки кои не олеснуваат создавање на маргинализирани супкултури под патерналистички изговори. Доколку еден систем се стреми кон воспоставување на механизми за ефективно општествено вклучување, инструменталните јазични права, како и правото и обврската да се познава мнозинскиот јазик, би требало да коегзистираат, како суплементарни механизми за општествена инклузија. Спреченоста на припадниците на одредени групи да имаат пристап до доминантните институции на државата, како и од уживањето на севкупната палета на слободи и права, речиси сигурно ќе направи да ја задржат во целост својата култура. (Spinner, 1994: 63)

Правото да се изучува официјалниот јазик

Согласно со поимот на инструментални јазични права, а земајќи го предвид јазикот како средство за комуникација, со артикулирање на инструментално барање лесно би се аргументирало дека оптимално би било да се воспостават олеснителни околности за изучување на доминантниот јазик, наместо креирање на механизми кои би им помогнале на нивниот јазик. Одличното познавање на доминантниот јазик, во најголем број на случаи би било најдобро решение за надминување на пречките за јазичен пристап, а исто така би ги намалило и јавните трошоци на државата за акомодирање на јазичниот диверзитет, со што би се зачувал националниот идентитет преку заедничкиот јазик и би се избегнале ризиците од продлабочување на поделбите, кои се својствени за различните форми на јазична акомодација. Во ова и се состои

најбитната разлика помеѓу двата пристапи, односно во тоа што неинструменталниот пристап се залага токму за институционализирано акомодирање на малцинските јазици. Барањата за минимално вклучување на малцинските јазици во јавната сфера може да се постават како единствено ефективно средство за борба против генерализираните шеми на дискриминација, со што би се унапредила и можноста за побрза и поефективна општествена интеграција. Затоа, поставувањето на барањата на националните малцинства за неинструментално признавање на идентитетските карактеристики врз основа на инструменталните барања за еднаков јазичен пристап, честопати водат кон конфузна и слабо аргументирана позиција.

Оттука, наместо да се прави генерализација на инструменталните јазични права, би било најдобро фокусот да остане на правото и обврската на секој граѓанин да го учи јазикот/ците кои имаат официјален статус во државата, што во одредени држави е регулирано на тој начин што правото произлегува директно од официјалниот статус на јазикот и од првото на граѓаните да го користат при комуникација со јавните органи. Од друга страна пак, може да се рече дека се подразбира преку признавањето на други права кои побаруваат јазични познавања, односно дека е дел од секоја концепција на некое од генеричките права (правото на образование на пример,) кои се опфатени во јазично-плурални држави, кои се посветени на демократските начела, владеењето на правото и дистрибутивната правда.

Нема сомнение дека правото на образование е тесно поврзано со потребата за обезбедување еднаков пристап до можности од социјален карактер, кои вклучуваат вредности и карактеристики клучни за унапредување на социјалниот статус, економската добросостојба, личниот и професионален напредок. Исто така, познавањето на јазикот е клучно и при активното вклучување на граѓаните во политичките процеси, каде информираноста е предуслов за соодветно општествено вклучување. Фактот што нема потреба за додатна промоција на правото за изучување на доминантниот јазик, како есенцијален дел на правото за образование, се состои и во генералната приватност на јазикот, како составен дел на задолжителното образование и како алатка за успешна комуникација со органите на државата, со што природно е за граѓаните да функционираат на доминантниот јазик (барем во јавната сфера), согласно улогата која истиот ја игра во општествените процеси.

Но, контроверзноста на ова право може се увиди во случаи кога граѓаните живеат со повеќе јазици кои се користат во јавната сфера, без оглед на тоа колку од нив уживаат статус на официјален јазик во државата. Шпанскиот Устав го признава кастилскиот јазик како официјален на целата територија на државата, а на каталонскиот и баскискиот им дава статус на ко-официјални јазици во рамки на соодветните територии, со што граѓаните кои живеат на овие територии (Каталонија и Баскија) се соочуваат со два официјални јазици на својата територија. Споредбено пак, и покрај официјалниот/еднаквиот статус кој го уживаат јазиците на сите земји членки на Европската Унија, само англискиот и францускиот се земени како работни јазици во европските институции. Исто така, одреден јазик во економските односи може да има доминантна улога и покрај тоа што нема статус на официјален јазик во самата држава, согласно. Дури и во мултилингвистичките општества, со веќе воспоставен механизми за постојана заштита на етно-лингвистичките малцинства, правото за изучување на доминантниот јазик дава минимална излезна опција за граѓаните кои не сакаат да се откажат од можностите кои произлегуваат од познавањето на доминантниот јазик.

Интересно е и прашањето поврзано за возрасните, како категорија која се таргетира со европските политики на доживотно учење и континуирана доквалификација. Прашањето за образование на возрасни може да биде интересно при разгледувањето низ јазичната призма, доколку истите не поминале низ задолжителниот образовен систем, каде можеби се изучуваат само доминантниот, наспроти сите јазици кои уживаат официјален статус во државата. Дали во ваков случај заштитата од дискриминација по основа на јазик, во поглед на професионален напредок и/или слободен избор на професија, се апликативни во иста мера, како и на припадниците на генерациите кои поминале низ драстично различен образовен систем? Дали начелото за недискриминација, на што би се надоврзала и една од целите на ЕУ за меѓугенерациска солидарност, целосно ја исклучуваат можноста за дискриминација врз основа на староста, во корелација со познавањето на доминантниот јазик?

Може да се заклучи дека усогласеноста на барањата за признавање на инструменталните јазични права, покрај правото за изучување на доминантниот јазик, би се разликувале согласно контекстот. Волјата на политичките елити, креирањето на јавните јазични политики, како и можноста за целосна општествена интеграција, би влијаеле директно врз барањата на дадената малцинска група. Политиките кои поттикнуваат и ја олеснуваат јазичната интеграција оставаат простор за поволна

промоција на изучувањето на доминантниот јазик, како шанса која отвора повеќе опции за личен развој, надоврзувајќи се на фактот дека познава повеќе јазици, го става поединецот во далеку поповолна ситуација.

5. Типологија на јазични права

Јазичните права како категорија на заштитени културни поединости, Рубио-Марин ги класифицира во три категории, акцентирајќи ја нивната заедничка карактеристика, односно тврдејќи дека “една малцинска јазична група не може да напредува доколку истата нема вклученост во јавната сфера на својот јазик и доколку ѝ се скрати основниот начин на културна репродукција”. (Marin видено во Kymlicka, 1995: 78)

Признавањето на малцинскиот јазик како официјален е еден од најчестите механизми за општествена инклузија. Оваа категорија подразбира задоволување на барањата на малцинската група од страна на државата, преку институционално признавање и акомодирање на јазичните малцинства и во практична смисла покрај симболичната. Ова подразбира и употреба на јазикот во јавната сфера (вклучувајќи ги судскиот систем и административните процеси). Степенот на интегрираност може да варира од систем до систем. Користењето на јазикот во јавната сфера може да се мери и преку користењето на истиот од страна на политичките елити, застапеноста во медиумскиот простор, како и употребата во јавниот образовен систем. Кај федералните системи, вклучувајќи ги и децентрализираните форми на владеење, во основа, групните права би биле подобро и во поголема мера приспособени. Од друга страна пак, степенот на вклученост зависи и од фактот дали етно-јазичните малцинства формираат мнозинска заедница на локално ниво (односно дали границите на федералните единици го поддржуваат тоа), како и моќта која истите заедници/групи ја уживаат во поглед на релевантноста за употребата на јазикот.

Конгресот на локални и регионални европски влади (1998), како еден од главните промотори на Европската Повелба за Регионални и Малцински Јазици, во својата позната Препорака 43 го охрабруваше Советот на Министри за државите членки да донесат две поединечни групи на препораки и тоа: прва група, која се однесува на држави (градесто) каде што малцинските групи формираат значаен дел од популацијата и веќе постојат соодветни административни единици, со што може да се делегираат надлежностите на локално ниво, кога се одлучува по прашања од јазичната сфера заедно

со прашања кои се од огромно значење за заштитата на идентитетот; и втора група на држави, каде се планира (или пак се јавува потреба за) административно реструктурирање и делегирање на надлежностите на локалните органи, каде се советува консултирање на граѓаните за соодветно поставување на територијалните граници на локално ниво, со цел креирање ефективни заштитни механизми за културните разлики на малцинствата.

Третата категорија се заснова на промотивни активности, односно реферира на систем на јазичните права каде истите функционираат како промотивни права, при што се претпоставува давање позначајна поддршка на самата јазична заедница во преземените антиасимилациски активности во однос на доминантниот јазик. Споредбено со претходните две категории, каде јазичните права се на некој начин неизбежни/нужни, поради фактот дека државниот апарат мора да функционира на некој јазик, во оваа категорија веројатноста за инкорпорирање на јазичните права од страна на државата зависи од волјата за заштита на малцинските јазици, како и од гледиштата за и околу улогата на државата во креирањето и правичната дистрибуција на општествените односи и разлики во дистрибуција на моќта и ресурсите без оглед на поврзаноста со претходните или сегашните форми на дискриминација по овој основ во рамки на таа држава.

5.1. Јазичните права низ призмата на статусот на јазикот

Јазичните права, како специфична група на културни права кои се практикуваат колективно, ги заштитуваат малцинските групи од мнозинската политичко-економска моќ и од континуираниот притисок или страв од асимилација. Јазичните права не претставуваат права кои ќе ја овековечат културната хегемонија на дадена група или заедница во рамки на една држава во даден момент, или пак права кои ќе го осигураат опстанокот на даден јазик во изумирање. За илустрација, движењето “English Only” (Единствено англиски) кое во САД се обидуваше да ја обезбеди позицијата на англискиот јазик, како единствен јазик кој ќе биде јавно акомодиран и користен, не може да се разгледува како борба за јазични права на англиската говорна (мнозинска) група. Од друга страна пак, се отвора и прашањето за и околу определувањето на мнозинскиот, односно малцинскиот, статус на една група. Кои параметри и критериуми би определиле која група и во кои рамки претставува малцинска, односно мнозинска? Интересен е примерот на Квебек, каде токму англиската јазична група претставува етно-јазично малцинство. Во овој модел се применува детериторијализација на јазичните права, односно истите се директно поврзани со поединецот кој го користи јазикот. Во

конкретниот пример, како што франкофоните сочинуваат јазично малцинство низ целата територија на Канада, англофоните го уживаат истиот статус во рамки на Квебек. Оттука, генералните параметри кои се однесуваат на бројност, територија и сет на права кои би биле признати и заштитени, се критериумите согласно кои би се евалуирал степенот до кој јазичните права на малцинската група на дадена територија.

Но, она што го задржува вниманието при анализата на признавањето, заштитата и промоцијата на јазичните права и процесот на креирање јавни политики поврзани со овие прашања, е токму степенот до кој системот – конкретно локалните власти кои се предводени од група која претставува малцинска заедница на државно ниво, но конституира мнозинска на локално – претставува или формира реални пречки за колективниот обид за зачувување на карактеристиките на малцинската група во малцинско-мнозинскиот контекст. Ако се земе предвид доминантниот статус на еден од јазиците на државно ниво, (во поглед на помалите малцински заедници, кои претставуваат т.н. малцинство во рамки на малцинствата), ништо не ја исклучува можноста за асимилациски притисоци кои би се јавиле на локално ниво, а произлегуваат токму од делегираната моќ од државно на локално ниво. На овој начин може да се оцени статусот којшто оваа група го ужива на државно ниво. Конкретно, при сценарио каде групата ужива малцински статус на локално ниво, се отвора дилемата дали истата група нема потреба од заштитни мерки до онаа мера како што би имала локалната мнозинска група, која е всушност малцинска на државно ниво?

Европската Повелба за Регионални и Малцински Јазици од 26 јуни 1992 год. (во сила на 1 март 1998 год.) претставува првиот меѓународен договорен документ којшто разбирливо се справува со прашањата околу јазичниот диверзитет во Европа. Согласно член 1 од Повелбата, регионалните или малцинските јазици, кои спаѓаат во полето на заштита на Повелбата се оние: “традиционално користени [јазици] на дадена територија на држава од страна на граѓани на таа држава кои формираат група бројно помала од популацијата на државата” (Чл. 1, ЕПРМЈ).

Кога се зборува за опсегот на заштита на јазичните права, релевантноста на ова прашање може да се согледа и од степенот на директно влијание врз јазичната сигурност и идентитетот на малцинската група во рамки на едно општество, бидејќи јазичните права ги штитат корисниците на јазикот (како индивидуи кои се корисници на овие права), а не конкретно јазикот како средство за комуникација. Заштитата на јазикот не

претставува цел само по себе (без оглед колкава е неговата инструментална искористеност), односно тука не станува збор за заштита на јазичната различност/диверзитет *per se* како да јазиците се корисници на заштитните механизми на јазичните права. Оттука, и двете категории на јазични права се сами по себе инструментални во најтесна смисла, бидејќи истите секогаш служат за задоволување на инструменталните интереси на корисниците на јазикот и на јазичните права кои произлегуваат со тој статус.

Признавањето на малцинскиот статус на етнокултурните групи во најголем број на случаите е многу чувствително политичко прашање за државите, исто како и прашањето на јазичните различности. Оттука, пристапот кој смета дека нема ништо лошо во прифаќањето на јазичната разновидност како колективна цел која би им служела на интересите на општеството како целина, а не само на индивидуално богатата културна средина која би ја подобрила практичната важност на индивидуалната автономија, честопати се евидентира како механизам за справување со етнокултурните разлики. Според Грин, од друга страна пак, постои одредена опасност доколку теориите за јазичните права исклучиво се засноваат на општи интереси. Додатно, доколку и пристапите на креирање на јавните политики би биле водени, или би се засновале на “слободни сили”, дискриминаторските поведенија и чинови би биле честа практика. (Grin, 1999).

Во тој поглед, она што загрижува, е можноста да дојде до мешање во редоследот на правата и обврските, односно веројатноста дека целиот напор (обврската!) за одржување на јазичната разновидност, што воедно подразбира и гарантирана заштита и употреба на малцинските јазици (како јазични права) во рамки на државата, ќе остане на самата малцинска јазична група со што може да резултира со револт, па дури и да ескалира во внатрешен конфликт. Од друга страна пак, општествените интереси би биле јасно следени и обезбедени во ситуација на јазична хомогеност. И за плуралистичките демократски системи енорно високите трошоци кои една повеќе-јазична администрација претставуваат предизвик, исто како и кај помладите демократии. Исто така, и процесите на зацврстување на националниот идентитет (по јазична основа) со цел зголемена солидарност помеѓу граѓаните, или пак имањето на еден заеднички јазик како средство за комуникација за потранспарентен политички процес, можат да се јават како прашања со различна приоритизација во различните системи. (Reaume, 1991)

Фактот што токму и оние држави кои го промовираат јазичниот плурализам како општествена цел, исто како и конкретните механизми кои државите ги креираат за заштита на јазиците, најчесто е само декларативно, укажува на тоа дека елитите се занимаваат со приспособувањето на културните побарувања наспроти реалната волја за нивно вистинско и ефективно признавање и акомодирање. Интервенциите во политиките се прават на начин за кој државите сметаат дека е најмалку раздорувачки, односно акомодирање без експлицитно признавање на групниот идентитет. Во поглед на меѓународните инструменти, Европска Повелба за Регионални и Малцински јазичи се фокусира токму на заштитата на јазиците и јазичната разновидност во Европа, а не на корисниците на јазикот, како начин за надминување на отпорот на одредени држави (како Франција) за прашањето околу признавањето на малцинските права.

5.2. Неинструментални јазични права

Со актуализацијата на теориите за јазичните права, при анализа на јазичните системи, модели и политики, токму дистинкцијата помеѓу инструменталните и неинструменталните јазични права е една од најинтересните основи за анализа. Иако, дистинкцијата помеѓу инструменталниот интерес на јазикот, како средство (алатка) за комуникација, наспроти експресивниот интерес за јазикот, како клучен идентитетски маркер, токму потенцијалот на ваквата дистинкција е она што ги конструира постулатите на теориите за јазичните права и што бара понатамошна анализа.

Природата на неинструменталните права е всушност и приказ на двојната природа на јазикот, прикажана во инструменталноста на јазичните права. Главната разлика на двете категории е токму во категоријата *заштитено добро*, а не дали конкретната слобода или право претставува негативна слобода или позитивно право. Инструменталната поделба разликува јазични барања, кои целат кон осигурување на јазична средина на поединецот, каде би се уживале јазичните права на неговиот/нејзиниот мајчин јазик, како и фер и еднакви шанси за неговата/нејзината јазична група за културна репродукција (како јазични права во стриктна смисла).

Јазикот е несомнено есенцијална алатка за комуникација, меѓутоа човековата приврзаност за својот јазик не може да се сведе исклучиво на неговата корисност во комуникацијата. Грин го дефинира јазикот како: маркер на идентитетот, културно наследство и специфичен израз на заедницата (Grin, 1897: 659). Суштинската идеја на која се базираат неинструменталните јазични права лежи во обврската на државата да

нуди помош на одреден колективитет при заштитата на неговиот јазик. Јазичните права кои произлегуваат од културниот и јазичниот идентитет на граѓаните се базираат на признавањето на правото на користење на сопствениот јазик, односно негово уживање во сигурна и стабилна јазична заедница. Притоа, „јазичната група може да се развива и секој еден поединец може да го користи својот јазик со дигнитет“. (Grin, 1897: 659) Признавањето на овие права е најдобро поддржано од тезите кои аргументираат дека заштитата на културното членство е неопходно за задоволување на индивидуалната автономија и претставува база за самопочит (Taylor, 1992). Поточно, јазичните права дозволуваат дадено јазично малцинство да ја избегне размената помеѓу државјанството и културниот идентитет, преку осигурување дека припадниците на дадената малцинска група - корисник на јазикот, би функционираше секојдневно и без пречки на својот јазик во сите општествени сфери, вклучувајќи ја и јавната.

Неинструменталните права, без оглед на тоа колку тесно или широко се дефинирани или признати, се секогаш групни (колективни) права. Членството во определена, призната, јазична заедница го прави поединецот корисник на тоа право. Размислувајќи за јазичните права како индивидуални права не би имало смисла согласно Рауме, со оглед на тоа што доброто на кои се базираат овие права е јавно добро кое се генерира и ужива колективно (Reaume, 2006). Заштитата на членството на поединецот во одредена јазична заедница, како заштита на правото на избор и чувството на идентитетска припадност согласно нејзината култура, е едно споделено групно искуство кое побарува доволен број на поединци кои се посветени да го зборуваат тој јазик, а воедно и ја негуваат културата која конкретниот јазик ја претставува. Неинструменталните јазични права се фокусираат на културолошката димензија на јазикот. Без заедница која го користи и споделува јазикот како заедничко искуство, ваквата димензија би го изгубила своето значење како културолошки маркер на идентитетот.

Земјите кои уставно ги признаваат јазичните права специфично укажуваат кои јазици и јазични групи се признати и заштитени. Во одредени случаи, регулативите се повикуваат на нумерички дефинирани граници, оставајќи го отворено прашањето кои јазици и јазични групи конкретно се заштитени (Reaume, 2006). Спротивно од ваквите системски признавања и заштита на јазичните права, постојат и генерализирани гледишта, согласно кои државата е обврзана да ги заштити само автохтоните јазични

групи, ставајќи акцент на државната унитарност како предуслов за стабилноста и безбедноста на државата.

5.3. Инструментални јазични права

Природата на инструменталните јазични права, без оглед на тоа во кој форма или на кој начин државата ги признава или пак ги заштитува, најблиску и најлесно би се објаснила како прашање на административна пракса. Идејата позади инструменталноста на јазичните права поаѓа од тоа дека (познавањето на) јазикот не треба да претставува обврска или предуслов за можностите, или пак за уживањето на индивидуалните граѓански, социјални и политички права во рамки на едно општество. Во ова и се гледа инструменталниот карактер на оваа група човекови права. Очигледно е дека сите права на некој начин можат да се опишат како инструментални за заштитата на некое добро. Но причината за ваквото именување на јазичните права лежи во примарната намена на истите, која дава инструментална поддршка при заштитата, или пак, уживањето и користењето на права и добра поврзани со нив. Во тој поглед, прво и основно јазично право би било правото да не се биде дискриминиран врз основа на јазикот (и/или акцентот). Најголема закана за можноста за лично уживање на правата, слободите и можностите претставува опасноста од системска дискриминација. Како механизми за активно спречување на дискриминаторска пракса, голем број на држави во своите уставни ја забрануваат дискриминацијата врз основа на јазик, како што и најзначајните меѓународни документи (повелби и декларации) експлицитно ја забрануваат дискриминацијата врз основа на јазик. (Чл. 2 МПГПП, Чл. 14)

Земајќи ги предвид дискриминаторските активности кои сами по себе претставуваат предрасуди во акција, кога се зборува за јазичните групи, државата не треба само да се воздржи од дискриминација заснована на јазикот, туку треба и активно да се вклучи и во искоренувањето на дискриминаторските шеми во граѓанското општество, во иста мера како што би презела активности и механизми во поглед на верската или расната дискриминација. Согласно степенот на посветеност на државата за воспоставување суштинска еднаквост се определува и степенот на заштита која се нуди на јазичните групи кои се предмет на генерализирани општествени предрасуди.

Тука, се разбира, не може да се рече дека јазикот никогаш не може да биде искористен како легитимна основа за диференцијација. На пример, во државите каде диверзитетот е една од главните карактеристики, неретко а и целосно легитимно, за

работа на одредени нивоа на јавната/државната администрација да се побараат одредени знаења и вештини со акцент на јазиците, како предуслов и значајна квалификација за таа работна позиција. Со креирањето на една ваква јавна политика, се разбира, државниот апарат би ги следел (до одредена мера) и потребите, но и правата на своите граѓани, кои пак би имале потреба и право да воспостават комуникација (двострана) со органите на системот на одреден, за нив разбирлив јазик. Во ваков случај можеби и најважно би било дефинирањето на рамките во кои истите предуслови и критериуми за евалуација на вештините ќе се постават, со цел избегнување на дискриминацијата кон оние граѓани кои не го зборуваат дадениот јазик.

Битна улога тука би играл и степенот на јавното приспособување (вклучување) на јазикот, кој се поистоветува со дискриминираната заедница во јавната сфера, со што ќе се даде на важност на културните поединости на таа заедница, што на долг рок би значело и сузбивање на постоечките стереотипи. Со примена на вакви политики, би се стекнала и почит за културата на непоминатите групи/заедници, а би се избегнале структурните општествени промени. Со соодветна адаптација на групата во секојдневните односи, не се гарантира откажување од понатамошни барања од страна на припадниците на малцинската група за соодветни признавања и заштита на јазичните права, но може да дојде до граѓанска емпатија, конкретно од припадниците на мнозинската група кои никогаш не искусиле ексклузија по основа на јазикот кој го зборуваат.

Јавните политики кои се базираат на намерна дискриминација, како форма на избегнување на обврските поврзани со јазичните права, не ги исцрпуваат по ниеден основ основите на инструменталните јазични права. Всушност, повикувајќи се на правото да не се биде дискриминиран/а врз основа на јазикот, како инструментално јазично право, дава еден несоодветен пример за дистинкцијата врз основа на инструменталноста на јазичните права. Од друга страна пак, точно е дека правото да не се биде дискриминиран може да се постави и како инструментално право, со оглед на тоа што доколку се биде предмет на предрасуди и дискриминација се подразбира и лимитирањето во уживањето на другите слободи и права. Тука инструменталноста би била својствена и на правото на еднаквост која пак не се однесува на поврзаноста помеѓу јазикот и уживањето на правото кое се базира на можноста за јазична интеракција (во било која сфера).

Оттука и начелото за антидискриминација може да се искористи инструментално за заштита на неинструменталните јазични права, како што би била и заштитата на правото на личен јазичен идентитет. Постојат и теоретичари, како Де Варенс, кои сметаат дека токму повикувањето на генералните начела на човековите права, конкретно на правото за недискриминација, претставува соодветен пристап за акомодирање на јазичните малцински барања наспроти повикувањето на јазичните малцински права (De Varennes, 1996). Меѓутоа, проблемот би настанал токму доколку државите немаат волја да ги признаат културните поединости на граѓаните, како предмет кој заслужува автономна и зајакната заштита, со што токму правото на еднаквост губи на значење наспроти аргументите на разумност, рационалност и објективност во диференцијацијата.

Ова не значи дека начелата на еднаквост и недискриминација (како темели на филозофијата на човекови права) губат од својот огромен стратешки потенцијал. Напротив, со оглед на фактот колку широко распространети и прифатени се истите, треба да се земат предвид и во поглед на отпорот на државите (и покрај нивната акомодираност во националните законодавства) по прашањата за понатамошно акомодирање на малцинските права. Правото на образование би било бесмислено доколку наставата се одржува на јазик кој е делумно разбирлив за ученикот, затоа што самиот образовен процес се базира на континуирана и взаемно разбирлива јазична комуникација. Истото е применливо и кај правото на фер судење, каде доколку обвинетиот/ата не разбираат и не се разбрани, самиот процес би бил неефикасен. Следствено на разбирливоста (инструменталното) и правото на глас, во ситуација на еднојазични гласачки ливчиња, се доведува во иста ограничувачка ситуација како и пристапот до социјални или јавни услуги. Правото на лекување во јавните здравствени установи би било исто така бесмислено, доколку комуникацијата доктор-пациент не може соодветно да се воспостави.

Интересен е примерот за правото на избор на професија (односно, право на работа), кое е признато во сите либерални демократски системи, а во одредени случаи е инкорпорирано и како уставно-загарантирано право. Правото на избор на професија може да биде оспорено доколку кандидатот/ката ги нема соодветното ниво на јазични вештини, кои најчесто се побаруваат на доминантниот јазик. Но, од друга страна пак, во ситуација на билингвална или пак повеќејазична држава, предусловите за истото работно место би барале и познавање на малцинскиот јазик (или јазици), со што

припадниците на немалцинските групи би биле дискриминирани уште пред самиот процес на селекција. Отсуството на јазични вештини на мнозинскиот или малцинскиот јазик значајно ги намалуваат можностите за слободен избор на професија и професионален напредок врз основа на јазичните вештини.

Токму заради инструменталноста на јазичните права, којашто во голема мера може да влијае и врз слободниот пристап до други човекови права, до одреден степен се јавува и потребата од задолжително акомодирање на јазичните права во самиот систем. Она што би било логично и што би се очекувало со ставањето на примат на одредени права е токму волјата на елитите за признавање и заштита на јазичните права кои се потребни за реализација на правата признати од страна на државата. Но, нормативните аспирации на јазичните права не застануваат тука, а и не би требало. Односно, не е доволно само вклучување до одреден степен, само од инструментална (корисничка) перспектива. Јазичните права и нивната инструменталност, односно ултимативната цел, е токму акомодирање на јазичните барања во ефективно признавање, заштита и промоција на јазичните права.

Затоа и има плејада разумни несогласувања во поглед на тоа кои јазични политики најдобро ги регулираат ваквите јазични полемики. Исто така, скоро и никогаш не е лесно на прв поглед да се каже дали одредени јазични барања опфаќаат инструментални или пак неинструментални јазични права. Определувачкиот фактор би требало да зависи токму од дистинкцијата помеѓу причините и основите врз кои се прават јазичните барања и соодветно на тоа се гарантираат, наспроти конкретната форма која на крај тоа право ја добива. Ако се земе предвид примерот со правото на образование на мајчин јазик, доколку истото се постави како барање за периодот на претшколска возраст, наспроти високо образование на тој јазик, прашањето е дали станува збор за инструментално или пак неинструментално право? Дали самиот процес на образование (од претшколска возраст) ќе биде само суплементарен процес во целокупната општествена интеграција на детето, со акцент на јазичната социјализација од рана возраст, или пак има потреба од ревизија на државната јазична политика? Од друга страна пак, со (побарувања) барања за високо образование на мајчин јазик, гледајќи од социолингвистичка перспектива, усовршувањето на мајчиниот јазик во поглед на генералниот професионален и образовен напредок, преку изучување на (било кој) друг јазик, може да се разгледа и како инструментално право, суплементарно на

генералното право на образование, наспроти неинструменталната природа во поглед на целосно образование на малцински јазик.

И покрај тоа што причините, или пак, образложенијата на неинструменталните наспроти инструменталните права се разликуваат, не може да се рече дека истите не се поврзани. Доколку една малцинска група е систематски дискриминирана, во рамки на својата држава, а доколку постојат (или пак се понудени) повеќе различни опции за права кои можат да бидат загарантирани за истата заедница, откажувајќи се од барањата поврзани со јазикот и јазичните права, по цена и со цел добивање на други за нив позначајни права во рамки на системот, а функционирање на доминантниот јазик со загарантирани права, не е непозната опција при креирање јавни политики (Reaume 1991: 46). Спротивно на тоа пак, иако јазикот честопати се поистоветува со комуникациските аспекти и со правото на користење на јазикот, наспроти изразувањето на својата култура и културниот идентитет, овие две страни не можат да се раскинат. Иако јазикот е пред сè основната алатка за остварување на значајна социјална интеракција и комуникација, доколку истиот се промовира исклучиво како културолошка карактеристика на заедницата, без акцент на практичната потреба за разбирлива социјална интеракција, аргументацијата би била апсурдна.

Исто така, може да се јави и разумно несогласување за тоа што точно е потребно за прифаќање и приспособување на едни или други барања (инструментални/неинструментални). Но, јасноста на образложението за основата, врз која се прават јазичните барања, е значајна за одлучување кои права да се признаат, а кои (доколку има потреба) да се (ускладат) усогласат. Дилемата за формулацијата на реалните побарувања останува и во двете можни сценарија. Оттука, во мултинационалните држави можеби и би се имала поголема волја за признавање и вклучување на неинструментални права за заштита на културниот идентитет на автономните национални малцинства, согласно државната стабилност и внатрешните политички односи.

Ако правото за изучување на државниот јазик/ци не ги исклучува можностите за основани инструментални јазични барања и права, јасно е дека во рамки на еден поредок ни една заедница не би се спротивставила на бескрајното размножување на јазичните барања за права. Пристапот до сите државни услуги, или пак правото на образование и судство на секој еден јазик зборуван во државата се само дел од барањата за акомодација.

Мора да постојат разумни ограничувања за она што државата може или не да акомодира (признае и заштити), па дури и на еден инструментален начин.

Потребата за идентификација на критериуми, со кои би се мерела основаноста на барањата поставени од страна на одредена јазична група, ќе добие на итност откако ќе се препознае разликата во инструменталноста на јазичните права, со што не би имало основ за ограничување на инструменталните права на автохтоните национални малцинства, без оглед на широко прифатениот консензус дека токму на овие групи им се препишуваат неинструменталните јазични права. Од друга страна пак, ако основ на инструменталните права е токму ефективното уживање на нејазичните слободи и права, нема потреба од исклучување на овие права за автохтоните групи. Дистинкцијата честопати се прави и врз основа на тоа дали етничката заедница е староседелска, или пак е формирана од новодојдени емигрантски групи. Оттука, на припадниците на емигрантската заедница би им се негирале инструменталните права, не заради тоа што не се припадници на староседелска заедница, туку заради фактот што токму инструменталните права се поврзуваат со други граѓански слободи и права, кои извираат од државјанството како граѓански статус.

Следствено на претходните примери, станува јасно дека одредени ограничувања и потребата од приоритетизирање, во поглед на легитимноста на јазичните барања, треба да се земат предвид. Првенствено, согласно инструменталната природа, одредени јазични барања ја влечат својата сила од правото на кое се базираат. Така што, може да постојат разлики, односно конкретно барање, да има посилна основа кога на пример, во прашање е правото на образование, или пак правото на помош од преведувач за време на судење, наспроти правата за други социјални придобивки, кои би биле реализирани на тој јазик.

Освен тоа, не се работи само за важноста на самото право кое се зема во предвид, туку и за минимумот стандарди, односно јазични предуслови потребни за слободно уживање на тоа право. На пример, ако се направи споредба помеѓу правото на помош од преведувач за време на судење, наспроти правото на двојазичност за социјални услуги, повеќе од јасно е дека правото на соодветни услови при судење, каде во прашање се доведува личната слобода на поединецот, ќе преовлада, наспроти добивањето на одредени економски придобивки на мајчин јазик. Од друга страна пак, доколку судскиот процес резултира со одредена казна која има одредени економски импликации, дилемата

може да се разгледа и аргументира и на друг начин. Но, без оглед на исходот, самиот судски процес претставува јазична интеракција на претставување и аргументирање на докази и искази, каде без соодветно воспоставена комуникација, правото на лична слобода како ултимативно право честопати се доведува во прашање.

Целта на постоењето на инструменталните права не е заштитата на индивидуалниот или пак групниот културен идентитет, туку надминувањето на можните јазични пречки, кои би се појавиле во практикувањето на одредени загарантирани слободи и права, чие уживање зависи од јазична интеракција. Применувајќи ја оваа логика на примерот за судскиот систем, правото да се користи и истовремено да се биде разбран на мајчиниот јазик во судскиот процес претставува неинструментално право. Од друга страна пак, инструменталниот пристап ќе биде задоволен и само со правото на преведувач.

Во практика, пак, секогаш кога поединецот е во можност да го користи својот јазик и да биде соодветно разбран, истиот може да ја максимизира ефективната примена на кое било индивидуално право. Повикувајќи се на начелото на *‘минимално ефикасно уживање’*³, во поглед на универзалната примена на минимум стандарди кај инструменталните права, истите можат да бидат сфатени како *жртвување на оптималното за можното*, со што инструменталните барања би се свеле чисто на строгата намена – обезбедување разбирлива јазична интеракција.

Со ова се отвора и едно од најзначајните прашања, односно релевантноста на ограничувањата на можностите, односно изводливоста на барањата во поглед на финансиските импликации. Се разбира, ова не може да биде пресуден фактор кога станува збор за признавање на одредени инструментални права, бидејќи со тоа би се поразил аргументот дека истите претставуваат права во најстрога смисла на зборот. Но, од друга страна пак, без оглед на формата, истото може, а и треба да има влијание врз определувањето на опсегот и институционалниот карактер за прифаќање и заштита на одредени барања. Оттука, бројноста (големината на заедницата кога го зборува јазикот) и географската концентрација (согласно територијалниот принцип) се значајни карактеристики. Кога бројот на говорници на одреден јазик е висок, а истите се концентрирани во еден географски регион, производливо е прифаќањето на јазичните

---

³ Опр. “minimally effective enjoyment”

барања. Во ваков случај и образовниот систем би вклучил образовни програми на мајчин јазик во раните фази, би се вовеле двојазични гласачки ливчиња како и соодветни јазични административни механизми.

Ограничувањата кои настануваат врз основа на аргументацијата за високите трошоци, по овие прашања, можат да придонесат токму правото (а и “граѓанската должност”) да изгледаат сè попривлечни. Но, од друга страна пак, аргументите за висината на трошоците, во принцип не треба да бидат прифатливи како основ за ограничување на барањата, освен ако нема силна заложба од државата да го олесни изучувањето на официјалниот јазик. Исто така, може да има и механизми на здружени ограничување по прашање на ваквите барања (Reaume, 2003).

Човековите права, како и барањата поврзани со нив, даваат аргументиран легитимитет на поединците и групите за пристапот кон државата со барања за акомодација. Некои од условите се всушност и изразени преку посветеноста кон принципите за легитимитет, а произлегуваат од систем базиран на владеењето на правото, демократските начела како и начелата на социјална држава кои сами во себе ја имаат јазичната димензија.

Интересно е во случајот на Европската Унија, како еден правен поредок кој мошне внимателно ги артикулира човековите права (согласно минимум стандарди пропишани од инструментите за заштита на човековите права и различните конвенциите на Советот на Европа, каде членуваат и сите земји членки на ЕУ), сè уште постои простор за дебата околу признавањето на група јазични права, кои произлегуваат директно од принципите на демократија и владеење на правото, како и поврзаноста со предусловите за отвореност и транспарентност (Nic Shuibhne, 2002). Токму признавањето на одредени права е директно поврзано со барањата за ваквите демократски заложби, односно заложбите за демократско владеење и правото на глас, заложбите за владеење на правото и принципот на правна сигурност, како и заложбите за социјална држава и правото на образование.

Затоа и бројките значат, односно доколку станува збор за исклучување на голем број на деца од образовниот систем, благодарение на јазичните бариери, бројките стануваат важни по многу основи, конкретно во поглед на лимитирањето на загарантираните индивидуални права. За евалуација на барањето се зема предвид природата на правото (фундаментално право или не), со што би се влијаело директно и

врз заштитата на останатите човекови права и слободи, кои би ги подобриле и унапредиле, интересите на групата во дадено општество.

5.4. Признавање на јазичните права

Идејата за јазичните права добива замав како начин со кој етнокултурните малцински групи би ги артикулирале најзначајните интереси, во поглед на заштитата и зачувувањето на нивната културна и јазична средина во државата. Следејќи ги либералните начела, државите се должни да ги заштитат специфичните културни права на малцинските групи. Клучно по ова прашање е волјата да се признае неизбежната јазична димензија на државниот апарат и на модерната држава. Јазичните пречки можат навистина да ја попречат реализацијата и на многу традиционални слободи и права, кои подлежат на разбирлива јазична интеракција, со што би се ограничиле и економските и професионални можности за успех во рамки на едно општество, кое функционира исклучиво на еден доминантен јазик.

Треба да почнат да се земаат предвид одредени јазични барања како јазични права, а некои граѓански јазични обврски, и на друг основ покрај барањата за културен континуитет. Следствено на тоа, правото на образование на мајчин јазик, како и присуството на јавните медиумски сервиси на јазици кои се широко користени во рамки на тоа општество, како и целосна елиминација на дискриминација врз основа на јазик, се дел од барањата за акомодација по јазична основа. Кога бројот на луѓе, чиј пристап до одредени слободи и права расте како резултат на јазични бариери, реалната ситуација е потенцијално проблематична, не само во поглед на непреченото уживање на индивидуалните права, туку и во поглед на генералното општествено функционирање и заложбата на државата за легитимација на начелата на владеење на правото и демократската форма на владеење. Правото е јазична творба! Креирањето на законодавството, како и на државните политики за соодветна примена на истото, подразбира транспарентност на процесот на донесување закони и креирање политики, согласно индивидуалните потреби и очекувања на граѓаните. Оттука произлегува и предизвикот за соодветна анализа односно што подразбираат ваквите барања во едно мултилингвистичко општество. Потребна е пракса за признавање и доследност, која би се базирала на реално признавање на постоечките јазични пречки за пристап до основните општествени добра (кои честопати се поврзуваат со карактеристики како што се мајчиниот јазик) и доследност во решавањето на ваквите пречки, согласно основни начела на еднаквост.

5.5. Јазикот како алатка за колективна акција и/или општествена кохезија

За почеток, како стандарден проблем на колективната акција гледан низ призмата на лингвистичката правда како колективна цел, во пракса сведочиме како изборот на јазик за образование и комуникациски цели (универзално користење) е се почеста линија на поделби, спорови па и конфликти. Кога би го зеле образованието во прв план, родителите може да сметаат дека со праќањето на своите деца во училишта каде се користи исклучиво доминантниот јазик на нивната поширока заедница, нивниот мајчин јазик како нивна уникатна карактеристика постепено ќе исчезне, од каде што и логично доаѓаат сите напори за истото да биде спречено. Оттука, не е изненадувачки фактот што се повеќе семејства ги праќаат своите деца во образовни институции каде се учи на јазик различен од доминантниот, со што се смета дека нивниот јазик не ќе биде уништен, а тоа како колективна цел на секоја лингвистичка заедница е тогаш во интерес на секое семејство, како јадро на општеството. Што се однесува до способноста за комуникација, изборот да се научи и користи доминантниот јазик е најчесто индивидуален и се смета за конкурентна предност при образование, вработување па и севкупно поквалитетно живеење во земја која е матична на конкретниот доминантен јазик. Без оглед на тоа каква е политиката на групата согласно ова прашање, од аспект на комуникациските вештини, изборот за учење на доминантниот јазик не значи отстапување од колективната цел за спасување и заштита на својот јазик, напротив, тоа ќе биде само исполнување на личен интерес за подобра живот во дадени услови. За да се спречи поединечната рационалност и да се осигура успехот и постигнувањето на колективната цел, моќна и легитимна колективна мобилизација е потребен. Без разлика дали се работи за прашања од образованието или само користењето на јазикот, покрај притисоците насочени кон законодавство потребни се и неформални активности и следење на целокупната активност и влијание со цел исполнување на колективните интереси.

6. Пристапи на јазична правда

Јазичниот диверзитет, како општествен феномен, отвора серија значајни нормативни прашања, чија регулација и разгледување мора да се засноваат врз правдата како категорија. Ако се земе предвид различноста како јазична карактеристика на модерните држави, односно фактот што во рамки на една политички организирана

структура, со определени граници, коегзистираат поединци чиј мајчин јазик се разликува, истата мора да има соодветни јазични политики, кои би ги регулирале, најчесто, проблематичните прашања поврзани со употребата на јазиците. Прашањата како кои јазичници ќе се користат во државните институции, или пак, дали јазичните малцинства ќе имаат право на образование на својот мајчин јазик, и доколку да, кој би ги покрил трошоците за тоа?

Политиколозите се обидуваат да дадат соодветна рамковна класификација по ова прашање во рамки на политичките теории. Либерализмот, во класичните и современите концепции, се стреми токму кон универзалните постулати на правдата, слободата и еднаквоста. Но, проблемот со кој се соочуваат либералите, при анализата на јазичната правда како категорија, е тоа што до актуализацијата на мултикултурализмот, се имаше тенденција да се игнорираат етничките и националните групи.

Гледајќи на јазичната правда како нешто што е вкоренето во тврдењето дека поединецот е слободен само кога има пристап до својата култура која би го издигнала на поединечно, како и на ниво на заедницата во која припаѓа, *либерално-културниот пристап* поаѓа токму од нераскинливата врска на културата со јазикот и подразбира директно инволвирање на државата, со цел осигурување на правдата. Овој пристап пропагира дека малцинските групи треба да добијат заштита од државата, вклучувајќи и сет од јазични права со цел зачувување на културните поединости на нивната заедница⁴.

6.1. Компензациско гледиште

Според компензациското гледиште, клучните потези, во насока на постигнување повисок степен на правичност, подразбираат специфични мерки поврзани со образованието и образовните политики, економските неповолности и евентуални загуби, кои би резултирале од одредени мерки кои поставуваат одредена група во понеповолна положба, споредбено со мнозинската група и правата кои се препишуваат на истата.

Зошто јазичната различност како општествен феномен би претставувал проблем кој побарува соодветна компензација за поединецот? Согласно пристапот на

---

⁴ Либерално-културниот пристап поаѓа од проектот на Кимлика којшто дава реформулација на националистичката перспектива во поглед на либералните принципи

компензација, поединците немаат влијание врз изборот на јазик кој нивната заедница го користи, и доколку нивниот јазик е малцински и без официјален статус во рамки на државата, претставниците на оваа група може да се соочуваат со пречки за социјална мобилност и политичка партиципација. Оттука, припадниците на ваквата група најчесто и трајно остануваат на пониските нивоа на социо-економската скала. Но, при една емпирска анализа за изнаоѓање соодветен пристап за креирање на јавни политики со соодветни механизми за (евентуална) компензација, целта би била создавање компензациски шеми кои ќе овозможат целосна праведност во реализацијата. Од друга страна пак, со примената на некои од механизмите за компензација на малцинските јазични групи, во ситуација каде барањата на групата би биле прифатени и соодветно инкорпорирани во системот, сепак останува ризикот/опасноста од можноста за јазична маргинализација на идните генерации на заедницата, токму по основа на примената компензација за зачувување на јазичните поединости, по цена на соодветната општествена интеграција (која може да биде и поединечна, согласно јазичните бариери).

Со примена на ваквите механизми во мултилингвални општества, токму прашањето на трошоците за и околу праведноста на јазичните политики, во поглед на сите јазични заедници кои егзистираат во дадената држава, додатно би ги усложнила компензациските механизми, а сигурно ќе ги доведе и во прашање правичноста при распределбата. Дали пристапот базиран на компензација е праведен, односно дали истиот соодветно ги адресира прашањата поврзани со природата на правдата, кога најчесто гласноговорниците на јазичните малцинства при процесот на побарување на компензација не целат кон исправување на направената неправда, туку на одреден начин додатно и ја поттикнуваат, земајќи ги предвид механизмите на афирмативна акција, како и високите компензациски трошоци.

6.2. Националистичко гледиште

Националистичко гледиште: како пристап поаѓа од самите принципи на примордијализмот, со што аргументацијата ја црпи од самата историска релевантност и наследноста, односно идентитетските права препишани на членовите во дадена заедница во која се родиле и функционираат.

Позади концептите кои се базираат на идејата дека секоја јазична група заслужува своја национална држава (поврзувањето на концептот на национална држава со еден јазик), анти-империјалистичките теории од дваесеттиот век подржуваа

национална независност, како механизам за воспоставување и поврат на добросостојбата на историски маргинализираните народи и јазици. Улогата на УНЕСКО во поствоениот период, конкретно со промоцијата на правото на образование на мајчин јазик за секој, претставува значајна поддршка за заштита на малцинските јазици и групи. Носејќи го анти-империјалистичкото знаме токму за националните јазици, УНЕСКО во своите документи јасно го декларираше правото на образование и владеење на сопствен јазик.

Согласно ваквите постулати на УНЕСКО, многу влијателни теоретичари од областа, вклучувајќи го и Стивен Меј, почнаа да ја поврзуваат заштитата на малцинските (и најчесто доминирани) јазици со начелата на правдата. Меј истакнува две најзначајни барања во поглед на правдата. Меј нагласува дека една малцинска група го напушта својот јазик и преминува кон користење на доминантниот јазик и тоа најчесто не по слободен избор, туку како резултат на опресивната доминантна идеологија. Слично на него, и Грило, согласно идеологијата на инфериорност (R.D.Grillo 1989), изразена од политичките и културните елити и лидери од доминантната јазична група, во поглед на малцинските јазици се насочени токму кон маргинализација на јазичниот статус, што во поглед на јазичната политика би значело полека но сигурно маргинализирање, па и елиминација на малцинскиот јазик. Согласно ваквите практики, повикувајќи се на правдата, значи и барање за измена на ваквите политики кон малцинските групи (Maу, 2001: 19).

Согласно потребата за поголема (и соодветна) јазична и образовна вклученост на малцинските групи, кои по различни основи и практики биле дискриминирани и доминирани од стана на мнозинската група, се јавува и потребата за создавање механизми за олеснета интеграција на малцинските јазици, кои би биле водени и помогнати (а не запрени или пак отежнати) токму од страна на доминантната група. Во поглед на прашањата за правдата пак, токму националистичкото гледиште не се фокусира кон олеснување на асимилацијата, напротив, се повикува на повраќање на идентитетските карактеристики на предците за што побарува соодветна поддршка од државата за реализација на ваквите напори и барања. Согласно националистичкото гледиште, вредноста на јазикот е многу повеќе од инструментална, односно, “луѓето го вреднуваат својот јазик не само инструментално, како алатка, туку и фундаментално, како културно наследство и идентитетска карактеристика” (Reaume, 2001: 251).

Брајан Бери пак, како највлијателен критичар на националистичката перспектива на јазичната правда, поаѓа од либералната традиција и согласно неговите критики кон групно-културните права, можностите за маргинализација на јазиците не ги разгледува исклучиво од аспект на креирање јавни политики за нивна заштита, туку можноста за маргинализација ја гледа и во изборот на поединците од дадената малцинската група да го користат доминантниот јазик и сите придобивки кои доаѓаат со тој избор. Според Бери, едно либерално општество не може да донесува политики дизајнирани за зачувување и опстанок на јазиците, доколку тие кои оригинерно ги говорат преферираат да не го практикуваат повеќе. Од друга страна пак, според Тејлор, либерализмот не ги опфаќа севкупните политики креирани за културен опстанок, со што Бери целосно се сложува и додава дека тоа не ни треба да се очекува (Barry 2001: 65).

Анализирајќи ги државните јазични политики, се отвораат практични дилеми токму околу прашањата за правото на изучување на мајчиниот јазик (она што согласно мултикултурните гледишта би се промовирало како значајна културолошка карактеристика), на што критичарите како Брајан Бери акцентот го ставаат на задолжителното изучување на малцинскиот (мајчин) јазик. Задолжителниот карактер отвора простор за ограничување на правото на избор, со што и се ограничуваат и изборот на понатамошно образование (со оглед на лимитираните опции за високо образование на конкретниот малцински јазик), како и опциите со излегувањето на пазарот на трудот. Меѓутоа ваквиот критички пристап, случајно или не, ги заобиколува прашањата поврзани со неправедниот пристап, односно дискриминирачките политики кон дадената малцинска група од поблиската или подалечна историја, на што се надоврзува и прашањето чија е одговорноста за неправедниот однос кон јазичните националисти? Историските опресии кои се манифестираат низ јазичните политики и водат кон јазична маргинализација, став поддржан од Меј, согласно излагањата на Бери не побарува активности за поправање/излекување на неправдите. Како што првиот пристап приоѓа кон јазикот, согласно фактот дека јазиците не се чисто конвенционални (Тејлор), така вториот (Бери) нема слух за степенот на културни карактеристики кои произлегуваат од јазичните разлики, каде на јазикот се гледа како на карактеристично конвенционална категорија.

Националистите сметаат дека вредноста на мајчиниот јазик ја надминува чисто инструменталната концепција, односно дека јазикот се поврзува со индивидуалниот

идентитет и со начинот на којшто секој поединец го гледа и разбира својот живот (Laitin, Reich: 88).

Меѓутоа, без оглед на одредените радикални ставови кои произлегуваат од националистичките стојалишта, има два аспекта кои треба да се земат предвид за успешно нормативно теоретизирање на јазичните неправди. Припадниците на малцинските јазични заедници, најчесто во специфична внатрешно-политичка ситуација, ќе се осврнат на историските неправди и ќе побараат компензација за соодветен поврат на маргинализираните јазици, наместо помошни механизми за интеграција и соодветен пристап на нивните деца кон доминантниот јазик. Оттука, мерките за општествена интеграција имплементирани од државата би добиле сосема поинаква форма. Додатно на што пак, заради воспоставената мрежа за маргинализација стандардните средства за повраток на малцинскиот јазик подразбираат и принудни ограничувања на слободата на избор, на оние поединци кои живеат во средините каде конкретниот малцински јазик би се “реоживеал”. Со ова се поставува и закана за либерализмот. Бери мошне моќно ги соборува аргументите на нелибералните националистички барања, но не е толку уверлив во поставувањето на генерални либерални начела за исправување на јазичните неправди.

6.3. Либерал-културалистичко гледиште

Либерал-културализмот е пристап што се поврзува со линијата на аргументација на Кимлика, и истовремено се карактеризира со еднаквоста како една од клучните карактеристики. За либерал-културистите, една праведна јазична политика не може единствено да биде предмет за одлучување и избор на соодветна и праведна шема за дистрибуција, со цел да се постигне јазично поврзување или балансирање. Исто така, не треба ни да им даде неограничени права на јазичните малцинства за ревитализација на нивните мајчини јазици. Ставот дека културата и јазикот не се значајни сами по себе, туку дека добиваат на значење само кога се важни за поединецот, либерал-културализмот ги поврзува етичкиот индивидуализам со групните права на националните малцинства. Либерал-културалниот пристап се обидува да ја опфати националистичката перспектива врамена во либералните начела.

Кимлика е највлијателниот промотор на либерал-културализмот. Како либерал, Кимлика, се залага за државата да ги гарантира основните граѓански и политички права

на сите граѓани подеднакво и воедно ја вреднува личната автономија. Од друга страна пак, како културалист, смета дека поединците ја практикуваат слободата само преку поврзаноста со општествената култура, и дека согласно овој факт либералите би требало да покажат морален интерес за културата (Kymlicka, 2001: 42).

Либералните демократски држави не треба само да го одржат, веќе воспоставениот и познат сет на најчесто промовираните граѓански и политички права, кои се заштитени во сите либерални демократии, туку треба да се загарантираат и одредени групно-специфични права и јавни политики кои се насочени кон признавање и акомодирање на различните идентитети и потреби на етно-културните групи.

Во пракса тоа значи дека либерал-културалистите поддржуваат политики кои им овозможуваат на припадниците на етничките и националните групи да ги изразат и промовираат својата култура и идентитет. Ваквите политики покриваат широк спектар на области вклучувајќи ги јазичните права, групната репрезентација како и мултикултурното образование. Според Кимлика, ваквите политики не само што се препорачливи за либералните демократии, туку се и неопходни за етно-културна правда (Kymlicka, 2001: 42). Либерал-културалниот пристап потфрла во својата тенденција да ги гледа и претставува различните етно-културни групи како се изразуваат во еден глас, односно преку една генерализација доаѓа до претпоставката дека сите припадници на културните малцинства го вреднуваат членството во својата културна група над сè останато.

Според Кимлика, културата има толкаво морално значење колку што има значење за поединецот. Либерализмот се посветува, па може и да се каже дека е дефиниран, од гледиштето дека поединците треба да ја имаат слободата и можноста да го евалуираат и евентуално да ги менуваат традиционалните практики доколку увидат дека истите повеќе не се вредни за нивната лојалност. Но, исто така, истакнува дека треба да се потрудиме да обезбедиме можност сите национални групи да се самоодржат како различна култура, доколку изберат така (Kymlicka, 1995: 113).

Можеби е вистина дека многу од членовите на многуте национални малцинства побаруваат да го задржат нивниот мајчин јазик и да го пренесат до идните генерации. Но, од друга страна пак, не може оваа претпоставка да се земе како генерално апликативна. Меѓутоа, токму либерал-културализмот го прави тоа, со генерализацијата на различните малцински групи. Според Кимлика, членството во одредена општествена

култура е предуслов за учество во процесите на донесување на одлуки. Исто така, тој инсистира дека секој поединец треба да има пристап до својата култура. Меѓутоа, интересно е како теоретичарите избрзуваат со претпоставките дека токму индивидуалниот пристап до својата култура е баш она што секој поединец го посакува, не согледувајќи го прашањето за личната автономија. Не би требало да се прават претпоставки по ова прашање, со оглед на тоа што секој поединец има автономно право да избере дали и до која мера наследените навики и традиции, вклучувајќи го и јазикот, ќе ги унапредува, заштитува и практикува. Јасно е дека индивидуалните ставови, верувања и избори варираат, и дека истите со тек на време и се менуваат, што како пракса е апликативно и прашањето на јазичните политики. Ставовите и побарувањата по прашање на употребата на јазиците, во рамки на самите малцински групи и во поглед на јавните јазични политики, не се неменливи и истите можат да одат и до екстреми, односно од една страна групата да престане да го користи јазикот карактеристичен за неа, или пак од друга страна, групата повикувајќи се на јазичните дистинктивности да бара промена на политичкиот систем во чии рамки истата егзистира.

Опцијата за интеграција во доминантната општествена култура во пракса не е непозната ни присилна за малцинските групи, кога во прашање се доведува социоекономската стабилност како и можностите за мобилност. Оттука, повикувајќи се на правото на личен избор, честопати, поединците (припадници на малцински заедници) се повикуваат на космополитскиот транснационализам и на отсуството на една единствена општествена култура. Правдата би подразбирала сет од малцински права за етно-културните групи, со цел подобрување на нивната позиционираност во рамки на широкото општествено функционирање. Од друга страна пак, при креирањето на ваквите политики и практики, кои се стремат кон загарантирана правда, треба претпазливо да се гарантираат малцинските права на етно-културните групи, бидејќи може да се дојде до ситуација каде се влошува генералната состојба на некои припадници на малцинската група, согласно загарантираните малцински права кои можат да ги ограничат индивидуалните можности за свесно и лично донесување на одлуки, независно и без насочувања од традиционалните културни вредности на малцинската група во која поединецот припаѓа.

Со соодветен и негенерализирачки пристап кон различните етно-културни групи би се заклучило дека тие не “зборуваат во еден глас” и би се исклучиле претпоставките дека сите претставници и припадници на ваквите групи имаат за цел одржување и

пристап до својата култура, со што се јавува и потребата за анализа на генерализираното пренесување на јазикот од една на друга генерација. Според Кимлика, општествените култури се дефинирани од јазичната и институционалната кохезија. Со други зборови, ако етно-културните групи заслужуваат права (согласно начелата на правдата) кои ќе им овозможат одржување на нивната култура, тие исто така заслужуваат и одржување и на нивните јазични. Кимлика, на ова ќе додаде дека, ваквата ситуација подразбира давање контрола (на малцинските групи) врз јазикот на образованието, училишните програми и јазикот кој се употребува во јавната сфера, повикувајќи се на ставот дека: “јазичните групи можат да преживеат меѓугенерациски единствено ако се бројно доминантни на одредена територија, и ако нивниот јазик е јазикот на можностите на таа територија” (Kymlicka, 2001: 79). Тој смета дека ваквите мерки се една надворешна (дополнителна) заштита, суплементарна на постоечките мерки за одржување на културата во јавната и приватната сфера.

Согласно либералните начела, загрижува тврдењето на Кимлика дека најзначајната слобода е слободното движење на поединецот во рамки на својата културна заедница. Но, со самото ставање на рамки, доаѓа до практично ограничување на слободата на избор и на слободното движење. Политичките елити и лидерите на етно-културните групи на овој начин ги злоупотребуваат малцинските права со фактот што го ограничуваат слободниот избор на припадниците на таа етно-културна група, со ограничувањето на слободниот избор во рамки на пошироката општествена култура, или пак во рамки на повеќе култури. Либералите не треба да претпоставуваат дека поединците ја преферираат сопствената културна заедница. Напротив, либералните политики би требало првенствено да постават демократско функционирачки институции, во чии рамки поединците ќе можат слободно да ги изразат своите избори, на што би следела помош за соодветна реализација, што би значело поширок опсег за изразување на личните преференции во рамки на доменот на демократските политики.

6.4. Либерал-демократско гледиште

Согласно либерал-демократскиот пристап граѓанинот (или група граѓани) на една држава го поседуваат правото за мобилизација на поддршка за одредена јазична заедница или јазични политики кои ги смета за колективно или јавно добро. Сите граѓани имаат еднакви права во потрагата по јавните добра, но истите можат да се ограничат во ваквите напори од либералното начело за незагрозување на фундаменталните права на сите граѓани. Оттука, либерал-демократски пристап предлага

политичко решение донесено со добронамерни преговори во рамки на демократските политики. Додатно на што, не треба да се заборава дека либерализмот дозволува широк простор на политики, кои се согласно морално прифатливите норми. Но, исто така, демократските процедури ќе донесат резултати кои нема да бидат во согласниот со секојдневното функционирање на институциите во поглед на јазичните интереси на различните (малцински) групи. Либерал-демократскиот пристап не тера да замисли конструирање на одржлива јазична заедница како еден потрошувачки елемент (Laitin, Reich: 2003).

Либерал-демократскиот пристап на јазична правда охрабрува политичка мобилизација на јазичните претприемачи, во поглед на исполнувањето на културните агенди. Но, исто така, става ограничувања на побарувањата на претприемачите, насочени кон припадниците на заедниците, конкретно во поглед на прашањето на јазикот за образование, без оглед на успешноста на претприемачите во демократските процеси на креирање микројазични заедници. Либерализмот се залага за ограничување на степенот до кој државите можат да им побаруваат/наметнат на своите граѓани користење на официјалниот државен јазик.

Јазичното преживување, во принцип преставува еден мирен процес кој вклучува сет од комбинирани политики, кои на мирен начин се реализираат дури и во недемократски општества (Laitin, 2017). Оттука, либерал-демократскиот пристап поволно гледа на политизирањето на јазичните разлики, наспроти нивно омаловажување и маргинализирање. Во анализите за јазичната правда треба сериозно да се земат предвид барањата на граѓаните кои во јавниот домен бараат исправување на неправдите, или пак вклучување во културното претприемништво, токму заради фактот што либерал-демократскиот пристап дава широк домен за политичко демантирање во создавањето на јазичните заедници како јавни добра, кои би се ограничиле само кога јазичните закони/политики ги кршат фундаменталните либерални права на поединците.

Правата кои ги гарантираат основните човекови слободи не претставуваат пречка, нити пак ја намалуваат важноста на јазичните политики. Моделот на либерал-демократските рамки дозволува создавање на една критичка перспектива за јавните барања, во поглед на постигнување на јазичната правда, со тоа што ги принудува либералите внимателно да ги слушнат барањата кои доаѓаат од јавната сфера, а се поврзани со правдата. Исто така, рамката би вовела и ограничувања на барањата доколку

истите ги кршат индивидуалната автономија и слобода, а истовремено ги поздравува спротивставените либерални опции за решавање како манифестација на демократското функционирање. Либерал-демократскиот пристап гледа на претходно презентираниите пристапи не како на теоретска сложувала која треба да се спои, туку како на политичка можност која треба да се зграпчи. Либералната правда подразбира политичка сфера, која ја исклучува борбата за јавните ресурси, а која се базира на праведна распределба преку соодветна шема на дистрибуција.

Дали има потреба од пристап кој би бил соодветен и би одговорил на прашањата поставени во претставените пристапи, или соодветно на ситуацијата, дали решенијата бараат еден комбиниран пристап кој би го зел предвид идентитет и заштитата на културните карактеристики, не би ги маргинализирал повеќе, а би воспоставил механизми (на пр. образование) за економска компензација, со цел промовирање на еднаквоста и индискриминацијата (како основно либерални начела) и во сферата на јазичните права и јазичните политики. Дали македонскиот модел е добар, и како таков дали истиот може да биде и модел за извоз?

7. Релевантноста на малцинската позиционираност во рамки на постоечките мнозинско-малцински односи

Кога се анализира релевантноста на малцинската позиционираност во рамки на постоечките мнозинско-малцински односи, во поглед на барањата и мерките за акомодирање на малцинските права, во зависност од дадените модели, релевантноста на историјата по прашање на малцинската позиционираност во системот на мнозинско-малцинските односи е значајна за сите потенцијални интервенции во системот.

По прашањето на правичната прераспределба на ресурси во поглед на употребата на јазиците, трошоците за нивна афирмација, како и соодветна инкорпорација во јавната сфера (вклучувајќи го и образованиот систем), прашањето за релевантноста на историјата, односно традиционалната поставеност на одредени јазични групи и користењето на соодветните јазици претставува предизвик за современите хетерогени општества, како и за многу истражувачи кои ја анализираат оваа тематика. Од една страна, одговорот на овие дилеми, како и соодветниот начин на креирање политики кои би ги регулирале овие чувствителни прашања, се смета дека во голема мера зависат токму од историските факти, според поголем дел од теоретичарите. Од друга страна пак, историските аргументи немаат голема важност, со оглед на тоа што акомодирањето на

јазичните права се однесува само и исклучиво на припадниците на сегашните генерации на дадените (малцински) јазични заедници, со што ефектите од таквите јавни политики би се однесувале на нив и сега.

Земајќи го предвид фактот дека политиките се лесно менлива рамка на планирани активности, а конкретно кога станува збор за вакви општествено чувствителни мерки и прашања, во отсуството на соодветни стратегии кои би го олесниле имплементирањето и реализацијата на ваквите политики, не е јасно зошто и до која мера историските факти (кои честопати се и различно толкувани од мнозинските и малцинските групи) би биле релевантни и значајни за соодветно признавање и заштита на јазичните права.

Исто така, доминацијата врз одредените малцински јазици се чувствува и се манифестира во секојдневниот живот во сегашноста, мерките за соодветно решавање на овие прашања треба да одговорат на идните предизвици согласно моменталната ситуација, а не да ги решаваат историските дилеми и тензии.

По прашање на историската релевантност, Кимлика прави јасна дистинкција по прашањето на историските факти, правејќи јасна поделба помеѓу националните и етничките малцинства. За национални малцинства ги смета оние групи чии татковини (територии) се вклучени преку освојување, колонизација или федерализација во постојната територија, додека пак, етничките малцинства како групи се формирани како резултат на миграција на постојната територија. Но, оттука се отвора и прашањето, дали поради ваквата дистинкција (предложена од Кимлика) барањата на овие заедници би се разликувале или би добиле различен третман, ако се земе предвид фактот дека припадниците на овие групи по сите параметри се еднакви? Од друга страна пак, следејќи ја либералистичката нишка, Кимлика смета дека либерализмот во суштина е против индивидуалната обесправеност, која настанува како резултат на вака поставени дистинкции и нееднаквости. Интересно е што вака поставената позиција е сама по себе контрадикторна.

Нееднаквостите помеѓу двете групи малцинства, можат да се опишат и преку подреденоста на едната во поглед на другата група, односно, состојбата во која се наоѓаат припадниците на националните малцински групи остава простор и за понатамошно лишување на нешта, кои историски биле одземени (најчесто присилно) од нивните предци. Но Кимлика, во духот на либерализмот укажува дека неповолната состојба на малцинските групи е окарактеризирана со ограничениот и инфериорен

пристап до, како што го нарекува, основното општествено добро, односно културното членство.

Но, оттука се отвора и дилемата, зошто и дали минатото треба да се земе како значаен фактор при една ваква анализа? Зошто едноставно не се земе предвид дали еден поединец во рамки на дадено општество има соодветен пристап до културното членство денес и сега? Според Кимлика, културното членство не претставува средство за реализација на лични цели, туку контекстот во кој истите се формулираат и вреднуваат како предуслов за почит и вреднување на целите. Културниот идентитет, односно откажувањето или залагањата за одредена маргинализација на истиот, се изедначува со барањето за откажување од самопочитта, односно од контекстот во кој личните цели би се реализирале. (Kymlicka, 1989: 192-193)

Со маргинализацијата на малцинските култури и спречувањето на нивното остварување, припадниците на малцинските групи на одреден начин и се присилуваат да се откажат од својот културен идентитет и контекст, односно да се преадаптираат на мнозинскиот културен контекст и идентитет.

Линијата која Кимлика ја повлекува е контрадикторна согласно своите идеалистички залагања, со оглед на тоа што има голем број фактори кои линијата не може да ги заобиколи, вклучувајќи го јазикот, религијата, работната етика, музиката па и медиумите (кои честопати во пракса се заедничко споделени од страна на двете групи на малцинства).

7.1. Акомодација на барањата за економските нееднаквости

Економски неповолната ситуација на малцинските групи (диференцијација на групите, фаворизација, политичка моќ и позиционираност на елитите?!) честопати ги отсликува контрастите во еднаков пристап до можности за економски напредок на малцинските и мнозинските групи.

Ако ги разгледуваме историско базираните аргументи како ирелевантни, при регулирањето и креирањето политики за прашања кои моментално ги засегаат граѓаните припадници на малцинските заедници, тогаш прашањето за и околу еднаквоста и вредноста на граѓанскиот статус (како темел на демократските општества) се јавуваат како централен проблем на дискусија.

Поткрепувајќи ја егалитаријанската позиција, Кимлика смета дека: “Етно-културните групи (како и религиските) треба да бидат заштитени од сите форми на дискриминација, но одржувањето и репродукцијата на групите треба да бидат оставени на слободниот избор на индивидуите, во приватната сфера без помош или попречување од страна на државата” (Kymlicka, 1995: 6), односно подеднакво потпомогнати или попречени од државата.

Основата на ваквото тврдење поаѓа од фактот дека, доколку државата прави диференцијација во поглед на различните малцински групи, кои егзистираат во рамки на дадената држава (без оглед дали станува збор за стимулација или попреченост на истите), една таква практика би имплицирала одредено вреднување на малцинските групи, пракса која една либерална држава треба свесно да ја избегне.

Изборот дали “дадена култура вреди да се спаси”(Kymlicka, 1995: 107-108), односно правото на слободниот избор на поединецот дали и до која мера ќе се посвети на зачувувањето на културниот идентитет на својата заедница, во една академска (либерална!) анализа во основа треба да се избегне, бидејќи истата суди за релативната вредност на културите, со што и директно ја поврзува вредноста на одредена култура со желбата на припадниците за зачувување и промоција на дадената култура.

Кимлика тврди дека либерализмот обезбедува еден вид на формална еднаквост којашто всушност се сведува на суштинска нееднаквост. Ваквата аргументација е слична со тврдењата на Дворкин согласно експериментот за островот, новодојденците и аукцијата за распределба на ресурсите (Дворкин, 1981 видно кај Патен и Кимлика, 2003). Токму по прашањето за воспоставување на една стабилна дистрибуција на ресурси, сличноста на експериментот на Дворкин се поврзува со аргументација за диференцијација на малцинските групи според Кимлика. Кимлика ја додава и претпоставката дека различните групи на новодојденци зборуваат и различен јазик, односно дека групите истовремено се населуваат со што нумерички поголемата група го зборува и доминантниот јазик, додека помалата група се служи со малцинскиот јазик. Оттука, со цел обезбедување на соодветно живеење и професија во (територијални) рамки на својата култура, припадниците на малцинските групи честопати би одбрале ресурси и други материјални добра (и по повисока цена), доколку истите се сконцентрирани на одредена територија која се поистоветува со таа малцинска група со

цел зачувување на нивниот културен идентитет (Дворкин, 1981 видено кај Патен и Кимлика, 2003).

Но, додатно, на вака претставените аргументи, се отвораат дилеми за реално остварливиот капацитет на вака поставените малцинско-мнозински односи. Токму прашањето за соодветна дистрибуција на ресурсите при една ваква поставеност би резултирала со диспропорционалност, во поглед на заложбите на заедниците согласно територијалните начела, односно рамки, во кои егзистира дадената култура, односно се користи дадениот јазик. И за крај, дали изолацијата и во рамки на својата група, односно дали со вакви политики се градат мостови на зближување и интеграција или додатно разделување?

7.2. Модели за надминување на нерамноправноста и еднаков третман

Потребно е да се направи дистинкција помеѓу различните избори и одлуки наспроти нееднаквите, односно нерамноправни околности или предуслови, со оглед на тоа што никој не избира да биде роден во обесправена или маргинализирана социјална група, на што се должи и тоа што без изборот за припадност во таква група никој не би требало ни да ги сноси трошоците, кои што резултираат од таквата маргинализација или наметнати услови на нерамноправност. Во рамки на едно либерално општество, конкретно при имплементација на соодветни либералистички политики, ваквите компензирачки трошоци во целост би биле надоместени токму следејќи ја логиката дека маргинализацијата не настанала по сопствениот избор или одлука на поединецот.

Оттука, низ призмата на акомодирање одредени права на маргинализираните групи, а залагајќи се за отстранување или исправување на системските нееднаквости, акомодирањето на правата како единствен пристап не нуди одржливо решение. Но, поставувањето на јасна дистинкција помеѓу слободниот избор на поединецот, кој резултирал со одредена маргинализација, односно позиција на нееднаквост, која заслужува и/или побарува одредена компензација, тешко може да се дефинира, на што се надоврзува добро познатиот аргумент на либералите, согласно кој ваквата маргинализација резултирала од изборот и одлуките на други, па оттука побарува соодветна компензација. Меѓутоа, при реализација на ваквите принципи во пракса, се наидува на неизбежни потешкотии и нејасности во поглед на тоа кога и во кои услови настанале ваквите општествени или природни нееднаквости. Од аспект на јазичните политики се отвора прашањето дали, на кој начин, и до која мера е потребна

компензација во поглед на јазичните способности на одредена заедница и способноста за користење на доминантниот (јавен) јазик во дадено општество, во кое припадниците на таа заедница се родени и живеат, со оглед на тоа што нивниот мајчин јазик е малцински во рамки на тој систем. На прашањето дали воопшто треба да се земат предвид ваквите барања за компензација на припадниците на малцинската јазична заедница, односно дали истите се оправдани, одговорот вклучува елементи кои сигурно би ја продлабочиле дебатата околу плејада на доврзувачки барања од недовинантните заедници, на што потребата од соодветна политика и систем за акомодирање на правата, согласно барањата на групите, би се организирано и соодветно имплементирало/разрешило.

При анализа за разработување и донесување соодветни политики, токму државниот апарат (кој е финансиран од и е одговорен за сите граѓани) и третманот кој го нуди, односно начинот на којшто ги третира прашањата за и околу дистрибуцијата на јазичните познавања (па и културните афилијации), во поглед на културата во јавната сфера (вклучувајќи го и јазикот кој се користи во рамки на истата), употребата на јазиците во јавната сфера станува честопати комплицирана тема. Владините одлуки за и околу употребата на јазиците, државните празници и симболи, како и акомодирањето и поддршката за идентитетите на етничките групи во држава(та), е процес кој внимателно треба да избегне додатна маргинализација или дискриминирачка пракса.

Во поглед на акомодирањето на културните права и улогата на државата, Поц предлага два пристапа, односно еден мек пристап, каде државата има улога на фасилитатор, наспроти пристапот каде државата преку имплементација на нови регулативи на тврд начин наметнува решение за акомодирање на правата. (Pogge, 2002).

При решение на ваквата (свесна) неодреденост при дефинирање на пристапите, она што треба да се земе предвид се токму тенденцијата (односно целта на засегнати страни за пронаоѓање заеднички-прифатливо решение) како и еднаквоста во учеството (односно соодветна поделба на трошоците за реализација на вака дефинираните активности и мерки предвидени со таквата политика). Најчесто разликите помеѓу доминантната наспроти доминираната група се продлабочуваат при разгледување на барањата и пред сè трошоците околу т.н. компензација при акомодирање на маргинализираната заедница.

7.3. Индивидуалниот наспроти групниот интерес

Трошоците за имплементација на ваквите либерлистички подвизи во име на слободата и еднаквоста, не селективна еднаквост, туку еднаквост за сите (образовниот систем неизбежно ќе се трансформира низ процесот на акомодирање на права на една културна заедница, по цена на друга или други помали заедници). За решавање на ваквите проблематични предлози, Поц предлага три чекори (Pogge, 2002: 117-121). Се согласува со Кимлика, кој тврди дека владата има фундаментална должност за еднаков третман на сите граѓани. Либералното гледиште ја разбира ваквата обврска како должност на државата кон сите граѓани и резиденти поединечно, повеќе како обврска кон специфични групи, заедници или култури.

Од друга страна пак, интересот на децата кои се директно вклучени во образовниот систем на јазикот, одреден согласно државната политика, наспроти изборот на возрастните членови на дадената малцинска заедница за избор на образовен јазик, отвора дилема околу природата и аргументацијата околу слободата на избор и изборот на јазик. Интересите во рамки на една заедница не можат да се раздвојат на минорни и позначајни, ниту пак одредени ставови не треба да бидат игнорирани, но во процесот на донесување одлуки и креирање политики потребни се консолидирани и аргументирани барања за соодветно акомодирање на културните права.

Така што, со формулација на еден основен принцип за јавно образование, којшто би се залагал за тоа дека “најдоброто [и најсоодветното] образование за секое дете е образование кое е најдобро за тоа дете” (Ibid). Од друга страна пак, нашиот јавен образовен систем не располага со средства кои би овозможиле вака дефиниран најдобар и најсоодветен систем за секое дете поединечно. Но, во рамки на постоечките ресурси (финансиски, материјални и човечки), системот треба да се стреми кон најдоброто во дадените рамки. Согласно идејата на предложениот основен принцип, фундаменталната обврска за праведно јавно образование треба да се залага и за промоција на најдобриот пристап за секое едно дете на еднаков начин. Секој пристап треба првенствено да се повика на најдобриот интерес за децата, кои таквиот образовен систем треба да ги едуцира, не заборавајќи дека целта на образовниот процес е да овозможи истите тие поединци да бидат вклучени целосно (економски, социјално, културно и политички) во општествениот живот.

Токму по прашање на целосна општествена инклузија, употребата и владеењето на доминантниот јазик во јавната сфера е еден неизбежен предуслов за успешна општествена интеграција, каде без оглед на корените и традицијата, доминантниот јазик е неизбежен за успешен личен развој во рамки на дадената држава. Спротивно на ова, аргументот во полза на малцинските и често маргинализирани јазици, поаѓа и се заснова на фактот дека поединецот првенствено треба да достигне целосна писменост на својот мајчин јазик пред да премине на доминантниот, бидејќи истата писменост претставува услов за полесно апсолвирање на доминантниот јазик. На ова Кимлика се надоврзува: сметајќи дека доколку доминантниот јазик се претстави како надополнувачки (односно како додатна вештина на мајчиниот), наспроти истиснувачки (за нивниот мајчин) јазик (Kymlicka, 1995: 97), интегрирачката улога полесно би се претставила, а подоцна и поефективно би се спровела и би станала успешна пракса.

На долг рок пак, познавањата од доминантниот јазик се од интерес кај недоминантните културни заедници како алатка, односно право, кое би вродило со бенефит како на економски, така и на социјален и културен план, со оглед на тоа дека познавањето на локалниот, и нумерички не многу значаен мајчин јазик, не би имало значајно влијание врз личниот професионален напредок.

Барањето за достапност на двојазично образование не е секогаш претставено со една интегрирачка политика, од која на јазично ниво би имале бенефит и мнозинската и малцинската јазична заедница. Напротив, двојазичните образовни системи подразбираат паралелни образовни програми на различен јазик, каде заедниците се образуваат една покрај друга, а не интегрирано и заедно.

Од погоре кажаното може да се заклучи дека, предложениот основен принцип во рамки на јавниот образовен систем може да се идеализира од страна на теоретичарите, меѓутоа, потенцијалот на истиот е огромен. Ако земеме предвид дека еден ваков принцип има потенцијал да ги спои (интегрира) заедно сите оние кои вистински се грижат за децата, чии животи, ставови и когнитивни рамки на размислување длабоко ќе се формулираат низ самиот образовен процес, со што препораката на оваа дисертација и би се реализирала односно, потенцијалот на образовниот процес, со акцент на јазичните и образовните политики, ќе ја одигра својата значајно-неизбежна и интегрирачка улога во надминување на мостот на поделби однатре – на надвор.

8. Јазичните политики и малцинските права

Јазичните права и конкретно малцинските јазични имаат релативно ограничена застапеност во политичката мисла. Изненадува и степенот до кој нераскинливата врска помеѓу јазикот и политиката се занемаруваше до неодамна во анализите, ако се земе предвид дека токму прашањата за и околу употребата и заштитата на јазикот се од значаен придонес во многу современи политички конфликти (Horowitz, 1985), вклучувајќи ги Белгија, Канада, Шпанија, Шри Ланка. Односно со зборовите на Вајнстајн, аналитичарите имаа многу да кажат за и околу “јазикот на политиката”, а многу малку и многу ретки беа а и се оние кои имаат што да кажат за “политиката на јазикот”. Меѓутоа овој факт не изненадува, ако се земе предвид тоа што кон групните права имаше и еден вид антипатија, односно по Втората светска војна индивидуалните права беа во фокусот на валоризација и соодветна политичка анализа. Споредбено, правото на одржување (користење) на малцинските јазици се гледаше од аспект дека конкретниот јазик претставува споделено, колективно добро на конкретна јазична заедница. Дебатите кои придонесоа во развојот на современата политичка мисла, со акцент на истакнатиот придонес на Кимлика, на голема врата ги вратија прашањата поврзани со групно-практицираните права и правата на малцинските групи во политички, економски и културен контекст. (Weinstein, 1992)

Периферната застапеност на малцинските јазични права во политичката мисла се должи и на двојната перцепција за јазикот и јазичните права, каде од една страна се гледаат мнозинските јазици како *возило* кое се поврзува со модерни пристапи, напредок и отворање нови можности, наспроти малцинските јазици кои се поистоветуваат со *патници*, односно регресија и затварање на можностите, како една неизлечива исконска тенденција за држење кон минатото, културата и традицијата (May, 2003). Додатно, се надополнуваат и втемелените либерални трендови, кои ја гледаат промоцијата на етнокултурните и етнолингвистичките разлики како проблематичен процес сам по себе. Според социолингвистот Џошуа Фишмен, како што интелектуалците од западот ја поттикнуваат промоцијата на човековите права, подразбирајќи поширока општествена вклученост и пристап до социјални бенефити, јазичните права се се` уште гледани како регресивни, бидејќи истите ќе го продолжат постоењето на етно-лингвистичките разлики. Вредноста на ваквите разлики, како и правото да се вреднуваат истите, се` уште не е широко призната во современата западна смисла за правдата. (Fishman, 1991: 72)

Според Меј, неколку белези кои поаѓаат од историските анализи даваат одговор на најзначајните прашања за потврдување на барањата на малцинските јазици и тоа: начинот на претставување на историјата, толкувањето, одрекувањето, како и справувањето со неизбежните факти. Овие белези, секој од своја перспектива, ги поткрепуваат неправдите од аспект на општествено политичката миноризација на јазиците, честопати не земајќи ги предвид алтернативните решенија, кои не се базираат на овие белези, но можат да резултираат со поуспешно акомодирање на малцинските јазични права.

Белезите кои можат да ги формираат ставовите и рамките на креирање политики во сегашноста, а се базираат на одрекување на историјата, честопати се критикувани од страна на лингвистите. Пјер Бордју, француски социолог и антрополог, опонира на тенденцијата за анализа на јазиците изолирана од општествените и политичките предуслови во кои конкретниот јазик е користен (Bourdieu, 1991:34).

Дополнително, Бери (Barry, 2001) ги зема предвид историските и аполитичките пристапи кои во основа се усвоени од страна на опонентите на јазичните права во политичката теорија. Овој пристап е највидлив во целосното прифаќање на доминантната општествена и политичка позиционираност на јазиците во современите нации-држави. Поц ја отфрла релевантноста на историјата во прашањата поврзани со јазичните права, со што ги игнорира социо-историските и социо-политичките процеси, преку кои конкретни јазици биле создадени или пак прифатени како доминантни и легитимни. (Pogge, 2002). Бордју, пак, смета дека “зборувајќи за јазикот без понатамошна спецификација, како што прават лингвистите, подразбира прифаќање на официјалната дефиниција на официјалниот јазик од политичката единица” (Bourdieu, 1991:34).

Со наметнување на јазични предуслови државата укажува на дефинирани преференции кон одредени индивидуи врз основа на јазикот. На овој начин, истата ја наметнува потребата на еден јазик за сеопфатна употреба во сите сфери на државното функционирање. Државата избира јазик кој претставува предуслов за целосен пристап до низа услуги, ресурси и привилегии, како што се правото на образование, или пак правото на вработување во јавниот сектор. Доминантната јазична група честопати ги контролира клучните сегменти на политиката, администрацијата, образованието и економијата и природно им дава предност на припадниците на таа јазична заедница. На

овој начин припадниците на немнозинските јазични групи се ограничуваат да го користат својот јазик во приватната сфера со што може да се ограничи и нивната општествена мобилност.

На овој начин, при анализа на историските белези, политиките резултираат со воведување на единствен национален јазик, како клучен предуслов за нивно оформување (како резултат на воспоставувањето на современите нации и држави). Оттука пак, се отвора дилемата за поврзаноста на национализмот и формирањето на современите нации и држави, кои се тесно поврзани со политиките на градење на држави и се косат со пристапите на критичко историско анализирање. На овој начин, одреден јазик може да биде третиран и како малцински, и како мнозински, во зависност од самиот национален контекст.

Политиките на градење држави во голема мера ги условуваат и јазичните политики, а не обратно, како што тврдат застапниците на историските белези за формирање на националните јазици. Оформувањето и одржувањето на националните јазици претставува специфична “форма на пракса, историски зависна и општествено вклопена”.

Интерпретацијата на релевантноста на историјата и историските неправди се земени како ирелевантни за оние групи кои често пати имале корист од историските услови.

9. Значењето на јазикот во различните општествени сфери

При развивање на нормативна политичка теорија на јазични права, која сеопфатно ги зема предвид прашањата за (не)правда, ваквите историски белези и нивните последици во сегашноста, едноставно не можат да бидат рационализирани, нити пак занемарени. Анализата на историските белези кои поаѓаат од принципите на културна и јазична хомогеност, неизбежно влијаат на сегашната интерпретација како основ за креирање на политики. На овој начин се ограничуваат алтернативните мислења, кои подразбираат реevaluација на нациите-држави, преку еден културолошки и јазичен плурализам, наместо фокусирање само на употребата на малцинските јазични права.

Акомодирањето на малцинските јазични права се базира на два принципи, територијален и персонален пристап. Територијалниот јазичен пристап гарантира јазични права кои се врзани со конкретна територија, каде се осигурува одржливоста на

конкретниот јазик и каде конкретна јазична група е во нумеричко мнозинство (Квебек, Велс, Белгија, Швајцарија). Од аспект на социополитичката и економската стабилност, треба да се земе предвид и влијанието на територијалниот пристап кон одржливоста на овие групни (јазични) права. Преку официјализирање на мултијазичноста во некои системи се запазува пристапот на регионален (територијален) монолингвизам, додека пак на системско ниво се воспоставува формален мултилингвизам.

Персоналниот јазичен пристап ги поврзува јазичните права со поединецот, без оглед на нивната територијална позиционираност. На овој начин, истиот дава голема флексибилност и не го поврзува уживањето на правата со бројноста на групата. Малцинските јазични политики не мора да се однесуваат само на националните малцинства. Во системите, кои ги имаат официјализирано политиките на мултикултурализам, се признаваат и правата на емигрантските малцински групи. Акомодирањето на малцинските јазици може да биде успешно имплементирано кога има значајна политичка волја за истото. Иако овој процес не е лесно остварлив и често пати подразбира значајни тензии, истиот треба да се базира на рационализација на општествено-политичкото прифаќање на јазичните статуси (Каренс). Во овој процес, легитимитетот на малцинските јазични права, низ призмата на историските белези не резултираат со соодветна тежина во современите контексти, каде одредени недостатоци, па и дискриминаторски практики, се реалност.

Зборувајќи за јазикот и мобилноста на одредени јазични групи, одредени претпоставки преминуваат во аргументи, кои се косат со акомодирањето на јазичните права, од аспект на мобилноста на корисниците. Малцинските права, честопати се поврзуваат со сентименталната вредност на групата, наспроти инструменталната вредност на мнозинскиот јазик кој е значаен за општествената мобилност и напредок. Познавањето на мнозинскиот јазик им дава на поединците поголема економска и социјална мобилност, наспроти познавањето на малцинскиот јазик, кој од економски аспект може да резултира во гетоизација на поединците. Рационалниот избор за мобилност и современост резултира со конструктивен, но взаемно исклучувачки избор за еден јазик.

Клучните и најпроблематични аспекти на малцинските јазични права од либералните стојалишта, аргументираат за граѓанска неутралност во поглед на јазикот и јазичните права, спротивно на така наречениот мнозински модел на јазичен

национализам. Како најдоминантни модели во пракса се посочуваат: национализмот на малцинска јазична група кој истапува со палета на политички барања, и институционален билингвизам каде се прифаќаат и акомодираат јазичните права во даден политички контекст. Аргументите кои се насочени кон поддршка на институционален билингвизам честопати знаат едноставно да го побиваат правото на мнозинството (доминантниот јазик) и постоечката монолингвистичка рамка. На овој начин честопати се дискутира за две верзии на национализам, мнозински и малцински, што честопати се поистоветува со концептот на банален национализам. Со други зборови, процесите на така наречената јазична нормализација (Каталонија, Франко), можат да бидат есенцијален предуслов за постепено прифаќање на видоизменета правна рамка, поткрепена дебата, па и прифаќање на акомодирани јазични права. Ова е возможно во политички контекст кој што е погоден за ова.

Либералната критика на малцинските јазични права често пати ги изедначува овие залагања со застапувања на групни јазични права, со самите политики на примордијализам. Согласно овој пристап, сите форми на јазично застапување можат да бидат отфрлени врз база на јазикот и културата, како есенцијални фактори на хомогенизација на јазичните групи. Од друга страна пак, неизбежното поврзување на малцинските јазични права со примордијалистичките пристапи ја отвора дискусијата на концепцијата за јазикот како примордијална карактеристика на идентитетот. Корелацијата јазик – идентитет може да се анализира и од либерално културалистички пристап, наспроти споменатиот националистички пристап. Застапниците на органскиот или јазичен национализам, кои го перципираат јазикот како клучен сегмент на културата на нацијата, ги базираат своите аргументи на поврзаноста на јазикот со постоењето на нацијата. Ваквите аргументи за јазичен национализам праведно се отфрлаат наспроти што се зацврстува постоењето на конструктивен национализам, согласно кој јазикот или кој било друг аспект на културата мора да е препознат како значаен фактор на идентитетот (Maу, 2003).

Ренан се повикува на објективните критериуми како јазикот, религијата, интересот, географијата и расата, како недоволни аспекти на нацијата и смета дека “јазикот може да не` повика да се обединиме, меѓутоа истиот не нè обврзува да го направиме тоа” (видено кај Мау, 2003). Јазик – идентитет (јазикот секако не нè дефинира нас и не е неопходен предуслов согласно конструктивистичкиот пристап, меѓутоа важноста на истиот за националниот идентитет е неспорна).

Јазикот е еден од многуте обележја на идентитетот. Во пракса поврзаноста на јазикот со идентитетот вклучува значајно културни, но и политички врски. Неизбежно е да се споменат културните аспекти на јазикот за секој поединец или група, до таа мера каде јазикот е формално или неформално поврзан со конкретен етнички или национален идентитет. Ваквите меѓуповрзаности ги појаснуваат и научните гледишта за нераскинливата врска меѓу јазикот и идентитетот, како и мерата до која јазикот се смета за витален сегмент за тие кои што го говорат. Улогата на јазикот во општествената и политичката организација и мобилизација се надоврзува на аргументацијата за јазикот како средство (алатка) за организација и мобилизација и право во суштинска смисла на зборот.

Инструменталната природа на идентитетските аспекти на јазикот се поврзува и со инструменталниот карактер на мнозинските наспроти малцинските јазици. И едните и другите ги постигнуваат овие аспекти до мера која е реална во дадените општествени и социо - политички услови. Јазичните идентитети, не треба да се гледаат како меѓусебно исклучувачки или како лесно претопувачки во пошироките идентитети (социјалните и културните идентитети во поширока смисла).

Полемиките поврзани со билингвалното образование, кои поаѓаат од либералната критика на малцинските права, честопати формираат еден биполарен пристап кон рамката на јазичните идентитети. Од една страна се пропагира образование на доминантниот мнозински јазик, наспроти присилно билингвално образование, базирано на аргументот дека можностите се зголемуваат доколку учениците го познаваат и малцинскиот јазик. Еден повеќејазичен пристап ги комбинира интересите на учениците, флуентноста во повеќе јазици, како и можноста за еднакво учество во општеството за сите. Прифаќањето на образованието на малцински јазик како јавно добро и право е важен и неопходен чекор за акомодирање на јазичните малцински права во современите нации и држави. Доколку државата нуди и финансира билингвално образование, каде би бил крајот? Јазичната правда како и принципите на еднаквост за пристапот до ресурси за образование на малцински јазик подразбира еднаква можност за образование на малцински јазик за сите малцинства. Меѓународното право дава јасни параметри за пристапот до образование на малцински јазик. Почитувањето на јазичните принципи на поединците во разумна и соодветна мера поаѓаат од фундаменталните права и не претставуваат привилегија. Секој поединец има право да биде еднаков без

дискриминација на групната припадност. Што го детерминира соодветниот и разумен пристап е клучното прашање во оваа дилема.

Меѓународното право се базира на бројноста на групата и одредени земји го следат овој пример. Во Канада овој критериум е клучен за граѓаните кои припаѓаат на француската говорна група надвор од Квебек. Во Финска истиот пристап се запазува за граѓаните кои го зборуваат Шведскиот јазик. Критериумот за бројноста на групата може да се примени за сите малцински групи, без оглед на нивниот општествен или политички статус. Спротивно на тоа, принципот на соодветност и разумност се повика на јавно признавање на сите национални јазици, со соодветни акомодирања и пристап до широк дијапазон на социјални и политички мерки. Правото на избор, односно можноста на припадниците на малцинските јазични групи да ја напуштат својата група и да пристапат кон друга, најчесто доминантна јазична група, не значи дека ја загрозува одржливоста на малцинскиот јазик. Изборот за образование на одреден јазик треба да се базира на економскиот потенцијал за реализација на индивидуата која го прави овој избор. Ваквиот волунтаристички пристап на јазикот може да се анализира и како присилен избор поради социјални, политички, економски и јазички нееднаквости и дискриминации.

Современите нации и држави самите по себе се продукт само на последните неколку векови на национализам и нивната моментална организација, конкретно поврзаноста со јавните културни и јазични хомогени принципи, не е неизбежна ниту пак менлива. Доколку правдата и еднаквата распределеност остануваат клучни предизвици за нормативната политичка теорија, потребно е донесување на критички организациски принципи за културната и јазична хомогеност. На овој начин мора директно да се пристапи и доколку е потребно да се делува на јазичната и пошироко општествена штета, која овие принципи можат да ја направат на одредена јазична група. Само на тој начин со инклузивен и соодветен механизам за акомодирање на малцинските јазични права, овие принципи можат да бидат задоволени.

10. Димензии на диверзитетот

Степенот на општествен консензус околу диверзитетот, во национални, но и во меѓународни рамки го условува основот за аргументирана политичка цел. Заштитата на јазичниот диверзитет кој се презентира како цел на јавните политики, го гледа диверзитетот како јавно добро и на тој начин ги става малцинските права и јазичните

права во една поширока интегративна рамка, каде диверзитетот е основниот постулат. На овој начин, различните дискурси за малцинствата може да бидат сегментирани согласно импликациите на овие политики врз меѓународниот статус, економскиот развој и внатрешните културолошки рамки.

Една интегративна рамка, во основа, треба да овозможи поврзаност на различните дискурси. Етничкиот, јазичниот и културниот диверзитет се поврзуваат со заеднички предизвици кои зависат од изборот, креирањето и спроведувањето на соодветни мерки и политики, како одговор на овие заеднички предизвици во еден кохерентен систем за справување со различностите.

Системите за справување со различностите, како аналитички алатки, ги комбинираат различните типови на дискурси. Во пракса, креирањето на политики како одговор на традиционалните дилеми во областа на јазичните права ги адресира автохтоните, но и емигрантските јазични побарувања.

Идејата за различноста поаѓајќи од логиката на био-диверзитетот содржи три димензии. Кога би ги етикетираше, истите би биле: богатство (richness), рамномерност (evenness) и оддалеченост (distance). По претставувањето на теоретската заднина и презентирањето на случајот избран за потребите на оваа дисертација, лингвистичката правда како предмет на ова истражување ќе биде анализирана согласно споменатите критериуми на различноста, надополнета со нивоата и тековните контроверзни дебати. При анализа на овие критериуми, би се заклучило дека *богатството* на одредена етничка, лингвистичка или културна заедница е право-пропорционално поврзано со големината односно бројот на различните раси, религии, култури, или во овој случај јазичности, што го прави овој критериум соодветен за анализа на диверзитетот, во овој случај лингвистичкиот. Затоа и би можеле да биде заклучиме дека одредена заедница лингвистички поразновидна споредбено со друга заедница, со оглед на фактот што богатството на јазичности (претставено преку бројот на различните видови) е поголемо кај едната наспроти другата заедница.

Но, ако се земе во предвид мултикултурниот карактер и диверзитетот на модерните држави во сите општествени сегменти тука вклучувајќи ја и Македонија, една ваква генерализирана констатација би била прерано направена ако не се земат во предвид и останатите критериуми на диверзитетот. Да претпоставиме дека трите лингвистички заедници кои го сочинуваат населението А се со еднакви димензии,

наспроти населението Б каде еден од петте зборувани јазици е мајчин јазик на 99% од населението. При ваква поставеност и достапност на информации, сигурен сум дека без потешкотии ќе се согласиме дека населението А е лингвистички поразновидно од речиси хомогената популација на населението Б. Оттука, би заклучиле дека диверзитетот, не може да биде само прашање на богатството, односно на бројот видови, но исто така и на рамномерноста, односно еднаквата распространетост на видовите (јазици) помеѓу членовите на заедницата. Согласно критериумот на рамномерност, концентрацијата помеѓу видовите односно степенот до кој членовите на заедницата (или населението) се концентрирани во еден или повеќе од дадените (во овој случај, лингвистички) видови. На овој начин лесно се доаѓа до заклучокот, дека богатство не може без рамномерноста и *vice versa*. Меѓутоа, во дадена ситуација кога при една дадена заедница дојде до приклучување на една индивидуа со различни лингвистички карактеристики од мнозинските, диверзитетот на заедницата *de facto* се зголемува. Следствено на што, рамномерноста (како мерна категорија) без двоумење опаѓа. Оттука заклучуваме дека рамномерноста и богатството како суплементарни компоненти на диверзитетот имаат, независно една од друга имаат незаменливо значење при проучување на лингвистичкиот диверзитет. Иако честопати при анализа на лингвистичката разновидност се смета дека истата се однесува само на познавањето (компетентноста) на мајчиниот јазик на луѓето, богатството и рамномерноста (како карактеристики на различноста) се неопходни при анализата на нивото на лингвистичките различности.

Согласно категоризацијата на Симпсон, диверзитетот расте при т.н. фрагментација помеѓу видовите, но се намалува во однос на оддалеченоста, односно дистанцираноста помеѓу видовите, и *vice versa*. Во многу релевантни случаи, пак, при подредување и разгледување на пресекот на трите наведени димензии, бројот на видовите (како богатство), распространетоста (како рамномерна раширеност) и растојанието, се доволни за анализа на разновидноста, како и нејзиното зголемување односно намалување во одредена лингвистичка, културна или етничка заедница. Што се однесува до лингвистичкиот диверзитет, индикаторите на Симпсон се применливи и соодветни само кога се исполнети двата главни предуслови, и тоа, постоењето на официјална листа на различни јазици (листа во која дијалектите не се земаат во предвид) од која секој еден поединец би се "припишал" на еден-единствен јазик како негов мајчин. Но ваквата аргументација укажува дека секое човечко суштество може да биде предодредено само на еден јазик, исто како што секој организам може да биде

одреден како припадник еден конкретен вид (следејќи ја логичката поставеност на био-диверзитетот споменат погоре). Но капацитетот на поединците ни укажува на фактот дека компетентноста и познавањето на повеќе јазици, а со тоа и ширењето на поимот лингвистички диверзитет е нормален општествен развој во денешните општества. Во случај случај кога дадено население се состои од две моно-лингвални заедници А и Б, хипотетички земаме дека половина од заедницата Б го учи на јазикот на А. Ова учење ќе генерира нова, мешана и лингвистички разновидна заедница (согласно индексот на Симпсон). При едно вакво сценарио, каде одреден степен на мултилингвизмот (односно појава на повеќејазичноста) е присутен, со други зборови, постоењето на лингвистичкиот диверзитет дополнително се поддржува. (Simpson видено кај Van Parijs, 2011).

11. Мултилингвизам наспроти јазична различност

Со цел концептуално појаснување и појмовно дефинирање за потребите на оваа дисертација, при анализирањето на соодносот помеѓу лингвистичката разновидност и мултилингвизмот, ова истражување првенствено ќе го испита соодносот помеѓу лингвистичката различност и (евентуалното) приближување кон *lingua franca*. Ако се земат во предвид двете суштински и официјално презентирани цели на лингвистичката политика на Европската унија, и тоа: заштитата на јазичната разновидност и промоцијата на мултилингвизмот, на прв поглед се истакнува природната комплементарност на овие две цели, со оглед на фактот што мултилингвизмот е незамислив без лингвистичка разновидност, и јазичната разновидност е беспредметна во отсуство на полиглоти кои би биле способни да уживаат во различноста и нејзините придобивки.

Роберт Филипсон ја нагласува внатрешна тензија помеѓу ритуалното тврдење на ЕУ дека, од една страна, таа сака да охрабри контакти и мобилност во сите видови, а со тоа и повеќејазичноста, и, од друга страна сака да го поттикне зачувувањето (ако не и промоцијата) на лингвистичката разновидност (Phillipson, 2017: 8-11). Европската Комисија е целосно свесна за споменатата тензија: "Додека признавањето на појавата на Англискиот како најшироко распространетиот јазик во Европа, Унијата исто така сака да бидете сигурна дека со текот на времето, ова нема да стане фактор на ограничување на јазичната разновидност во рамките на нејзините граници. Заради ова Акциониот план на Комисијата ја постави целта на "мајчиниот јазик плус два". (European Commission 2004:22). Овој "лек" понуден од страна на Комисијата, е двај

ветува и нуди соодветни решенија поврзани со суштината на механизмот за ширење на јазикот. Дури и кога би се постигнало универзален три-лингвизам, тоа ќе може само да ја ублажи, но не и да ја отстрани споменатата тензија.

Согласно лингвистичките политики на ЕУ, каде што официјално се декларира и промовира ставот на пристрасност и фаворизирање на учењето ЕУ јазици, наспроти учењето на арапски или кинески, и соодветно на тоа, со континуираната промоција и пристрасност кон учењето на англискиот јазик (како јазик на минимална ексклузија), лингвистичката различност на континентот почнува да се движи двонасочно. Како резултат на тоа, како на Европското население прераснува во мултилингвално (или во најмала рака билингвално) со зголемување на компетенциите во најмалку уште еден странски јазик, значително ја зголемува различноста во однос на богатството и рамномерноста (како критериуми). Но, од друга истовремено означува и намалување на диверзитетот со акцентирање на дистанцираноста помеѓу јазичните репертоари. Намалената лингвистичка разновидност е директна и неизбежна последица на ширењето на лингва франка. Исто така, при изучувањето на лекциите од странскиот јазик, тенденцијата на трајно влијание врз мајчиниот јазик по автоматизам се проширува, па можноста за позајмување и увоз на речник, што понекогаш води и кон морфолошки и синтаксички промени е современ феномен. Денес има само малку јазици во кои не стана "кул" да "Google-аш" "блогови" на "net-от". Со ширењето на лингва франка, може да се каже да се намалува јазичната разновидност од аспект на растојанието, додека богатството и рамномерноста сеуште се земаат во предвид. Меѓутоа се додека само мал број на луѓе се загрижени за губењето на јазичната разновидност, од аспект на содржина, многу поголем е бројот на оние кои губењето на јазичниот диверзитет го гледаат само преку призмата на растојание. Со ова не само што се губи на перформанс и на разновидност, се прави и осиромашување и полека но сигурно води кон загуба на диверзитетот.

12. Локална наспроти територијална различност

Колку што е важна разликата помеѓу трите димензии на различноста - богатство, рамномерност и далечината, во иста мера е значајна и разликата помеѓу двете нивоа на различност. Ако се повикаме на принципи на био-диверзитетот, разликата најчесто се прави помеѓу разновидност или број на видови во рамките на одредено живеалиште (населба, град, живеалиште), и разновидност или бројот на видовите во

рамките на одредена поширока сцена која се состои од сет на живеалишта (регион, држава). Богатството како карактеристика е присутно и во двете нивоа, локално и на глобално, соодветно. Истовремено, територијалната наспроти локалната различност е наменета да ја изрази диференцијацијата, односно посебноста или уникатноста на една заедница, споредбено со друга. Оттука и произлегува и општата разлика помеѓу разновидноста (или различноста) во рамките на одредена локална компонента (живеалиште, соседството, регион, земја) на поширокото население, и разновидност (или диференцијација) во таквите компоненти. Овие компоненти се обично дефинирани територијално, па во случај на етничките, културните или јазичните разновидности, оваа дистинкција е корисна при споредување на локалната разновидност која постои во еден град, и територијалната разновидност што постои помеѓу различни географски области на одредена земја.

Максимумот на локалната-културна разновидност значи дека секоја култура може да се најде во секое место, додека максимумот на територијалната разновидност бара да секое место има култура, кои не може да се најдат никаде на друго место. Истото може да каже и за лингвистичкиот диверзитет. Следствено се доаѓа до заклучокот дека со промоцијата на локалниот културен или лингвистички диверзитет, доаѓа до намалување на територијалната разновидност. Спротивно на тоа, ако зачувувањето на територијалната разновидност е клучна цел, развојот на локалната разновидност ќе треба да се отстрани/возврати. Така, стандардните политики на мултикултурализмот вклучуваат поттикнување на локалните разновидности на сметка на територијалната разновидност, додека наметнувањето на службен јазик на целата земја или дел од неа, презентира фаворизирање на територијалната разновидност на сметка на локалната.

При анализа на валидноста, мора да се повикаме на долгорочната дебата и т.н. тензија меѓу ширењето на *lingua franca* и мултилингвизмот, без разлика дали истиот е дефиниран на начин на кој ги вклучува само богатство или исто така рамномерноста и оддалеченоста како критериуми, и без оглед на тоа дали се толкува како локална или како територијална разновидност. При анализата на кооперативната и дистрибутивна неправда, генерирани од усвојувањето на *lingua franca*, неколку алтернативи се предложени. Од друга страна пак, со усвојување на јазична територијалност, врз лингвистичката неправда како нееднакво достоинство може да се влијае преку вклучување на цврста заштита на одреден степен на територијална

јазичната разновидност, со што (оваа заштита, а не максимизација на) територијалната јазична разновидност е само нус-производ на предложеното решение на оваа димензија на јазична неправда. Кон ова не се приоѓа како аргумент во негова корист, меѓутоа како на цел која сама по себе или како инструмент ќе биде корисна за важни аспекти на општото добро.

12.1. Вредноста на диверзитетот

Од аспект на јавна политика, аргументите (теоретски и емпириски) кои го поддржуваат диверзитетот како јавно добро, треба да бидат соодветно анализирани и поддржани. Ако јазикот претставува богатство во поширока општествена смисла, вредноста на индивидуален јазик може да се гледа преку манифестациите и директните или индиректни бенефиции од истиот. Просперитетот кој овој диверзитет го нуди и поткрепува легитимитетот на индивидуалниот јазик или култура. Доколку диверзитетот се гледа како прашање кое побарува општествена интервенција преку креирање на политики, истиот подразбира и соодветно разбирање на концептот и неговите манифестации кои често пати се земаат предвид изолирани од клучното прашање. Од тука се јавува и потребата за интегрирана дискусија и соодветна анализа на различните општествени сфери, како и мерките кои можат да јават ограничувања и предизвици како и парцијални резултати во спроведување на политиките. Потребно е експлицитно и свесно разбирање за коегзистенцијата на различните манифестации на диверзитетот. Иако може да се јават различни типологии и аргументи, неопходно е да се направи поедноставување и јасно формулирање на приоритетни мерки кои би дале соодветен систематски и постепен одговор на предизвиците на диверзитетот.

Диверзитетот како концепт е корисен и во појаснување на концепцијата за правата, конкретно јазичните права, како и нивното операционализирање во јавните политики. За ова потребно е да се направи осврт на управувањето со диверзитетот. Потребата за управување на диверзитетот преку политики поаѓа од фактот што диверзитетот е категорија која е потенцијално конфликтна, а често пати и загрозувана. Не ретко, овие два аспекти на диверзитетот постојат во исто време. Конфликтната природа се поврзува со континуираниот натпревар за економски, политички и симболични ресурси, кои се потребни за регулирање на диверзитетот и акомодирање на правата на групите. Загрозената природа на диверзитетот се поврзува со рамките кои ниту ги заштитуваат, ниту ги признаваат правата на одредени заедници. Објективниот јазичен диверзитет кој е мерлив и може да се интерпретира преку бројноста на јазици кои се

користат во дадено време во даден систем, може да се интерпретира и од аспект на загроеноста на диверзитетот, односно можноста за елиминација и изумирање на помалите јазици и јазични групи во дадено општество. Истовремено, субјективниот диверзитет се поврзува со современите нации - држави каде репресираните етнички идентитети, големите миграциски текови и растот и на супра националните организации, како што е ЕУ, се карактеристики на глобализациските трендови каде редовните контакти во приватната и јавната сфера ги изложуваат сите на висок степен на диверзитет. На овој начин со диверзитетот со својата конфликтна загроена природа, не може да биде оставен сам на себе и се јавува како неопходен сегмент за интервенција и креирање на соодветни јавни политики. Јавните политики кои би го регулирале јазичниот диверзитет, не треба да се разликуваат од оние кои ја регулираат образовната, здравствената или било која друга сфера. Во пракса, спроведувањето на различни мерки и активности се поврзува со одредени манифестации на диверзитетот, наспроти нивно дефинирање како директна интервенција кон диверзитетот како фокус на самата политика. На овој начин интервенциите се повикуваат на правни текстови и рамки во кои експлицитно се регулираат правата на одредени категории или групи. Дополнително, мерки и активности кои се поврзуваат со самата имплементација на различните политики се поврзуваат и со универзалните јазични права, односно пристапите на јазички права. Политичките и институционалните барања кои се базираат на потребите на различните групи поаѓаат од аргументите базирани на самите права. Системот за управување со разлики може да се базира чисто на правната форма на истите, како што се клучните меѓународни инструменти и документи, но и националните уставни норми, но и нивната усогласеност со меѓународните стандарди. Класичниот нормативен дискурс на правата треба да се надополни со пристап на анализа на политиките и евалуација на истите. Она што е значајно не е дали уставните норми се усогласени со меѓународните стандарди човекови права или со постулатите на либералната теорија, туку најзначајни се резултатите на мерките кои се усвоени, односно мерата до која истите се ефективни во одговор на справувањето со предизвиците на справување со диверзитетот.

Клучно во оваа анализа е интередисциплинарниот пристап, односно критериумите за избор, развојот на јавните политики и правната рамка. Критериумите за избор, односно признавањето на диверзитетот, како фундаментално општествено прашање, дава база за понатамошно воспоставување на соодветна системска рамка.

Должноста да ги заштитат, наспроти должноста да ги промовираат правата на групите ја опишува еволуцијата на меѓународните правни инструменти кои ги воспоставуваат обврските на државите во поглед на малцинските права. Н пример, Европската повелба за регионални или малцински јазици е типична алатка која нуди цел опсег на практични мерки за заштита и промоција на регионалните и малцинските јазици во сферите на образование, правда, јавни услуги, медиуми, културни активности, економски и социјален живот. На овој начин покрај воспоставувањето на рамки кои би овозможиле одржливост на идеолошките аспекти и компоненти на диверзитетот, доаѓаме до точка каде диверзитетот е признат не само како предмет на јавната политика, туку и како соодветна цел на истата.

12.2. Диверзитетот и диференцијацијата на јазичните права

Политиките на признавање побаруваат имплементација на правила кои даваат конкретна заштита на правата на различните јазични групи. Ваквите правила целат кон заштита на контекстот на избор кој не треба да се интерпретира како акомодирање на специјални права, туку како услов за пристап до еднакви права. На овој начин поединците се третираат еднакво и уживаат ист опсег на можности. Принципот на еднакви можности се поврзува со еднаквиот пристап до можности за реализација на сите поединци. Ова се поврзува со социоекономските нееднаквости кои можат да бидат апликативни во развојот на јазичните политики. Теоретски, природата и степенот на признавање може да варира од неформално гарантирање на официјален јазички статус, па се до целосен образовен систем кој функционира на конкретниот јазик. Во пракса нееднаквиот пристап постои во сите мултилингвални држави. Пристапот на јазични човекови права најчесто се поврзува со образовниот систем и давањето на здравствени и социјални услуги. Првниот дискурс по ова прашање се фокусира на кодификувањето на овие норми. Доколку манифестацијата на разлики е легитимен дел од општествениот живот и признавањето на истите е предуслов за демократија, тогаш може и да не постојат критериуми кои го оправдуваат различниот третман на различните форми на диверзитет. Ако диверзитетот е перципиран како добро, односно основен принцип за еднаквост, политика која се залага за испорака на поголем диверзитет треба да биде избрана наспроти онаа која го ограничува. Аргументацијата која го поддржува диверзитетот не значи дека ги заменува другите политики и правила. Истата треба да служи како комплементарна на постоечките критериуми за донесување на одлуки и креирање политики. Во оној момент кога јазичниот диверзитет се смета како добро, правата

гледани на макро ниво на јазичната динамика не претставуваат единствен водечки принцип. Заштитата на јазичниот диверзитет во основа ја надополнува рамката за сеопфатна заштита на човековите права на макро ниво.

Креирањето политики кои влијаат на политичкиот, јазичен и културен диверзитет, не секогаш го детерминираат диверзитетот, туку овозможуваат повеќе или помалку погодна средина за одржливост на нивото на диверзитет. Позитивната релација помеѓу степенот на различност на политиките и бенефициите од истите неизбежно се поврзуваат со трошоците за донесување и спроведување на овие политики. Нивото до кое преференциите се изразени во согласност со степенот на диверзитет на општеството и нивната поврзаност со трошоците потребни за воспоставување на мерки за оваа политика се косат со индикациите дека диверзитетот е товар кој треба да се минимизира. Земајќи го предвид карактерот на јавно добро на јазичниот диверзитет, истиот треба да биде појдовна точка при акомодација на сите барања подеднакво без било каква дискриминација (согласно реалните потреби можностите за соодветна и еднаква акомодација на барањата).

12.3. Јазичниот диверзитет како јавно добро

Политичката филозофија и економијата не ретко ги земаат предвид јавните добра како основен индикатор за анализа, но и евалуација на политиките. Боран ја аргументира заштитата на јазичните со аргументот за заштита на јавните добра, фокусирајќи се на вредноста на глобалниот јазичен диверзитет. Иако може да се аргументира за заштита и неа на диверзитетот останува отворено прашањето дали истата може да е основа за теоријата за јазични права. Една потесна концепција за јавните добра во која се прецизираат одредени карактеристики, согласно кои нешто може да се смета за јавно добро, не е предмет на оваа анализа, но мерата до која јавно добро може да биде аналитичка алатка согласно која клучните карактеристики на јавно добро можат да бидат евалуирани, го разгледуваме низ призмата на јазичниот диверзитет. Како клучни карактеристики на јавното добро се јавуваат пристапност на доброто (и од аспект на понуда и од аспект на користење во страна на секој поединец), неисключивост (на ниеден поединец не може да му биде забранет бенефитот на доброто) и неделивост (доброто не може да биде поделено на приватни субјекти. Од друга страна пак дефинирањето на јавното добро може да има и одредени подкатегории, каде покрај генералните принципи на еднаквост во пристапот, може да се гледаат и одредени јавни добра, како групни добра, кои се припишуваат на одредена група. Поединечни јазици можат да се гледаат

како јавни добра со разлика во користа која истите ја даваат од аспект на комуникациски потенцијал кој е достапен на говорниците на тој јазик. Де Сван ја развива концепцијата за поединечни јазици како јавно добро во политичката филозофија, на што се надоврзуваат и различните модели за еднаква дистрибуција на трошоците и користа од ваквите јавни добра, согласно Ван Паријс. (Van Parijs, 2011)

Согласно принципот на еднаквост доколку одредена група придонесува кон развојот на јавното добро, потребно е секој поединец кој би ги уживал бенефициите од ова добро да даде соодветен придонес кон развојот на истото. Според Ролс: “Кога број на поединци се вклучуваат во заеднички корисна соработка, согласно одредени правила и на овој начин ја ограничуваат својата слобода за еднаков пристап на предностите за сите... Еден не треба да има корист од здружениот труд доколку не даде свој придонес кон истиот”. (Rawls, 1972: 112)

На ова се надоврзува прашањето до која мера принципот на еднаква распределба е апликативен за глобалниот јазичен диверзитет. Еден од најдискутираните аспекти се поврзува со релевантноста на прифаќањето на корисните аспекти на јавното добро од страна на поединците. Според Ролс, еден не треба да ужива во користа од јавното добро доколку истиот не даде свој придонес во развојот на истото. На овој начин се разработува условот за волонтерско прифаќање на користа од доброто.

Досегашните анализи покажуваат дека одбраната на јазичната правда може да се надоврзе на аргументацијата за заштитата на јавните добра со што би се оправдале обврските за контрибуција кон одржување на јазичниот диверзитет, кој би се перципирал како глобално добро. Еден ваков генерален пристап може да има одредени политички ограничувања. Два клучни контра аргументи се јавуваат наспроти пристапот за јавни добра и се надоврзуваат на загриженоста за губењето на јазиците, гледано низ призмата на системот за јазична правда. Од една страна се јавува загриженост за ограничениот опсег на пристапот кој неадекватно го опфаќа концептот на правдата. Од друга страна пак, политиките на јазичен диверзитет како јавно добро можат да бидат категоризирани како нелиберални импликации на концептот на правдата.

Вредноста на глобалниот јазичен диверзитет се поврзува со парцијални емпириски докази кои често на интуитивна основа се карактеризираат како јазична неправда. Од тука за да се појасни концептот на неправда потребно е да се разграничи концептот на губење на јазикот наспроти јазичната неправда. Иако губењето на јазиците

во пракса било резултат на неправедни интерни институционални структури и политики, има и случаи на јазична неправда без загуба на јазикот (на пример држави во кои малцинскиот јазик не е загрозен, но малцинската јазична група бара негово официјално признавање). Голем број на јазици кои се зборуваат од страна на мал број корисници се во фаза на стагнација и изумирање, но истите како малцински јазици не се загрозени од страна на јазичните политики. И во ситуација кога сите јазици во светот би биле заштитени и системот на еднаква дистрибуција на права и обврски би бил апликативен, сеуште би постоела нееднаквост помеѓу јазичните јазични групи, со што јазичните политики би продолжиле да бидат интересна тема за анализа и дебата. Доколку во оваа ситуација јазичните политики ги базираме само на принципот на заштита на јавните добра, битни јазични аспекти ќе останат занемарени, што укажува на неадекватноста и некомплетноста на овој пристап (на јавни добра) за заштита на јазичниот диверзитет. Како одговор на оваа аргументација се јавуваат стојалиштата согласно кои малцинските јазици, иако не се во ризик во глобален контекст, можат да бидат загрозени локално. Иако ваквата аргументација е тешко поткреплива, истата се поврзува со општествена маргинализација, наспроти загрозување на јазичните права.

Има случаи каде одредени јазици престануваат да се користат без експлицитна неправда. На пример, во пракса мали јазични групи, своеволно одбираат да се интегрираат целосно во доминантната јазична група. Либералите прават значајна дистинкција помеѓу што е и што не е дозволиво во поглед на заштита на јазиците и јазичните права. Од една страна, како импликација на политиките за јазичниот диверзитет како јавно добро, може да се јави етничка презервација на одреден јазик (концепт кој не е прифатлив за либералните стојалишта), кој во пракса би значел обврска за заштита на одреден јазик како глобално јавно добро кој одредена јазична група не го користи или не сака да го користи. Од друга страна пак загриженоста за обврските кои се препишуваат како потребни за заштитана загрозените јазици не ги земаат предвид контекстите внатре во јазичните групи. Дали групата врши притисок кон своите членови за одржување на јазикот, на кој начин го прави тоа и дали со ваква пракса ги загрозува принципите на слобода, не се зема предвид кога теоријата за јазична правда се фокусира само на добросостојбата на јазиците или на бенефициите кои истите ги нудат кон членовите на групата. Аргументот за јавни добра и јазичниот диверзитет како јавно добро се соочуваат со клучни политички импликации, но и со волјата за заштита на

јазичниот диверзитет кој доколку не е адресиран на соодветен начин побарува алтернативни перспективи за функционалност на системот на јазична правда.

13. Идентитетот и јазичниот систем

До сега приложената рамка, за анализа на избор помеѓу територијален или персонален пристап на билингвализам, се однесува на јазикот како инструмент за комуникација. Двата принципи се оценуваат како поединечни пристапи за начин на комуникација во училиштата, економијата, општеството и политичката сцена. Во литературата за јазични права јазикот не е само алатка за комуникација, туку тој претставува основна карактеристика на идентитетот. Па оттука се поставува прашањето како идентитетот прави разлика помеѓу територијалниот и персоналниот пристап?

Јазикот е основа за нечиј идентитет, односно дава слика за нечие однесување и преференции. Индивидуата се идентификува во општеството каде се зборува нејзиниот јазик. Таа е горда на јазикот и културните достигнувања кои ги има постигнато. Таа ужива во употребата на јазикот и ги охрабрува и другите да го користат. Таа се осеќа почитувано кога е поздравувана на својот јазик и деградирано кога и се наметнуваат други јазици.

Аргументите за и против одреден јазик во поглед на идентитетот на индивидуата налагаат дека дел од овие ставови и преференции треба да се применат. На пример, на луѓето им претставува задоволство да го користат својот јазик, и поради тоа тие мораат да го негуваат и одржуваат. Самото користење на јазикот во институциите ги прави луѓето да се осеќаат почитувано, а не деградирачки.

Да претпоставиме дека мнозинството има јак идентитет во поглед на јазикот, што не е случај со идентитетот на мнозинството. Во овој случај би се поддржал територијалниот пристап. Територијалноста ќе го заштити јазикот на мнозинството и ќе ги задоволи барањата на мнозинството, без при тоа да предизвика штета на идентитетот на малцинството.

Во овој случај очигледен е проблемот со јазичниот идентитет кој што го нема малцинството. Со воведување на територијалниот пристап ќе се подобрат интересите на мнозинството, но тоа истовремено ќе предизвика и дополнително влошување на интересите на малцинството. Едно решение на овој конфликт на идентитетот е да се биде

на страната на мнозинството од причина што тие се помногубројни, па на тој начин ќе бидат задоволени правата за идентитетот на поголем број граѓани. Но, ова решение очигледно е многу сурово. Дали навистина е одржливо да се обрнува уште повеќе внимание на мнозинството, а да се деградира уште повеќе малцинството? Друг проблем кај овој пристап е тоа што јазичната политика мора да помогне или кај мнозинството или кај малцинството, иако е најдобро политиката да биде насочена кон обрнување на внимание на двете групи, подеднакво.

Овие проблеми укажуваат на различни и посоефицицирани методи, каде аргументот за идентитетот се развива во оние случаи каде е изграден идентитетот и кај мнозинството и кај малцинството. Јазичната политика може да се воспостави согласно критериумот за еднаквост на идентитетот во поглед на однесувањето и преференциите кај сите. Да претпоставиме дека сите имаат одреден идентитет, но мнозинството покажува поголема ранливост на идентитетот споредбено со малцинството. Според територијалниот принцип мнозинството добива поголема заштита на идентитетот и на тој начин се изедначува со задоволството кое го има малцинството.

Иако разрешувањето на идентитетските конфликти може да делува попривлечно од крутите мнозински решенија, истото се карактеризира со одредени аномалии. Еден од предизвиците на овој пристап (стандардот за еднакво задоволство) е поврзан со континуираното задоволување на постоечките барања и ставови на одредени заедници. Од една страна, одредени барања кои не побаруваат значителни ресурси или вниманија од донесувачите на одлуки, можат лесно да бидат задоволени и инкорпорирани во постоечките рамки. Од друга страна пак, “скапите” барања и ставови претставуваат предизвик за системот, со оглед на тоа што значителни ресурси и големо внимание во процесите на креирање на јавни политики треба да бидат алоцирани во реализација на овие мерки и активности. Комплексноста на одговарање на овие барања подразбира вклучување на голем број засегнати страни, како и скапи алатки и мерки потребни за донесување или воспоставување на пракси, кои не ретко подразбираат институционални притисоци и значајни буџетски импликации.

Еден од контра аргументите е поврзан со надоместокот на трошоците за овие така наречени скапи мерки од страна на мнозинската заедница, чии барања и ставови не се поврзуваат со значителни финансиски импликации. На овој начин стандардот за еднакво задоволство имплицира дека оние идентитетски барања кои се лесно

остварливи, наспроти усвојувањето на идентитетските барања кои се потешки за задоволување, уживаат еднаков пристап во системот. Потенцирајќи ги барањата за нееднаков пристап се отвора и дискусијата околу контролните механизми и моделите на заштита и промоција на идентитетите и идентитетските барања. Иако нема ништо погрешно во донесување на скапи идентитетски политики, потребно е и разгледување на легитимното барање за еднаква распределба на трошоците, кои се провлекуваат низ процесите на реализирање на овие така наречени тешки и скапи барања. Со оглед на тоа што една заедница нема исто ниво на успешност во процесите на прифаќање на одредени барања, истата не е овластена на пристап до дополнителни ресурси, како заедниците со поевтини и поскупо барања.

На пример, кога една индивидуа ја објалува јазичната политика донесена од државата како нефер за одредена јазична заедница, на основ на претходно споменатиот аргумент, основот за ова барање може лесно да се побие. Доколку сите заедници имале еднаков пристап до ресурси и јавна поддршка, одредени резултати и исходи од барањата на дадена јазична заедница не се доволни во основањето на контекст на нефер дистрибуција. На пример, доколку идентитетските барања и ставови на една индивидуа не се реализирани до иста мера како барањата на друга индивидуа од друга заедница, не се доволни за барање за дополнителна јавна поддршка, согласно еднаквите позадински услови на Ролс (Rawls).

Ваквиот одговор од страна на државата кон индивидуата, дава простор и за нова интерпретација на дадениот идентитетски аргумент. Во контекст каде барањето доаѓа од немнозинската јазична заедница, а јазикот на мнозинската заедница е системски промовиран, членовите на малцинската јазична група ги базираат барањата на контекстот, наспроти успешноста на барањата од нивната јазична заедница. На овој начин, кога јавните институции ги следат политиките базирани на потребите и барањата на мнозинската заедница, лесно можат да бидат евалуирани како практики кои даваат нефер пристап за реализација на барањата на немнозинските јазични заедници.

Донесувачите на јазичните политики не се во можност да одговорат на ваквите барања за промоција на јазичните политики преку институциите на системот, бидејќи самата јазична политика наметнува правила на игра, согласно кои пристапот до услугите и можноста за реализација на правата на сите граѓани, можат да бидат ограничени од аспект на нееднаквоста во пристапот на мнозинските и немнозинските јазични заедници.

Најблиску до воспоставувањето на пракси за еднакви позадински услови од страна на институциите може да се постигне со политиката на изедначување според Каренс (Carens). Со оваа политика институциите се обидуваат да дадат еднаква поддршка, преку пристапот на услуги, на сите јазични заедници. Често пати ваквите мерки се дизајнираат само за малцинските јазични заедници врз основа на аргументот дека постоечката рамка дава ексклузивно, внимание, права и поддршка на мнозинските јазични заедници.

Овој аргумент може да има импликации во изборот помеѓу персоналниот и територијалниот пристап. Според територијалниот пристап, како контра аргумент може да се јави злоупотреба на пристапот за еднакви позадински услови. Јазичната политика, согласно територијалниот пристап, го обезбедува и промовира мнозинскиот јазик на начин што ги акомодира и прифаќа побарувањата на мнозинството со јазично базиран идентитет. Истовремено, овој пристап не нуди поддршка на малцинските заедници, со тоа што со признавањето на еден јазик институциите го негуваат и одржуваат истиот, без поддршка на оние чиј идентитет е дефиниран од немнозински јазик. Од друга страна пак, согласно персоналниот пристап ваква нееднаквост отсуствува. Јавните институции функционираат функционираат на сите јазици и на овој начин нудат еднаква поддршка на двете јазични идентитетски групи.

14. Регулација на јазичниот модел и јавната сфера

Изборот, помеѓу личен и територијален принцип, е всушност избор на тоа какви правила и практики за употребата на јазикот треба да се воведат во училиштата, болниците, државната администрација, судот и други јавни институции. За развој на рамката за овој избор, појдовна точка треба да биде комуникација помеѓу граѓаните и јавните институции. Главна цел на јавниот пристап е граѓаните да имаат можност за користење на јавните услуги, а тоа зависи од самата комуникација на граѓаните со институциите.

Кај персоналниот пристап и мнозинството и малцинството имаат пристап до јавните услуги, имајќи предвид дека и двата јазика се користат подеднакво во институциите. Спротивно на персоналниот пристап, при употреба на територијалниот пристап малцинството ќе има потешкотии во пристапот до јавни услуги, доколку не го зборува јазикот на мнозинството. Оние кои немаат познавање на јазикот на мнозинството нема

да ги имаат своите права и интереси, како и интересите на нивните деца. Тие би имале недостаток на информации доколку течно не го зборуваат јазикот на мнозинството, односно немаат познавање од посебен речник, кој се користи во одредени институции.

Во поглед на јавниот пристап, персоналниот пристап го надминува територијалниот пристап, така што со персоналниот пристап ги нема проблемите кои можат да се јават кај територијалниот пристап, бидејќи двата јазика и на малцинството и на мнозинството се официјални. Но, постојат и аргументи според кои малцинството може да има пристап до јавните институции и со примена на територијалниот пристап, а тоа е дека луѓето имаат капацитет за учење на нови јазици, така што можат да посетуваат курсеви за изучување на јазикот на мнозинството и на тој начин ќе имаат пристап до институциите на јазикот на мнозинството. Сепак, проблем може да се појави кај постарото население, кое има потешкотии при изучување и совладување на нови јазици.

Сите граѓани имаат интерес за општествена мобилност, во поглед на опциите и можностите за искористување на голем број општествени активности, што овозможува поголема индивидуална автономија и човечка благосостојба. Познавањето на одреден јазик е предуслов за опциите и можностите за искористување на голем број општествени активности. Без познавање на јазик човек не може да најде работа, да стекне пријатели, да врши бизнис итн. Може да се каже дека јазикот ја поддржува општествената култура кога на човекот му се достапни повеќе активности на тој јазик. Да претпоставиме дека Французин се сели во Квебек, каде се зборува неговиот јазик, па така тој има повеќе опции и можности во тоа општество бидејќи таму се зборува францускиот јазик. Во САД нема италијанска јазична општествена група, па тоа ќе го одбие Италијанецот да биде општествено вклучен, односно скратени му се општествените опции и можности. За да се вклучи, тој мора прво да го научи Англискиот јазик и на тој начин ќе има пристап до англиската општествена култура која доминира во таа земја. Од овие два примери може да се заклучи дека човечкиот интерес за општествена мобилност може да се задоволи на два начина: или човек да се вклучи општествено во држава каде се зборува неговиот јазик или да го научи јазикот каде тој сака да се пресели за да може општествено да се вклучи.

Територијалниот пристап во поглед на општествената мобилност може да заземе две различни форми. Територијалноста е неопходна за да ја заштити општествената мобилност на членови на лингвистичкото малцинство. Или пак, територијалноста

овозможува да се заштити општествената мобилност на членови на лингвистичкото мнозинство.

Во првиот случај, да претпоставиме дека општествената култура е поддржана од јазикот на мнозинството, а не и на јазикот на малцинството. Исто така да претпоставиме дека малцинството е многу мало, па општествената култура не може да го поддржи јазикот на малцинството. Во овој случај, најдобро е да се охрабри малцинството да го совлада јазикот на мнозинството, за да може да биде општествено вклучено. На тој начин училиштата, администрацијата и другите установи ќе го користат јазикот на мнозинството, а малцинството ќе може ефикасно да го научи тој јазик и на тој начин ќе му бидат зголемени можностите.

Со првиот случај на општествена мобилност може да се дефинираат следните услови кои мора да бидат исполнети, со кои се дава предност на територијалниот пристап:

- јазикот на мнозинството ја поддржува општествената култура
- јазикот на мнозинството не ја поддржува општествената култура
- малцинството ќе го прифати јазикот на мнозинството само доколку е применет територијалниот принцип.

Вториот аргумент во поглед на општествената мобилност воведува и нова поделба на заштитени и ранливи општествени култури. Заштитената општествена култура е онаа која што останува недопрена и покрај сите демолингвистички промени. Ранливата е онаа која останува незаштитена од овие промени. Дури и најмали демографски промени или промени во јазикот може да предизвикаат ваквото општество да не може да ги обезбеди потребните услови и можности.

Главна грижа кај овој аргумент е тоа што натпреварот помеѓу користење на повеќе јазици може да предизвика големи општествени пореметувања. Унилингвалните членови на овие општества ќе се блокираат, односно нивниот јазик нема да може да им ги овозможи можностите на тоа општество.

Согласно територијалниот принцип постои веројатност општествената култура на мнозинството да биде ранлива. Да претпоставиме дека се исполнети следните услови:

- при употреба да персоналниот пристап, демолингвистичките промени на мнозинството во општеството ќе се неутрализираат, со што нема да можат да ја поддржат општествената култура.
- Ова нема да биде случај кај територијалниот пристап
- Некои од мнозинството се унилингвални и тие најверојатно ќе станат професионалци, споредбено со јазикот на малцинството.

Кога се исполнети овие услови, тогаш мнозинството ќе преферира употреба на територијалниот принцип, додека пак малцинството ќе го преферира персоналниот пристап и на тој начин ќе ја наруши општествената мобилност на унилингвалното мнозинство. Но, во овој случај, доколку не се прифати територијалниот пристап, тогаш унилингвалното мнозинство може да се поседува курсеви за јазикот на малцинството, за да може општествено да се вклучи, без да се осеќа запоставено.

Демократското учество е поврзано со гласањето, односно барање за печатено гласачко ливче на јазикот на гласачот. Демократското учество не претставува само периодично гласање на основа на претходно стекнати гласачки права. Демократијата истовремено вклучува и учество во процесот на заседавање и дискусија кои се водат надвор од политичката арена, на тој начин што граѓаните разменуваат мислења и даваат предлози. Кога станува збор за територијалниот и персоналниот пристап, политичкото општество не треба да е сегментирано во повеќе заедници каде се води дискусија, чии што членови не дискутираат надвор од тие заедници. Во тие заедници граѓаните се засегнати со неопходните проблеми за соодветната заедница, но не и со неопходните проблеми на ниво на цело политичко општество. Спротивно на ова е политичко општество кое не е поделено на заедници и каде постојат механизми за комуникација со кои граѓаните можат да дискутираат за најголемите проблеми.

Според Џон Стјуарт Мил, постојат неколку различни јазични општества кои имаат влијание врз сегментацијата на политичкото општество на две посебни општества. Според него, помеѓу луѓето кои немаат сочувство еден за друг, посебно доколку зборуваат на различни јазици, не може да постои обединето политичко размислување. Поради таа причина, мотивите кои се идентификувани како основни во еден сегмент на општеството, ќе бидат различни од оние кои се идентификувани како основни во друг сегмент на општеството.

Последиците од сегментацијата, во поглед на тоа дали се користи персоналниот или територијалниот пристап, зависи од тоа како се дефинирани единиците на донесување на демократските одлуки. Да претпоставиме дека државата е федерална и дека федералните единици се поделени според концентрацијата на јазични групи во секоја единица посебно. Според територијалниот принцип нема да постојат граници во самите јуридикциски заедници. На тој начин, јавните институции ќе го користат јазикот само на мнозинството и на тој начин малцинството, а посебно децата, ќе го научат јазикот на мнозинството. На тој начин, едната јазична група нема да биде исклучена од другата јазична група.

При примена на територијалниот пристап се соочуваме со два проблеми. Ако јазикот на малцинството е доволно маргинализиран, може нема да биде неопходно да предизвика малцинската група да го учи јазикот на мнозинството. Малцинството може да смета дека јазикот на мнозинството може да се изучува само како втор јазик во училиштата. На тој начин, демократското учество може да биде компатибилно и со територијалниот и со персоналниот пристап.

Вториот проблем обрнува повеќе внимание на целата политичка рамка, каде би бил имплементиран територијалниот пристап. Јуридикциската територијалност не е независна држава, туку единица во целокупната федерација. Во оваа федерација има единици во кои мнозинскиот јазик е ист како и локалниот јазик на малцинството. Со фокусирање само на демократијата во една единица, аргументот за територијалниот пристап ја игнорира важноста на демократијата на ниво а федерација.

Како последица на ова може да се запрашаме дали постои баланс помеѓу овозможување на демократијата на локално или пак на национално ниво. Со користење на територијалниот пристап и со давање можност на малцинството да го учи јазикот на мнозинството, не ги оневозможува нив да го зборуваат својот малцински јазик, туку со тоа им се дава можност за учество во националната политика.

Сепак овој одговор не го решава проблемот на национално ниво. Кога во една држава има повеќе култури, не е возможно да се воспостави заеднички јазик за политичка дискусија. Искуството со втор јазик во земјите како Канада, Белгија, Швајцарија, не треба да влева оптимизам во процесот на постигнување на успех кај проблемот со сегментацијата.

Во вакви услови треба да се разгледаат други начини за елиминирање на сегментацијата, покрај креирањето на општество со еден заеднички јазик. Еден начин е да се воспостави крос-лингвистичка врска која е доволно детална и широка и која ќе овозможи интеграција на целокупното политичко општество како едно единствено тело. Овде може да се вклучат активности на поткрепа на билингвални преводи на дискусии или пак рedefинирање на границите на политичкото општество, со значителна децентрализација на политичките единици, каде заедничкиот јазик ќе биде присутен. Овие две решенија најдобро би функционирале во тандем.

Дел II: ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА ЈАЗИЧНАТА ПРАВДА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Во рамки на теоретските расправи за и околу креирањето и регулацијата на јазичните политики, доминантниот дискурс најчесто се фокусира на загрозените односно малцинските јазици. Во тој поглед, на етничките прашања се гледа како на главна линија на поделби во Македонија, токму поради верувањето дека "признавањето, заштитата и промовирањето на правата на малцинствата е повеќе од симболично, бидејќи на тој начин се менуваат традиционалните општествени, економски и политички односи на моќ помеѓу мнозинството и малцинствата" (Tully, 2001: 15).

Еден од доминантните стравови на мнозинската група се базира на премисите дека со акомодацијата на правата на малцинствата, и со промената на статусот на Албанците би можело да се загрози единството и стабилноста на земјата. Оттука, конфликтот меѓу Македонците и Албанците "се фокусира на правниот и политичкиот статус на албанското население и на политичкиот и културниот карактер на македонската држава" (Engstrom, 2002: 6), подеднакво. При анализа на јазичните политики во Македонија, пак, фокусот може лесно да се стави на статусот односно дерогацијата на македонскиот како доминантен јазик наспроти еден малцински јазик, што не го отсликува мултикултурниот карактер на државата.

Во вака поставените малцинско-мнозинските односи, јазикот е од суштинско значење за чувствата на заедницата и културата, на традицијата и припадноста. Оттука, било која интервенција во постоечкиот јазичен систем може да се интерпретира како потенцијална закана, акт на непочитување или пак напад врз статусот на јазикот. Прашањата побрзани со статусот на јазикот и неговата употреба, или во крајна инстанца неговото постоење, може да предизвика силни емоции и потенцијална причина за конфликт (De Varennes, 1997: 138) кај претставниците на мнозинската и малцинската групи подеднакво.

Современиот македонскиот јазичен систем, односно постулатите за постоечкиот систем кој е дел од предметот на анализа на оваа дисертација и се претставува како студија на случај во овој втор дел од дисертацијата, се анализираат низ развојот на јазичните политики и нивниот развоен капацитет наспроти нивното влијание врз мирот и стабилноста на Република Македонија. Иако дел од клучните интервенции во јазичните политики се резултат од "мировната визија" на Охридскиот рамковен договор (ОРД), јазичните политики и пред 2001 година а и оние пред 1991 година имаат свој значаен бел во развојот и дебатите околу (не)оправданоста на идните интервенции. Со

завршувањето на конфликтот од 2001 година и потпишувањето на ОРД и истовремено преточувањето на клучните сегменти за регулација на употребата на малцинските јазици и во Уставните амандмани, Република Македонија доби нов модел кој се обиде да одговори на барањата за акомодација на малцинските права во постоечкиот унитарен политички систем. Дебатата околу соодветноста на моделот, конкретно делот кој се однесува на употребата на јазиците неслучајно цела декада беше оставан на страна како “горко” политичко прашање. Со последните чекори поврзани со новиот закон за Употреба на јазиците (2019), ова прашање од една свесно-маргинализирана позиција, стигна до приоритет на брзо политичко решавање без соодветна анализа и стратешки пристап во дизајнот на политиката и самото предлог-законско решение.

Но, пред да стигнеме до сублимација на потенцијални препораки за адресирање на ова прашање, во овој дел, истражувањето ја претставува Република Македонија како студија на случај и истовремено прави осврт на самата законска рамка која претходеше на ОРД како политичко решение, но и предизвиците кои остануваат за идните политички интервенции. Развојните трендови на јазичните политики на Република Македонија ги вклучуваат наследените политики и практики од претходниот систем, предизвиците на Македонија како млада демократија па сè до ОРД, неговата имплементација и современите предизвици поврзани со ефектите од политиките кои се спроведуваат веќе 17 години. Вака поставената рамка и модел се разгледуваат во оваа дисертација од аспект на неговата правичност, односно, усогласеност со меѓународните стандарди за човековите права, што рефлектира и на потенцијалот за стратешко поставување и споредување на развојните мерки и политики. Моделот има свои придобивки, но и значајни недостатоци кои пак прераснаа во сериозни предизвици со ризик за продлабочување на линиите на поделби. За таа цел, регулацијата на јазичните права како и нивната заштита и промоција можеби и најдобро го објаснуваат македонскиот модел.

Согласно претставените концепти во првиот дел, се дава осврт и на инструменталниот карактер на правата, нивниот карактер од аспект на територијалното или личното препишување на самите права, како и нивната усогласеност со генералните начела на човековите права во Република Македонија. Оттука, се извлекуваат и заклучоци за потенцијалот на синергијата и споделената корист при исполнување на стандардите (на јазичната правда и доброто владеење) кои би се преклопиле при достигнување на зацртаните цели и исполнување на стратешката определба на Република Македонија за полноправно членство во ЕУ гледано низ призмата на капацитетот за креирање и спроведување политики согласно начелата на добро

владеење и во духот и вредносната рамка на карактерот на правата во Унијата и нејзините земји-членки. Случајот на Република Македонија се разгледува од два аспекта, односно се земаат предвид процесите и интервенциите во креирањето на јазичните политики како и пристапот до образование на мајчин јазик за сите граѓани.

Од методолошки аспект, овој втор дел од дисертацијата, прави обид за претставување на јазичната правда во Република Македонија како студија на случај која се базира на комбинирана методологија на истражување со примарни и секундарни податоци за употребата на јазиците во Македонија. Примарните податоци се добиени од серија полу-структурирани интервјуа, со што се прави обид за емпириско истражување, кој иако со ограничен одзив дава наоди кои се сублимирани во студијата на случај како сведоштва на истакнати истражувачи, практичари и аналитичари. Секундарните податоци, пак, се добиени од анализа и мониторинг на процесите, политичките случувања и дебати во однос на поставените општи и специфични хипотези. Дополнително е направена и дискурсна анализа која го сублимира јавното мислење и јавно искажаните ставови на истакнати аналитичари, практичари и политичари кои не беа интервјуирани.

1. Контекст и развој на јазичните политики во Република Македонија: реална потреба за интервенција или акомодација под притисок

Република Македонија како земја на различности, чии мултикултурни политики во поглед на јазичните малцинства и нивните права можат да се категоризираат како исклучителни во регионален контекст, претставува централната проблематика за анализа на оваа дисертација. Оттука, се обидува да се даде одговор на прашањето: дали и до која мера системот на јазична правда во Република Македонија е во согласност со универзално прифатените начела на демократијата, човековите права и доброто владеење? Конкретно, оваа дисертација се труди да одговори и дали јазичната правда е во позитивна корелација со доброто владеење и до која мера исполнувањето на пропишаните стандарди би значеле и успешна ЕУ интеграција за Република Македонија?

Прашањата поврзани со јазичните политики и јазичните права во Република Македонија не можат, а и не треба, да бидат разгледувани во изолација од тековните социо-политички текови и промени, кои во основа и ги креираат трендовите за формулација на јазичните норми на државно ниво. Јазичните политики треба да бидат

кохерентни со широката политика на инклузивност и правичност на системот, и како такви треба да бидат тема на широка дебата и прифатливост. За таа цел, во првиот дел се даде осврт токму на моделите, концептите и теоретските пристапи поврзани со прашањата за диверзитетот и неговата акомодација, признавањето и заштитата на јазичните права во меѓународни рамки, како и системите во чии рамки истите се регулираат. Неспорно е дека е значајна токму ваквата интередисциплинарна анализа на различностите и правдата во име на јазичните карактеристики на Македонското општество. Оттука, во овој втор дел се прави анализа на јазичните политики и на самиот модел на јазична правда на Република Македонија, преку осврт на статусот, мерките и ефектите од досегашните активности преземени во овој поглед.

Контекстот во кој се разгледуваат јазичните политики и јазичната правда е истовремено резултат но и составен дел од моделот за (не)надминување и неуправување на различностите во Република Македонија. За да се антиципираат било какви ризици поврзани со дизајнот на политиките кои имаат етнички предзнак и можат да влијаат врз мирот и стабилноста на системот, донесувачите на одлуките неизбежно треба да ги земат предвид сите аспекти кои можат да се јават како точки на преклопување на различните мерки и активности на јазичните со останатите комплементарни политики кои треба да градат “едно општество”. Визијата за едно кохезивно општество и соодветно нејзината рефлексија во различните политики и мерки кои се однесуваат на управување со диверзитетот, зависат од политичката волја, зрелоста на политичките елити и институциите, медиумите. Ваквите трендови не смеат да бидат игнорирани, со оглед на нивното влијание врз аргументацијата за заштита на јазичните права, но и заштитата на јазичните, што во основа се два различни процеси кои во зависност од волјата на донесувачите на одлуки можат да бидат комплементарни.

Дизајнот на јазичната политика треба да биде заснован врз определената јазична стварност или врз постоечката јазична ситуација. Во спротивно, секогаш постои можноста природните јазични процеси, за кои не се водело сметка, во одреден момент, таквата јазична политика да ја доведат во прашање. Ако се земе предвид дека јазичната политика претставува „...систематски, рационален и теоретски базиран обид на општествено ниво за модифицирање на јазичната околина со цел на зголемување на вкупната благосостојба... Јазичната политика обично се спроведува од страна на официјални органи или нивните сурогати и е насочена кон еден дел или кон целата популација која е под нивна јурисдикција...“ (Grin, François: 2003), истата претставува

основ за анализа на самиот јазичен систем, и неговата (не)регулација, како и степенот док истиот е правичен и во согласност со универзалните начела на еднаквост и недискриминација. Јазичниот систем, пак, Пул го дефинира како „правило кое создава јазична политика“ (Pool, 1991:499).

Хронолошки гледано, развојот на македонскиот јазичен систем може да се подели на два периода во поглед на политиките кои ја регулираат употребата на јазиците во Македонија. Првиот период ги опфаќа првите две декади по осамостојувањето на државата и се однесува на периодот од 1991 до 2001 година. Овој период, од независноста до внатрешниот конфликт се карактеризира со политика на доминантност на мнозинскиот јазик и со ограничен, но сепак постоечки сет на права за употреба на јазиците на малцинствата. Вториот период ги опфаќа интервенциите/ во јазичната политика, и соодветно во јазичниот систем, во периодот по 2001 година па наваму. Со интервенциите предвидени во ОРД за целокупниот правно-политички систем на државата, се нотира одредено намалување на надмоќноста и доминацијата на мнозинскиот јазик, како резултат на интервенциите во јавната политика за зголемениот обем и проширување на можностите за употреба на јазиците на малцинствата. Оваа промена на јазичната политиката е добро видлива во правната рамка. Подолу во овој дел се претставени и главните промени кои се усвоени во периодот по 2001 година преку анализа на законската рамка релевантна за двата периоди. Како резултат на анализата, овој дел нуди една лесно разбирлив компаративен приказ на две временски рамки претставени преку клучните правни акти и одредби поврзани со употребата на јазиците и времето на нивното усвојување.

1.1. Историски преглед на акомодирање на јазичните различности во Македонија

Согласно Уставот од 1974 година, македонскиот јазик имал статус на официјален, а јазиците на етничките малцинства биле во службена употреба на локално ниво, во општините каде што малцинствата биле малцинство во значителен број. Меѓутоа, со појавата на бранот на национализам кој бил присутен пред распадот на Југославија, Уставот на Македонија беше изменет во 1989 година и ги ограничи јазичните права на малцинствата, што довело до етнички несогласувања и раширено незадоволство на малцинствата во процесот на добивање независност. Во поглед на заштитата на правата на малцинствата сите држави што произлегоа од СФРЈ наследиле високи стандарди коишто ги задржаа и ги усовршија. Албанскиот јазик, како и останатите малцински

јазички, во времето кога Република Македонија беше во рамките на СФРЈ, главно, ги имаше овие јазични права што се наведени во Европската повелба за регионални и малцински јазички и во Рамковната конвенција на националните малцинства.

Иако во рамките на СФРЈ македонскиот јазик беше признаен како рамноправен, тој имаше понизок статус од српско-хрватскиот јазик кој беше службен јазик на сојузно ниво, јазик за меѓународна комуникација. Српско-хрватскиот јазик беше задолжителен предмет во основните училишта, додека останатите јазички не (словенечкиот, македонскиот и др. не се изучуваа во другите републики). Така, по осамостојувањето на Република Македонија македонскиот јазик доживеа еден вид преродба – полека се губеше чувството на инфериорност од српско-хрватскиот јазик, започна засилена издавачка дејност на македонски јазик итн. Статусот на албанскиот јазик во Република Македонија за тоа време не се промени многу. Албанскиот беше застапен во претшколските установи, во основните и средните училишта и на катедрата за албански јазик и книжевност на Филолошкиот факултет на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје. Со тоа албанското малцинство не беше задоволно од статусот на нивниот јазик (Груевска-Маџоска, 2012: 226-227).

Во Република Македонија, во зачетоците на државотворноста како и во фазите на градење и дефинирање на националниот идентитет, каде јазикот игра една од клучните улоги, да се зборува за една комплексна јазична политика со инклузивен пристап и давање на највисок можен статус и на други јазички покрај македонскиот, би било еднакво на велепредавство. Јазикот не случајно бил земен како значаен интеграциски фактор во тие моменти, статус кој го има и денес во моментите на редефинирање на постоечкиот јазичен систем. Унитарниот карактер на земјата, на прв поглед укажува на монојазичен модел со еден официјален јазик – доминантниот, но истовремено културната традиција на Република Македонија и нејзиниот мултикултурен карактер побарува соодветен модел кој ќе одговори соодветно на македонскиот диверзитет. Барањата за акомодација на јазичните права на малцинските заедници во Македонија честопати се земани како закана за државниот интегритет. Постоечките јазични политики немаа соодветна интеграциска мерка, туку напротив даваа основа за продлабочување на разликите. Република Македонија се карактеризира со плуралистичка културна палета и традиции кај кои нема јазично мешање помеѓу различните заедници кои коегзистираат во Република Македонија, но од друга страна пак и немало до сега асимилациски мерки и политики во служба на доминантниот или останатите јазички. Од независноста, Македонија се бори да ги помири барањата на

етничките заедници со потребата да биде унитарна и неделива земја. Обидите за интервенција на јазичната политика резултираше со усвојување на сложени и понекогаш нејасни правни норми за употребата на јазиците. Но, и покрај различните ограничени и делумни мерки, негувањето на правата на етничките заедници е траен белег на македонската политика.

Ваквите традиции беа рефлектирани и во Уставот на Република Македонија од 1991 година кој се карактеризираше со "промотивен" пристап. Промотивните модели се наоѓаат во држави кои се карактеризираат со национално мнозинство, но каде што националните или етничките малцинства се уставно признати и заштитени, а со тоа уживаат одредени колективни права. (Engl, Harzl, 2009: 311). Според Уставот на Република Македонија од 1991 година, македонскиот јазик, напишан со неговото кирилично писмо, е официјален јазик на Република Македонија. Во тоа време, на локално ниво, постоеја две можни ситуации за назначување на други јазици како официјални. Ако некоја етничка група беше доминантна во некоја општина, нејзиниот јазик беше официјален. Ако некоја етничка група сочинува најмалку 20% од жителите на една општина, општинскиот совет може да одлучи да го користи својот јазик како службен јазик во таа општина.

Освен тоа, беше загарантирана културна заштита на малцинствата, како што беше пристапот до средствата за јавно информирање на јазикот на малцинствата, државната поддршка на културните институции на јазикот на малцинствата и правата во образованието, што им овозможи на јазичните малцинства да се едуцираат и да го одржуваат својот идентитет. Јавниот сервис преку телевизиските и радио каналите како и јавните локални медиуми во општините каде што малцинствата сочинуваа 20% од населението, емитуваа програми на јазиците на малцинствата. Државата, исто така, го финансираше издавањето и на еден албански весник и еден на турски јазик. Национален театар на етнички малцинства во Скопје, кој понуди албанска и турска драма, како и некои културно-уметнички здруженија и групи, беа исто така финансиран од државниот буџет, што го потврдува промоцискиот карактер на вака поставениот систем за заштита и промоција на културните дистинктивности на малцинствата во Република Македонија.

Правото на образование на јазикот на малцинствата беше загарантирано во основните и средните училишта. Инструментите кои промовираат настава на мајчин јазик се признати како успешен пристап за вклучување на јазичните малцинства во образовниот систем, како и за заштита на нивното културно наследство и идентитет. Во практика, основното образование беше достапно на македонски, албански, турски и

српски јазик, додека во средните училишта наставата беше достапна на македонски, албански и турски јазик. Причините за ваков ограничен пристап односно достапност на образование на мајчин јазик на само неколку од сите малцинства во државата, се должи на ограничениот број на наставници и ограничените финансиски ресурси.

Дополнително, албанската етничка група како најголемо малцинство во Република Македонија смета дека така поставениот систем не одговара на сите барања за акомодација на групата. Според Осман Кадриу, неприфаќањето на барањата на пратениците Албанци за Уставот во 1991 година создаде ситуација Уставот да претставува генератор на сериозна политичка криза во земјата. Одредбата од Уставот која се однесува за прашањето за јазиците не можеше да се спроведе директно без да се донесе посебен закон за тоа. Прашање беше дали да се донесе нов закон на ниво на земјата или доволно е да се интервенира во постоечките закони за конкретни области. (Кадриу, 2011)

Албанците во Македонија, исто така, побараа високо образование на нивниот јазик, како и педагошки факултет финансиран од државата на албански јазик, со цел да се интервенира на полето на ограничен број на наставници по албански јазик во основните и средните училишта. Овие барања за високо образование се интензивираа со затворањето на Универзитетот во Приштина во 1995 од страна на Милошевиќ. Некои професори кои ги изгубија своите работни места во Косово дојдоа во Македонија и се обидоа да основаат универзитет на албански јазик во Мала Речица, кој на самите почетоци функционираше незаконски. Ваквите барања резултираа со основање на првиот универзитет на албански јазик со значителна поддршка и на меѓународната заедница (конкретно, ОБСЕ, Советот на Европа и САД). Универзитетот на Југоисточна Европа, кој во 2000 година започна со работа во Тетово, беше поддржан и страна на македонската влада преку обезбедување на државно земјиште кое беше доделено на универзитетот. Од денешен аспект, овој универзитет претставува "модел за мултиетничко и мултилингвално високо образование во Југоисточна Европа" (Xhaferi, Ibrahim, 2012: 674).

Дезинтегрирачките процеси резултираа со конфликтот од 2001, и баш ОРД даде одговор односно рамка во која се поставија темелите врз кои реалните културни и јазични разлики и формално добија своја форма и беа признати. На овој начин Македонија го доби и своето "упатство" за акомодирање на малцинските потребите и изградба на вистинско мултиетничкото општество. Од јазичен аспект, со ОРД се дадоа и првите насоки за креирање политика за употреба и заштита на малцинските јазици. За

прв пат се официјализираа јазиците на малцинските заедници (на локално и национално ниво) согласно територијалниот пристап т.е. во општини каде заедницата е повеќе од 20%. Со дизајнирањето на ваква јазична политика се направија и првите чекори кон признавање и акомодирање на јазичниот и културниот диверзитет и плурализам во македонското општеството. Преку вакво задоволување на барањата на малцинските заедници (конкретно на албанската заедница во Македонија) се одговори на барања за поширока употреба на малцинските јазичи.

Спротивставените ставови пак укажуваат на (не)рационалноста на самите барања односно на потенцијалниот ризик на ваквата јазична политика која наместо интеграциска улога би имала придонес во продлабочување на постоечките разлики и линии на поделби.

Оттука, според Келман, потребна е претпазливост во креирањето на политики кои истовремено ќе одговорат на диверзитетот но ќе ја запазат унитарноста на државата. Ваквите јазични политики се базираат на реалните и функционални потреби на јазичните заедници, а не на емотивните барања на малцинските групи. За воспоставување на таква јазична политика, според Келман потребно е: воспоставување на модел кој ќе ја олесни комуникацијата меѓу граѓаните и државните институции и ќе овозможи државните институции да функционираат најефикасно и согласно рационалните потреби и интереси на граѓаните; односно модел кој ќе обезбеди различните етнички заедници во општеството да имаат еднаков пристап до системот и можност активно да партиципираат во него (Kelman, 1971:40).

Националните дебати до 2000 година се карактеризираа со дијаметрално различни и раздвојувачки ставови за прашањата поврзани со јазикот, особено за образованието на малцински јазик на универзитетско ниво; регистрација на имиња при раѓање на јазиците на малцинствата; употребата на топографски знаци на јазикот на малцинството; воведување на албански јазик во државната администрација. Но, и покрај ограничувањата за користење на албанскиот јазик во високото образование и политичките тела, како и де факто дискриминација при вработувањето, Албанците во Македонија во голема мера уживаа широки граѓански и политички права (Engstrom, 2002: 6).

Интервенциите во јавните политики поврзани со јазичните права преку измените на Уставот по 2001 година резултираа со значајни промени во официјалната употреба на јазиците на малцинските заедници. Околностите во кои беше изменет Уставот значително влијаеше и врз квалитетот и јасноста на новите одредби кои се однесуваат

на прашањето на повеќејазичноста, што предизвика различни интерпретации за време на дизајнот на новите решенија, и соодветно на нивната секојдневна примена. Уставните амандмани резултираа со дерогација на статусот на македонскиот јазик како службен јазик на целата територија на земјата како и во меѓународните односи, со воведувањето на официјалната употреба и на другите јазици кои ги зборуваат најмалку 20% од населението. Овој праг од 20% го исполнува само албанскиот јазик. Уставот ја дефинира употребата на албанскиот јазик како официјален.

На локално ниво пак, за лицата кои живеат во единица на локална самоуправа во која најмалку 20% од населението зборува официјален јазик, освен македонскиот, може да го користи тој официјален јазик за да комуницира со општинските власти како и со регионалната канцеларии на различните управни органи на централната власт. Институциите се должни да одговорат на граѓаните на јазикот кој е во службена употреба, покрај македонскиот јазик. Исто така, секое лице може да користи било кој службен јазик за да комуницира со министерствата, што ќе му одговори на тој јазик покрај македонскиот. Оттука, може да се извлече заклучокот дека политичката конкуренција над статусот на официјалниот јазик е економска конкуренција во однос на вработеноста во јавниот сектор, што ја поттикнува политичката мобилизација врз основа на јазикот (Choudhry, 2009: 596).

Според Шофлин, секое демократско општество е составено од три клучни, независни елементи: граѓанско општество, државен апарат и етникум. (Schopflin, 2000: 35). Доколку "граѓанското општество и државниот апарат се слаби, како што е случајот во Македонија, доминираат етничките прашања" (Engstrom, 2002: 18), односно се капитализира нивниот потенцијал за продлабочување на линиите на поделби. Токму прашањата и политиките поврзани со јазикот се типичен пример за влијанието кое истите (може да) го имаат врз стабилноста и мирот во земјата. За таа цел, согласно оваа премиса на Шофлин, тренерското истражување вклучи истражувачи во областа на јавните политики и активисти за човекови права кои можат да дадат квалитативни оценки на степенот до кој мерките дефинирани со овие политики влијаат врз стабилноста и мирот на земјата, односно дали истите се креирани во духот или само декларативно се повикуваат на стандардите превидени во меѓународните инструменти.

Креирањето на политиките ги отсликува и карактеристиките на политичкиот систем на Македонија од 1991 година. Процесите по традиција беа водени од коалициски влади со најмалку една политичка партија на етничките Албанци, која главно се залагаше за етнички барања на Албанците во Македонија. Ваквите практики

резултираа со тоа да етничките прашања бидат редовно на врвот на агендата во фазите на преговори и дефинирање на различните коалиции низ годините. Таков пример е и интервенцијата во јазичната политика со донесувањето на Законот за употреба на јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните на Република Македонија и во единиците на локалната самоуправа кој беше донесен како резултат на изборите од 2008 година, додека пак првите измени на ова решение и соодветно на политиката произлегоа како епилог на изборите од 2011 година. Истата практика очигледно продолжува, односно по исходот од изборите во 2016 година, иако првично политичките партии на етничките Албанци демантираа барања за зголемена акомодација односно дополнителни интервенции во законската и политичка рамка поврзана со употребата на јазиците, сепак со предлог Законот за јазици се потврдува практиката од претходните две интервенции.

Низа научени лекции од регионалната и светската историја укажуваат на тоа дека неуспехот правилно и соодветно да се одговори на барањата за подобрување на етничките права може да резултираат со продлабочување на линиите на поделби и зголемување на внатрешните конфликти кои сигурно го поткопуваат општественото единство, стабилноста и мирот. Доделувањето на посебни права на етнички групи е неопходно за да се овозможи нивно учество во политичкото и економското одлучување, со цел да се унапреди суштинската еднаквост. Карактеристично и за трите примери е отсуството на стратешки пристап при дизајнот на овие решенија и ставот на граѓаните. Перцепцијата на јавноста за ваквите интервенирања како одговор на барањата за подобрување на статусот на албанскиот јазик, е дека истите не се инструмент на прагматични намери, туку симболичен ресурс за политичка борба и обид за зголемување на политичкиот статус на Албанците во Македонија.

1.2. Јазичниот статус и барањата за акомодација

Во теоријата за јазична политика и планирање, терминот јазичен статус ја означува перципираната релативна вредност на еден јазик, која е во врска со социјалната полезност на јазикот, која од своја страна пак ја опфаќа пазарната вредност на дадениот јазик како средство за комуникација, плус низа субјективни карактеристики што се во врска со општествената јазична култура (Ricento, 2006: 5). Јазичниот статус може да се интерпретира и како вредност на јазикот, односно негова социјална вредност како средство за комуникација, плус општествената јазична култура. Според Риценти, статусот на јазикот не зависи исклучиво и неопходно од легалниот статус што јазикот

го добива од државата преку нејзините извршни, законодавни и правни тела. Многу битен фактор за статусот на еден јазик е самата перцепција на тој јазик од страна на социјалната средина. На овој начин и се илустрира и значењето кое јазикот го има во воспоставување на општествените односи.

Како резултат на политичките одлуки, статусот односно регулацијата на јазиците и јазичните политики неретко се оставаат или се преклопуваат термините службен јазик (официјален јазик) и јазик во службена употреба. Политичките чинители често и манипулираат со ваквата непрецизни дистинкција и дефиниција. Неспорно е дека недостасува јасна дефиниција на термините врз основа на што и самите јазични политики би биле попрецизни и појасни. Со цел прецизирање на термините соодветно на македонскиот контекст, неопходно е да се земат предвид различните фактори кои влијаат на степенот на официјалната употреба на малцинските јазици. Најзначајните фактори согласно кои може да се евалуира валидноста на барањата за акомодација и здобивање на официјален статус на еден јазик се: бројноста и територијалната концентрација на индивидуи кои припаѓаат на одредено јазично малцинство, историскиот статусот на јазикот на малцинствата, долготрајните врски на јазично малцинство и територија (автохтониот карактер), влијанието и притисокот наметнат од страна на држава за да се постигне признавање на јазиците и нивна официјалната употреба, политичкото влијание на самите малцинства задолжени да постигнат официјален статус на својот јазик (Korhcz, 2008: 464).

Согласно оваа класификација, по прашањето на бројноста и територијалната концентрација, неопходно е да се земе предвид дека повеќето етнички Албанци се компактно населени во западниот дел на земјата, во речиси континуиран појас долж македонската граница со Албанија и Косово, а во некои села во близина на Скопје. Од вкупно 80 општини плус Градот Скопје, Албанците се мнозинско население во 16 општини (од кои пет се урбани и 11 селски) и во 13 единици на локалната самоуправа, кои се состојат од повеќе од 20% од популација. Споредбено, другите малцинства не се компактно поставени во поглед на нивната територијална и бројчана концентрација, со неколку исклучоци. Турците се мнозинство во две општини и се состојат од повеќе од 20% од населението во две други општини. Ромите се мнозинство во една општина, а Србите сочинуваат над 20% од населението во една рурална општина. Но, и покрај етничките несогласувања во периодот на стекнување на независност, "македонската држава сепак е повеќе инклузивна во однос на своето не-македонско население отколку

што имало повеќето други поранешни југословенски републики од 1991 година" (Engstrom, 2002: 6).

Според историскиот статусот на јазикот на малцинствата, како една од карактеристиките на традицијата на мултикултурализам и мултилингвализам кои историски се присутни во Македонија, корените на постоењето и користењето на малцинските јазици оди чекор поназад. Македонија беше дел од Југославија, која се состоеше од шест републики (Србија, Хрватска, Словенија, Босна и Херцеговина, Македонија и Црна Гора) и имаше три официјални јазици: српско-хрватски, словенечки и македонски. Според Уставот на Југославија од 1974 година, овие три официјални јазици имале еднаков статус на федерално ниво, но во пракса српско-хрватскиот јазик доминирал во институции. Уставот, исто така, го гарантира правото на националните малцинства да ги користат нивните јазици во формална комуникација. Албанскиот и унгарскиот јазик беа во официјална употреба во двата автономни реони во Србија: Косово и Војводина. Албанското малцинство, исто така, е и автохтона малцинска група во Република Македонија, и како таква, следејќи ја традицијата од претходниот систем соодветно поставува барања за акомодација и проширување на палетата на права доделени на оваа група.

Од друга страна пак, како дополнителни услови можат да се издвојат и: капацитетот на системот, можностите и волјата (или подготвеноста) за вакви интервенции во политиките (Grin, 2003: 43-44). Со оглед на тоа што говорниците на малцинските јазици обично се двојазични, подготвеноста на луѓето за користење на нивниот јазик, меѓу другото, зависи и од тоа дали тие го сметаат нивниот јазик како најсоодветен за употреба во одредена институција. "Ако тоа не е случај, дури и највисокото ниво на заштита и промоција на јазикот на регионалните или малцинските јазици во" правниот "домен тогаш нема да докаже дека е ефективно" (Cardi, 2007: 21). Во овој дел, барањата за акомодација на повеќејазичноста во Македонија се анализира преку правната и институционалната рамка на употребата на јазиците. Јазикот како потенцијално моќна алатка во мнозинско-малцинските односи ја потврдува својата моќ и пред и по 2001 година во Македонија. Неретко, јазикот се користел како едноставна алатка за етно-политичка мобилизација односно метод за политичка контрола. Затоа, кога јазичните политики и мерки воспоставуваат граници помеѓу граѓаните и системот, ефектите веројатно ќе бидат повеќеслојни и потенцијално конфликтни.

Мараз објаснува дека елементот на моќност секогаш е присутен во односот меѓу мнозинството и јазикот на малцинствата и случаите на "јазична хегемонија и мулти-

јазична комуникација што резултираат со далеку покомплицирани јазични и комуникациски модели [кои] предизвикуваат конфликти" кои се суштински политички (Maracz, 2014: 46). Исто така, ако се земе предвид дека "јазичните политики никогаш не се исклучиво за јазикот и често се сфаќаат како вградени во пошироки општествени, политички и економски контексти" (Zappettini, Comanaru, 2014: 403) и "употребата на јазиците е значаен елемент градење на позиции на доминација"(Wodak, Forchtner, 2012: 158), креирањето на правични јазични политики одговорот на акомодацијата на повеќејазичноста во македонскиот случај претставува еден комплексен и континуиран предизвик.

Според Ѓуркова, по осамостојувањето на Македонија и споменатите општествени промени може да се каже дека процесите беа позитивни во врска со македонскиот јазик, неговата употреба и неговиот статус. Во значителна мера се зголемија домените на негова употреба: во медиумите, печатот и музиката и на тој начин беше поприсутен во целокупната јавност, а неговите говорители станаа посвесни за квалитетот на јазикот. Во 1998 год. од страна на Собранието на Република Македонија беше изгласан Законот за употреба на македонскиот јазик, со којшто се регулираат одредбите во врска со сферите на употреба и заштита на јазикот, и на тој начин се институционализира грижата на државата за македонскиот јазик. Статусот на македонскиот јазик во голема мера се измени по усвојувањето на амандманите на Уставот на Република Македонија во 2002 како резултат на ОРД.

Според Близнаковски, „резервираната“ употреба на македонскиот јазик не беше повредена со вклучувањето на ОРД во македонскиот правен систем, иако со него се вовеле можност за користење на останатите јазици во официјална комуникација. Во членот 7 од Уставот со којшто е регулиран статусот на македонскиот и на другите јазици што се зборуваат во Македонија е определено дека и „друг јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните исто така е службен јазик и неговото писмо“, така што институцијата – втор службен јазик во Македонија се воведува на определено ниво, поконкретно со Законот за употреба на јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните во Република Македонија и во единиците на локалната самоуправа од 2008 година (Ѓуркова, 2003). Во вака изменетиот член 7 од Уставот се дефинира дека покрај македонскиот останатите јазици исто така може да се користат како официјални, иако никогаш експлицитно не било наведено кои се ваквите јазици. Наместо тоа, поставени се јасни услови, кои доколку се присутни, дозволуваат користење на даден јазик како официјален. Условите се претставени од нумерички аспект: Доколку најмалку 20% од

населението припаѓа на дадена јазична заедница која не е мнозинска, тогаш јазикот на таа заедница е исто така официјален јазик на Републиката. Покрај тоа, истото правило се применува и во рамки на единиците на локална самоуправа. И во тој случај, малцинските јазични заедници може да се користат како официјални доколку во рамки на дадената општина најмалку 20% од населението ѝ припаѓа на некоја мнозинска заедница. Заедниците кои сочинуваат помалку од 20% од населението исто така можат да го користат својот јазик како официјален доколку општинскиот совет подемократски пат донесе таква одлука (Близнаковски, 2011).

Според Маџовска, пак, Македонскиот јазик претставува една од најважните компоненти на македонскиот идентитет и затоа од особена важност е чувањето на неговиот статус во Република Македонија. Овде фокусот сакаме да се насочи не кон намалување на веќе добиените јазични права на малцинствата во Република Македонија, туку кон подигање на нивото на познавање на македонскиот јазик од страна на малцинствата и почитување на законската регулатива на целата територија на Република Македонија. Да не се случува во единиците на локалната самоуправа во кои мнозинство се Албанците македонскиот јазик да биде со понизок статус од албанскиот или воопшто да не се употребува. Јазичната политика што се спроведува во Република Македонија треба да биде под постојана опсервација од сите надлежни органи и да се интервенира со коригирање на одредени неправилности. Само на тој начин ќе се обезбеди мирен соживот во нашата мултикултурна заедница (Груевска-Маџовска, 2012).

Од друга страна, пак нарративите кои се залагаат за унапредување на статусот на албанскиот јазик во Република Македонија се повикуваат на контекстот, односно на диверзитетот и традицијата на различности и соживот во земјата. Според Арифи, иако албанскиот јазик во оваа држава службено се употребувал и во далечното минато, иако службеноста на истиот се регулираше со Охридскиот договор и Амандманот 5 на Уставот уште во 2001 година, иако беше донесен посебен Закон за неговата употреба во 2008 година и истиот беше изменет во 2011 година, сепак, по се изгледа се уште има дилеми околу тоа дали е или не е службен јазик и колку и каде истиот може да се употребува. Обврската за регулирање на службеноста на албанскиот јазик е обврска која произлегува од Охридскиот договор и која е вградена во Уставот на Република Македонија. Договорите мора да се почитуваат, ова е суштинското начело на секое цивилизирано општество (Арифи, Нова ТВ, 2017).

Според Положани, пак, Македонија има многу етнички групи, од кои албанската е најголемата немнозинска заедница. Ги отфрла наративите дека ако албанскиот јазик има повеќе права, македонскиот јазик ќе има помалку, или пошироко, ако Албанците имаат повеќе права, тогаш Македонците ќе изгубат права или ќе имаат помалку. Државата треба да им осигурува на сите да се еднакви пред системот на правото и да имаат еднакво пристап до можности. Државата не е бранител на една нација, ова не е 19 век, туку на нејзините државјани, и таа треба да ги претставува интересите на сите нејзини граѓани и да им овозможи услуги и права. Овие услуги вклучуваат социјални права, човечки права, економска сигурност, право на живот, и право на избор (Положани, ТВ Нова, 2017).

Според академик Ќулавкова, во поглед на статусот и во контекст на ЕУ Повелбата (1992/98), албанскиот јазик треба да има статус на малцински или т.н. регионален јазик (со јазични права кои ќе важат за припадниците на тоа јазично малцинство/заедница и на територијата каде што живее тоа јазично малцинство). Албанскиот јазик треба да ги ужива правата на малцински регионален јазик на локално/регионално ниво: во општините каде што албанската популација е мнозинска или над 20% од вкупното население, албанскиот треба да има статус на втор официјален јазик, наспрема македонскиот кој е прв државен - официјален јазик во целата држава Република Македонија и има статус на национален и државен јазик (Ќулавкова, 2017).

Меѓународните стандарди за човековите права (вклучувајќи ги и стандардите кои се однесуваат на малцинствата и нивниот јазик), се минимум стандарди и не постои никаква пречка една држава да оди надвор и над тоа што го предвидуваат овие стандарди, смета Кадриу. Така, Европската повелба за регионални и малцински јазици предвидува дека Повелбата нема никакво влијание на внатрешното законодавство или на меѓународните договори кои државата ги има ратификувано, а кои може да имаат понапредни одредби во врска со статусот на јазиците во државата (член 4). Според ова, тврдењето дека албанскиот јазик треба да има статус на малцински јазик не држи, односно може да биде само нечија желба, но не и пречка за унапредување на употребата на албанскиот јазик (Кадриу, 2018).

Според Арифи, пак, треба да се прави разлика помеѓу субјективното право на службена употреба на јазикот како што се регулира во Амандманот 5 и службеноста на еден јазик во работењето на институциите. Јасно е дека во Амандманот 5 се предвидува

албанскиот да биде службен во централните државни органи, врз основа на регулирање со закон, и на локалните органи во единиците каде повеќе од 20% граѓани зборуваат јазик различен од македонскиот. Таа можност е сега појасно регулирана во Предлог-законот и се надминуваат досегашните нелогичности и пречки. Впрочем, убаво е што се споменува за кој јазик се работи, бидејќи колку и да се сака да се крие, се знае дека јазикот кој го говорат најмалку 20% од граѓаните на оваа земја а е различен од македонскиот е албанскиот. Работите треба да се определуваат јасно, бидејќи, на пример, сигурно повеќе од 20% во Македонија говорат англиски јазик, па така треба да се знае точно кој јазик е службен (Арифи, Нова ТВ, 2017).

1.3. Креирањето на јазични политики: потреба или притисок

Јавната политика, гледана низ призмата на студиите за јавни политики, може да се опише како „она што владите одлучуваат да го прават или да не го прават“ (Anderson, 1994), односно како акција на владино тело со законодавна, политичка и финансиска надлежност за тоа. Во пракса, токму креирањето на политиките претставува реакција на вистински потреби или проблеми во рамки на едно општество. Интервенциите во јазичната политика во Република Македонија декларативно адресираат потреби на диверзитетот и решаваат неправди во рамки на македонското општество. Но како насочена акција, јавната политика (треба да) е ориентирана кон постигнување на целта како алатка за решавање на одредени проблеми или потреби во дадено општество. Според Колекески, македонската јазична политика е политики за стабилизација, односно политика за избегнување на конфликти, но на Република Македонија и е потребна политика за развој (Колекески, 2018, интервјуа).

Во поглед на структура и суштина, јавната политика претставува стратегија или целосен пристап, односно е повеќе од една единствена одлука или акција. Често пати, владите донесуваат одлуки да се направи нешто или пак да не се превзема ништо (со претпоставка дека проблемот ќе се реши во рамките на постоечката политика). Од аспект на актерите вклучени во процесот, јавната политика може да биде спроведена од еден единствен актер или од повеќе актери со оглед на тоа што политиката претставува донесена одлука, а не намера или ветување (Јанг, Квин, 2009). Во тој поглед, од планирањето и водењето на процесите на креирање јазични политики во Македонија, преку визијата за целите кои политиката треба да ги постени, па се до дебатата и

вклучувањето на сите засегнати страни, случајот на Република Македонија е пример за решенија кои се ад-хок одлуки и акции без јасна стратегија и дефиниран пристап.

Процесот на креирање јавни политики се разликува согласно природот, контекстот и намената. Во рамки на науката за политиката најшироко прифатен е процесот на циклус на политиката. Согласно природата на креирањето јавни политики, предноста на циклусот на политиката се состои во “неговата моќ да насочува” (Anderson, 1994) односно во потенцијалот за информирање за претходните и за следните чекори во циклусот преку продуктивна соработка и пристап на евалуација на секој чекор од процесот. Според Бардах, процесот е инхерентно повторлив, односно се движи низ елементите на сите чекори се додека не се пронајде соодветно решение (Bardach, 1996). Во таа насока се движи и аргументацијата на најголемата малцинска заедница во Македонија, односно потребата за дополнителни интервенции односно нови законски решенија и измени на политиката се претставуваат како чекор плус при изнаоѓање на решение соодветно на барањата. Според Муслиу, службениот статус на албанскиот јазик ја намалува кохезијата во Република Македонија, и потребни се дополнителни интервенции токму заради потребата на задоволување на правата на граѓаните припадници на албанската заедница. Дополнителните интервенции се суштинска придобивката за граѓаните, и новиот Закон за јазиците е за граѓаните, и давањето на официјален статус на албанскиот јазик на ниво на држава е во согласност со имплементацијата на ОРД од аспект на социјалната кохезија. ОРД е преточен во уставот, но според Муслиу има простор да се искористи целосниот капацитет на Уставот во поглед на употребата на јазиците (Муслиу, Нова ТВ, 2017). Според Маџовска, пак, уставна интервенција претставува проблем, исто како и аргументацијата врз основа на ОРД. ОРД е целосно преточен во Уставот и точка 6 од ОРД е целосно имплементирана во Уставот, што укажува на тоа дека нема основа за идни интервенции (Груевска-Маџоска, Нова ТВ, 2017).

Иако осврт на хронолошкиот развој на политиките се дава подолу во овој дел, концептуалниот развој на политиките гледни низ призмата на вториот обид за значајни интервенции во јазичната политика во Република Македонија (2017 и 2018 година) се анализира во поглед на најзначајната карактеристика, односно соработката и интерактивноста во сите фази од процесот. Досегашните интервенции во јазичната политика во Република Македонија, имаат неколку заеднички карактеристики. Во трите

интервенции 2001, 2008 и 2018, циклусот на дизајн на политиките не беше испланиран и систематизиран.

Според Јанг и Квин, чекорите во дизајн на политиките се јасно поделени и прецизирани. Секој чекор има свое значење и секоја интервенција која декларативно и парцијално ги следи овие чекори резултира со погубни решенија. Процесно, првиот чекор во креирањето политики е идентификувањето односно дефинирање на проблемот од одредена група во рамки на одредено општество. По соодветно дефиниранiot проблем, со цел пронаоѓање на ефективно решение, се елаборираат можните начини на коишто истиот би можел да биде решен, односно да се одредуваат алтернативните решенија на јавната политика. За соодветни алтернативни решенија, потребно е да се земе предвид моменталната состојба во областа како и предложените алтернативни решенија од останатите засегнати страни. По анализа на претставените алтернативи, се врши избор на најдоброто решение чија легитимност (со оглед на тоа што се работи за политика која ќе влијае врз животот на граѓаните) се гледа низ неговата ефективност (дали ќе го реши тековниот проблем), ефикасност (каков ефект ќе има врз целните групи), еднаквост (правична распределба на ресурси, трошоците и придобивки), спроведливост (постои ли соодветна политичка, административна и законска рамка за ефективно и ефикасно споредување), флексибилност (можност за подобрување и приспособување) (Јанг, Квин, 2009).

По традиција, отсутствува јавната расправа за дизајн на алтернативните решенија. Актуелноста на темата даде јавен (медиумски) простор за размена на ставови кои неретко беа интерпретирани по етнички клуч и со националистички предзнак во периодот на изготвување на интервенциите од 2017/8 година. Отсуството на расправа по предлог дизајнот дополнително ги зголемува поделбите по етничка линија. Ѓуркова смета дека со Законот за употреба на јазиците со кој албанскиот станува официјален на целата територија на Македонија, се создава паралелен јазичен систем во земјава и се губи кохезивноста на македонскиот јазик. Исто така, според неа тоа е една од работите што сметаме дека најмногу ќе биде на штета на македонскиот јазик. Просто како да не се сака да се слушаат мислењата на стручната јавност. Секогаш кога се појавува некоја политичка тема првенствено се става акцентот на тоа како центрите на политичката моќ се поставуваат и што е нивната цел. А стручната јавност, во овој случај правната страна и страната за јазиците, лингвистичката страна, морам да кажам дека останаа тотално занемарени (Ѓуркова, ТВ Телма, 2017).

За илустрација, по изборот на решението, се постапува кон избор на најсоодветен и најефективен начин на спроведување, со цел реализација на зацртаните цели и активности, преку избор на релевантни инструменти и актери за соодветна реализација (владини или невладини тела, јавне или приватен сектор). Согласно избраниот дизајн, следниот чекор опфаќа имплементација на политиката која побарува урамнотежен пристап помеѓу дизајнот и имплементацијата со цел ефективна реализација (Јанг, Квин, 2009). Во македонскиот случај, при спроведување на јазичните политики отсутува стратешкиот пристап. Како што беше случајот со законот од 2008 кој не беше соодветно спроведуван, мониториран и евалуиран, и со новото решение од 2018 би се очекувал сличен исход. Континуираниот мониторинг е основ за евалуација на секој чекор, кој согласно циклусот на политиката е клучен заради изработка на што поквалитетна јавна политика. Во рамки на дизајнот на политиката и соодветниот план за имплементација, неопходно е да има сеопфатна постапка за евалуација за да може да се одреди ефективноста на спроведената политика како база за понатамошно донесување на одлуки во засегнатата област. Токму процесот на евалуација ја согледува јавната политика во пракса, во поглед на целите, ресурсите и извршувањето.

2. Јазичниот систем на Република Македонија

Моделот на национална држава, со јасна дистинкција на етничкото македонско население како свој главен конститутивен елемент беше главна одлика на Уставот на Република Македонија од 1991 година. Од друга страна пак, Уставот од 1991 година, го признаваше и етничкиот и културен плурализам во рамките на државните граници, и истото беше соодветно рефлектирано и во Преамбулата каде Република Македонија се дефинира како "како национална држава на македонскиот народ во која се обезбедува целосна граѓанска рамноправност и трајно сожителство на македонскиот народ со Албанците, Турците, Власите, Ромите и другите националности кои живеат во Република Македонија" (Преамбула на Уставот на Република Македонија, 1991). Ваквата формулација претставува и основа од аспект на потребата за креирање и спроведување на мултиетнички политики, вклучително и оние кои се насочени кон употреба на јазикот/ците на малцинствата. Оваа основа има симболичко значење и претставува модел за признавање и заштита на групните права. Уставот од 1991, ги поставува и основите за користење на јазикот на малцинствата преку два члена, кои се однесуваат на две одделни области - службена употреба на јазиците и образованието на јазиците на малцинствата.

Во поглед на официјалната употреба на јазици, со Уставот од 1991, согласно член 7, се утврдува дека македонскиот јазик е официјален јазик на државата, додека јазикот на националностите се користи како службеник во единиците на локалната самоуправа (ЕЛС), доколку ги исполнуваат нумерички услови. Ова значеше дека ако во единица на локалната самоуправа (ЕЛС) поголемиот дел од населението припаѓа на националност, тогаш јазикот и писмото од таа група автоматски се квалификувани да бидат во службена употреба на локално ниво. Понатаму, ако во одредена ЕЛС значително бројна популација припаѓа на одредена националност, тогаш, во некои услови, нивниот јазик и писмо исто така може да се користат како официјални. И двете овие уставни можности беа третирали преку дополнителни закони во периодот 1991-2001, иако основните принципи на ваквата јазична политика се темелат на членот 7 од Уставот од 1991 година.

Уставот од 1991 година дозволуваше употреба на јазиците на малцинствата само во единиците на локалната самоуправа доколку јазичната заедница е мнозинска во соодветната единица, додека советот исто така можеше по демократски пат да донесе одлука за доделување право на официјална употреба на јазиците кои ги зборува најмалку 50% од населението во општината. Очигледно е дека законската рамка донесена во рамки на ОРД нуди далеку пошироки можности за јазичните заедници и многу полесни услови за употреба на јазик на малцинство како официјален на локално ниво. Што се однесува до употребата на малцинските јазици како официјални на централно ниво, ваквата можност беше воведена со измените и дополнувањата на Уставот поттикнати од ОРД. Сè до усвојувањето на горенаведениот Закон за употреба на јазиците, не беше јасно што се подразбира под „официјален јазик“ (Близнаковски, 2011).

Со донесувањето на Законот за локална самоуправа, во 1995 година, се воведува и службеното користење на јазиците во единиците на локалната самоуправа. Членот 88 од Законот ги дефинира единиците на локалната самоуправа, во кои припадниците на националностите претставуваат најмалку 50% од вкупното население, како единици во кои мнозинството од жителите припаѓаат на националност. Исто така, ако во единица на локална самоуправа најмалку 20% од населението припаѓа на националност, тогаш ЕЛС се единици во кои значителен број на жители припаѓаат на националност. Дополнително, во членовите 89-90 се прецизно пропишани правилата за употреба на јазикот на малцинствата на локално ниво. Имено, ако некоја националност била мнозинство или значителен број во одредена единица (како што беше објаснето), тогаш Советот на општината и другите општински органи го користеле тој јазик во официјална

комуникација, веднаш до македонскиот јазик. Исто така, сите акти објавени од Советот на општината и други органи мораа да бидат напишани на јазикот на таа националност, веднаш до македонскиот јазик. На јавните служби, установи и компании формирани од ЕЛС им беше дозволено да користат јазик на националност што е во мнозинство, веднаш до македонскиот јазик. Пишувањето на патните знаци, знаците пред јавните служби, институциите и компаниите формирани од ЕЛС, исто така, може да бидат напишани на јазикот на националноста во мнозинство. Ако националноста е во значителен број, но не и во мнозинство, тогаш последната група на одредби била ефективна само ако тоа го одреди претставничкото тело - Советот на општината (како дополнителен услов). Сепак, сите знаци пред културни и образовни институции кои служат за развој и унапредување на културните и образовните цели на националностите требаше да бидат напишани на нивните мајчински јазици, веднаш до македонскиот, и без оглед на бројот на лицата што припаѓаат на националностите кои живеат во одредена единица каде се базираат овие институции.

Важно е да се истакне дека употребата на малцинските јазици е дефинирана на начин што секогаш доаѓа веднаш до македонскиот јазик, а никогаш да не се преклопува. Правата на користење беа дефинирани преку бројот на националност како дел од населението во ЕЛС. Имаше одредени разлики помеѓу опфатот на права за националност, кој е во мнозинство и за оние кои се во значителен број. Иако целокупното изедначување помеѓу правата што се на располагање за двете категории се смета дека е достапно само по одлука на Советот на општината. Улогата на Советот на општината како клучен играч во воспоставувањето на локални јазични политики беше воведена преку Законот од 1995 година, иако таа улога ќе се користи како постојана карактеристика на режимот за употреба на јазикот на локално ниво, исто така релевантен за пост-2001 година период. ОРД и правниот систем изграден врз основа на неговите одредби не идентификуваат ниту еден друг јазик кој се говори на територијата на Република Македонија освен македонскиот. Уставот и законската рамка не даваат идентификацијана постоењето на албански, турски, српски, ромски или друг јазик. Меѓутоа, во Уставот од 1991 година се идентификуваат националните малцинства („националност“) кои живеат на територијата на Македонија. Во Преамбулата се дефинира дека во Република Македонија „се обезбедува целосна граѓанска рамноправност и трајно сожителство на македонскиот народ со Албанците, Турците, Власите, Ромите и другите националности кои живеат во Република Македонија“. Со

потпишувањето на ОРД, Преамбулата доживеа измени и ниту едно од малцинствата не беше споменато во прилог на концептот со кој се идентификува како титуларна нација со државјанство, а не етничка група.

2.1. Уставните Амандмани од 2001 година – системска интервенција

Во ОРД, конкретно во точка 6 – Образование и употреба на јазиците која подоцна станува Амандман V на Уставот на Република Македонија, се дефинира рамката за употреба на јазикот кој го зборуваат најмалку 20% од населението, а е различен од македонскиот јазик (детално во точките од 6.4, 6.5, 6.6, 6.7 и 6.8 од ОРД). Во уставниот Амандман V, конкретно во став 1 се регулира статусот на официјалниот јазик на Република Македонија односно се пропишува дека на целата територија во Република Македонија и во нејзините меѓународни односи службен јазик е македонскиот јазик и неговото кирилско писмо, додека пак во став 2 стои дека друг јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните, исто така, е службен јазик и неговото писмо, како што е определено со овој член.

Од аспект на употреба на јазиците во јавната сфера, употребата на јазиците во кореспонденција со институциите на системот во единиците на локалната самоуправа во која најмалку 20% од граѓаните зборуваат службен јазик различен од македонскиот јазик, е регулирано во став 4. Токму подрачните единици надлежни за тие единици на локална самоуправа одговараат на македонски јазик и неговото кирилско писмо, како и на службениот јазик и писмо што го употребува граѓанинот. Секој граѓанин во комуникација со министерствата може да употребува еден од службените јазици и неговото писмо, а министерствата одговараат на македонски јазик и неговото кирилско писмо, како и на службениот јазик и писмото што го употребува граѓанинот. Во органите на државната власт во Република Македонија службен јазик различен од македонскиот јазик, може да се користи во согласност со закон (став 5).

По 2001 година, организацијата на македонската локална самоуправа беше реформирана да одговори на барањата на ОРД - децентрализација на надлежностите, зајакнување на демократското учество и подобро управување на локално ниво. Регулирањето на употребата на јазикот на малцинствата на локално ниво беше интегрален дел од оваа реформа. Новиот Закон за локална самоуправа, усвоен во 2002 година, слично како и во претходниот закон, ја регулираше употребата на официјалните јазици во ЕЛС (членови 89-90). Одредбите од ОРД вклучени во Уставот и во однос на

службената употреба на јазиците на локално ниво, беа едноставно пресликани во овој закон. Покрај употребата на македонски јазик, во општините каде што има население од најмалку 20% од друга заедница се користи и јазикот на таа заедница во официјалната комуникација. Ако јазичната заедница опфаќа помалку од 20% од населението, Советот на општината може да одлучи дали тој јазик исто така ќе се користи и во официјалната комуникација (со тоа беше потврдена улогата на Советот од 1991-2001 година, а при одлучувањето по прашањето, Советот на општината го користи методот на двојно мнозинство).

Во 2004 година, територијалната организација на локалната самоуправа беше реформирана и бројот на ЕЛС беше намален од 123 на 84 (не вклучувајќи го градот Скопје, како посебна единица на ЛС). Оваа реорганизација го опфати контекстот на повеќејазичните политики и употребата на различни јазици на локално ниво. Важно е да се напомени дека оваа интервенција се случи поради нејзината релевантност кон процесот на воспоставување на службена употреба на јазиците на локално ниво. Поради условот од 20%, важноста на демографската структура на секоја ЕЛС доаѓа во прв план што резултираше и со промена на демографската структура на дел од ЕЛС.

2.2. Законот од 2008 година – прецизирање на моделот

Јазичната политика на Република Македонија како и употребата на јазиците беше подетално регулирана во 2008 па во 2011 со донесувањето на Законот за употреба на јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните на Република Македонија и во единиците на локалната самоуправа (Службен весник на Република Македонија“, бр.101/2008 и 100/2011). Со овој Закон се прецизираше употребата на јазиците во следниве области: во Собранието (член 3), комуникацијата на граѓаните со министерствата (член 4), судските постапки (членови 5-14), во органите на судската власт (членови 15-17), општата управна постапка (член 18), извршувањето на санкциите (член 19), кај институцијата народен правобранител (член 20), во изборниот процес и облиците на непосредно изјаснување 3 (членови 21-28), личните документи (членови 29-30), матичната евиденција (член 31), полициските овластувања (член 32), радиодифузната дејност (членови 33-38), инфраструктурните објекти (членови 40-43), при финансиски и економски активности (членови 44-47), во образованието и науката (членови 48-53), културата (членови 54-56), во процесот на слободен пристап до информации од јавен карактер (член 57) и при објавувањето на акти (член 58).

Начинот на креирање на овие законски рамки и решенија, како и нивната имплементација дополнително алертира на самите предизвици со кои се соочува македонскиот јазичен систем во поглед на гарантирање на правичен јазичен систем за сите свои граѓани. Во досегашната пракса и детектираните недоследности во примената и опфатот на постојната правна регулатива, констатирана е потреба од ревизија на самата правна материја со која се регулира јазичната политика и употребата на јазиците. ОРД како и неговата имплементација имаат за цел доследно да ги преточат уставните амандмани во законски текстови во однос на употребата и примената на јазикот што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните на Република Македонија и неговото писмо. Преку соодветна рамка на јазичната политика треба да се регулира и употребата на другите јазици на кои зборуваат граѓаните од заедниците кои се помалку од 20%.

Со законот од 2008 се регулира употребата на друг јазик (освен македонскиот) што го зборуваат 20% од граѓаните и во рамките на локалната самоуправа. Согласно членот 41: „Во општините службен јазик е македонскиот јазик и неговото кирилско писмо. Во општините службен јазик покрај македонскиот и неговото кирилско писмо е и јазикот и писмото кои го користат најмалку 20% од жителите на општината. За употребата на јазиците и писмата на кои зборуваат помалку од 20% од жителите на општината одлучува советот на општината.“

Со вака дефинираната интервенција, според Ѓуркова, процесот на креирање на политиката но и ефектот од неа придонесуваат за намалување на значењето и улогата на македонскиот како кохезивен, односно јазик што служи во сите сфери на општеството: политичка, надворешно-политичка, културна, економска сфера. Оваа констатација важи и за употребата на кирилицата. Фактичката состојба денес е одбележена со тоа што во општините каде што се зборува друг јазик (освен македонскиот) од најмалку 20% од граѓаните на РМ топонимите на сообраќајните знаци се наведуваат (по ред) на македонски, потоа на латиница и на албански, додека во рамките на општините, на институциите и општинските училишта и универзитети (на пример во Тетово: Државен универзитет во Тетово и Универзитетот на Југоисточна Европа натписите се наведуваат прво на албански јазик, а потоа на англиски и на македонски).

Во поглед на доследноста во спроведувањето на законот, во член 40 од истиот закон е јасно пропишано дека: „Во општината во која најмалку 20% од граѓаните користат друг службен јазик различен од македонскиот јазик, името на улицата, плоштадот, мостот и на друг инфраструктурен објект, покрај на македонски јазик и неговото кирилско писмо, се пишува и на јазикот и писмото што го користат најмалку

20% од граѓаните во таа општина.“ Ѓуркова препорачува национална стратегија за тоа во која насока ќе се одвива негувањето на статусот на македонскиот јазик во Република Македонија, и на другите јазици што се употребуваат на нејзината територија, повикувајќи се на политичката волја на институциите за прифаќање и спроведување на европските норми во оваа сфера согласно потпишаната Повелбата за регионални и малцински јазици (Ѓуркова, 2003).

2.3. Споредбен приказ на јазичните права пред и по 2001 година

Во поглед на статусот на јазикот, пред 2001, членот 7 на Уставот го препознава македонскиот јазик и неговото кирилско писмо како службен јазик. Конкретно во:

Во Република Македонија службен јазик е македонскиот јазик и неговото кирилско писмо.

Во единиците на локалната самоуправа во кои како мнозинство живеат припадниците на националностите, во службена употреба, покрај македонскиот јазик и кирилското писмо, се и јазикот и писмото на националностите на начин утврден со закон.

Во единиците на локалната самоуправа во кои како значителен број живеат припадниците на националностите, во службена употреба, покрај македонскиот јазик и кирилското писмо, се и јазикот и писмото на националностите, под услови и на начин утврдени со закон. (Член 7, Устав на РМ)

По 2001, пак, покрај македонскиот јазик и неговото кирилско писмо како службен јазик се додава и јазикот што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните, па членот 7 гласи:

На целата територија во Република Македонија и во нејзините меѓународни односи службен јазик е македонскиот јазик и неговото кирилско писмо.

Друг јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните, исто така, е службен јазик и неговото писмо, како што е определено со овој член. Во единиците на локалната самоуправа јазикот и писмото што го користат најмалку 20% од граѓаните е службен јазик, покрај македонскиот јазик и неговото кирилско писмо. (Амандман 5)

По прашањето на признавањето, заштитат и промоцијата на јазични права, пред 2001 година, рамката на јазичната политика произлегуваше од Членот 48, согласно кој:

Припадниците на националностите имаат право слободно да ги изразуваат, негуваат и развиваат својот идентитет и националните особености. Припадниците на националностите имаат право на настава на својот јазик во основното и средното образование на начин утврден со закон. Во училиштата во кои образованието се одвива на јазикот на националноста се изучува и македонскиот јазик. Припадниците на националностите имаат право да основаат културни и уметнички институции, научни и други здруженија заради изразување, негување и развивање на својот идентитет. (Член 48)

По 2001, пак со измената на членот 7 согласно Амандман 5, се пропишува дека:

Кој било граѓанин кој живее во единиците на локалната самоуправа во која најмалку 20% од граѓаните зборуваат службен јазик различен од македонскиот јазик, во комуникацијата со подрачните единици на министерствата, може да употреби кој било од службените јазици и неговото писмо. Подрачните единици надлежни за тие единици на локална самоуправа одговараат на македонски јазик и неговото кирилско писмо, како и на службениот јазик и писмо што го употребува граѓанинот. Секој граѓанин во комуникација со министерствата може да употребува еден од службените јазици и неговото писмо, а министерствата одговараат на македонски јазик и неговото кирилско писмо, како и на службениот јазик и писмото што го употребува граѓанинот. (Амандман 5)

Соодветно на тоа, следниве измени се направени и во Член 48 согласно Амандмана 8:

Припадниците на заедниците имаат право слободно да го изразуваат, негуваат и развиваат својот идентитет и особеностите на своите заедници и да ги употребуваат симболите на својата заедница. Припадниците на заедниците имаат право да основаат културни, уметнички, образовни институции, како и научни и други здруженија заради изразување, негување и развивање на својот идентитет. Припадниците на заедниците имаат право на настава на својот јазик во основното и средното образование на начин утврден со закон. Во училиштата во кои образованието се одвива на друг јазик се изучува и македонскиот јазик. (Амандман 8)

Промоција и заштита на јазичните права произлегуваше од член 48, согласно кој: Републиката им ја гарантира заштитата на етничкиот, културниот, јазичниот и верскиот идентитет на националностите, согласно измената на истиот, терминот националности се заменува со терминот заедници. Институционална употреба, односно статусот на јазиците беа регулирани со член 7, кој гласеше: Во органите на државната власт во Република Македонија службен јазик различен од македонскиот јазик, може да се користи во согласност со закон. Измената на член 7, согласно Амандман 5 гласи:

За употребата на јазиците и писмата на кои зборуваат помалку од 20% од граѓаните во единиците на локалната самоуправа, одлучуваат органите на единиците на локалната самоуправа.(Амандман 5)

Одредбата што се однесува на јазикот значи дека албанскиот јазик, единствениот не-македонски јазик што го зборуваат повеќе од 20 проценти од вкупното население, е под вториот официјален јазик, додека употребата на други јазици како што се српски, турски, влашки и ромски во општинските јавни работи се предмет на одлука од страна на локалните власти. Според став 6.6. од Рамковниот договор, таквите одлуки ќе бидат "демократски" на ниво на локално одлучување, што остава простор за дискрециони толкувања од страна на општинските лидери, и не ги заштитува интересите на помалите малцинства.

Генерална рамка на јазичната политика по 2001, со измената на Член 69 интервенираше директно и во сите закони кои директно ги засегаат културата, употребата на јазиците, образованието, личните документи и употребата на симболите. Согласно член 69: Собранието одлучува со мнозинство гласови од присутните пратеници, при што мора да има мнозинство гласови од присутните пратеници кои припаѓаат на заедниците кои не се мнозинство во Република Македонија. Спорот во врска со примената на оваа одредба го решава Комитетот за односи меѓу заедниците (Амандман 10).

3. Спроведување на јазичните политики во Република Македонија – ефекти без стратегија?

Македонскиот јазичен систем односно системот на јазична правда во Република Македонија, од аспект на територијалните наспроти личните јазични права, се

карактеризира со територијалниот аспект како модел на акомодирање на малцинските јазични права, согласно што јазичните права се достапни во еден или повеќе територијални делови на државата (или пак се достапни на целата територија на државата). Македонскиот модел е соодветен пример на промоциски модел на малцинските јазици што е уште еден индикатор согласно универзално прифатените начела на човековите права од втората генерација на права (каде спаѓаат и јазичните како културни и колективни права). Моменталната политики и законски решенија се фокусира на комуникацијата во јавната сфера и на образованието на недоминантен јазик. Иако моделот има и одредени карактеристики и од пристапот на личните права, моменталната рамка е во согласност со начелата на ОРД, каде од една страна се запазува унитарноста на државниот систем, а од друга страна пак се даваат законски рамки согласно барањата за акомодација на малцинските заедници. ОРД и јазичниот систем кој произлегува од неговите одредби не прецизираат конкретен малцински јазик. Исто така и Уставот и моменталната законската рамка не ги регулираат малцинските јазици (албански, турски, српски, ромски или друг јазик). Меѓутоа, во Уставот од 1991 година се идентификуваат националностите во Република Македонија. Преамбулата на Уставот уредува дека во Република Македонија „се обезбедува целосна граѓанска рамноправност и трајно сожителство на македонскиот народ со Албанците, Турците, Власите, Ромите и другите националности кои живеат во Република Македонија“.

Преку анализата на правната рамка, релевантна за употребата на јазиците, оваа анализа дојде со одредени заклучоци поврзани за јазичниот систем и модел кој се применува во Македонија. Во теориската и концептуалната рамка на истражувањето беа претставени разликите помеѓу моделите и политиките кои се однесуваат на инструментални и неинструментални права, позитивни и негативни права, како и политиките кои се ориентирани кон промоција кон јазиците на јазичните малцинства. Кога ќе се споредат два периода (1991-2001 и 2001-денес), може да се заклучи дека веќе воспоставен модел ориентиран кон промоција кој користел позитивни јазични права пред 2001 година, беше значително зајакнат со развојот на ОРД и како таков се спроведува и по 2001 година. Карактеристично за двата периоди е тоа што државата во двата случаи има обврска да посвети ресурси на целта за промовирање на јазичната разновидност преку обезбедување и на службена употреба на јазиците на малцинствата и образованието. По 2001 година, обемот на употреба беше значително проширен за да се воведо официјална употреба на малцинските јазици на национално ниво, а исто така и во високото образование на национално ниво. Кога ги споредуваме двата периоди во

рамките на позитивните наспроти негативните права, заклучивме дека листата на позитивни права е проширена и како резултат на тоа се зајакнаа политиките ориентирани кон промоција по 2001 година.

Друг аспект во споредбата помеѓу двата периоди е нивото и опсегот на придобивките што немнозинските заедници ги имаат како резултат на јазичниот систем и интервенциите во јазичната политика. И во двата периода, македонскиот јазик е единствениот идентификуван официјален јазик во Уставот, додека пак, останатите јазици кои имаат права на користење се идентификуваат преку големината на групата како дел од населението, но никогаш не се изрекуваат како такви во правната рамка. Така, додека македонскиот јазик се користи како официјален на целата територија на Републиката, од 2001 година се користи и јазикот на групата која компромитира 20% од целата популација, иако со помал обем. За споредба, од 1991 до 2001 година таквата можност не беше поставена. Исто така, во првиот период, заедницата може да открие бенефит во службена употреба на локално ниво, ако тоа компромитирало 50% од населението во ЕЛС, додека по 2001 година ова барање е намалено на 20%.

Дополнително, паралели се прават и по прашањето на територијалните и персоналните права. Оваа дистинкција го нагласува територијалниот простор каде што колективните јазични права се доделуваат и се ставаат на располагање на поединци. Може да биде дека или овие права се достапни само во еден (или повеќе) делови на државата, или тие се достапни на целата територија на државата. Теоретската основа за оваа дистинкцијата беше претставена претходно, и кога ќе ја примениме истата во случајот со Македонија, се идентификува една нејасна состојба, бидејќи, генерално, моделот се потпира на двата вида на права. Оние групи на права кои се ограничени на национално ниво, поседуваат карактеристики на лични права, бидејќи тие се достапни за малцинствата на целата територија на Републиката. Во меѓувреме, некои групи на права се ограничени на територијалната логика, бидејќи тие се единствено достапни во рамките на одредени единици на локалната самоуправа каде малцинските заедници се наоѓаат во значителен број.

Близнаковски прави дистинкција на употребата на јазичните права во различни области во јавната сфера, во поглед на нивниот територијален или персоналниот принцип. Персоналните права на национално ниво се идентификуваат во следните сфери: во дискусиите на Собранието на Републиката, судската постапка, во граѓански комуникации со државната институција на Народниот правобранител, во изборниот

процес, во процесот на издавање на лични документи, при спроведување на санкции, јавната радиодифузија, образованието, културата, слободниот пристап до информации од јавен карактер и објавување на акти. Од друга страна, јазичните права ограничени на посебни единици на локалната самоуправа (т.е. територијални права) се достапни во следниве сфери: во комуникацијата меѓу граѓаните и регионалните владини канцеларии и единиците на локалната самоуправа, во општата управна постапка, во процесот на извршување на санкциите, некои прашања поврзани со работата на Судот, изборниот процес, доказите на граѓаните при пишување на имињата на инфраструктурните објекти при извршување на докази за финансии и економија и при ракување со докази и каталог на локални библиотеки. Според Близнаковски, македонскиот јазичен систем и употребата на јазикот на малцинствата претставува "мешавина" од принципните за персонални и територијални права. Политиката е дизајнирана на тој начин за ја ограничи употребата на албанскиот јазик на специфични територии на државата, кога истото е изводливо, како одговор на стравовите на македонската заедница од за потенцијалната јазична федерализација. Оттука, потпирањето на територијалниот модел има за цел да ја ограничи можноста за "лингвистичка федерализација", којашто титуларната група ја смета за успешна ако македонскиот и албанскиот јазик се изедначат и со инструменталната и со симболичната вредност. (Близнаковски, 2014: 46).

3.1. Поделбата на власта по Охридскиот рамковен договор и: континуирани предизвици за стабилноста

Иако во раните 1990ти Република Македонија и капацитетот за мирното справување со конфликти беа предмет на чести дебати со акцент на можностите за преливање на регионалните конфликти и во Македонија, државата успеа на мирен начин да го воспостави својот нов демократски правно-политички образец. Верувањата за таа стабилност и капацитет за мирно справување со конфликти паднаа на тестот наречен "конфликт од 2001 година". Моделот за излез од конфликтот – Охридскиот рамковен договор (ОРД), односно степенот на неговата успешност, за потребите на оваа анализа се зема предвид од аспект на степенот до кој истиот дава рамка за стабилност, мир и еднаквост. Македонија се карактеризира со традицијата на меѓуетнички соживот уште од раните 1990ти. Овие белези значително допринесувале кон стабилноста на системот. Во поглед на моделот на поделба на власта, наследените практики од претходниот систем (пред 1991 година), како и ново-воспоставените практики на демократската политичка рамка во Македонија (по 1991 година) ја најавија традицијата на широки

коалиции по етничка линија, со што албанските партии станаа редовен дел од власта. Овие практики резултираа од потенцијалните ризици за стабилноста на државата. Како дополнителни барања односно предуслови за стабилност се посочуваа и потребата од позначително вклучување на Албанците во власта, јавната администрација како и потребата од соодветна заштита на групните права. (Бибер, 2008: 13). Мировните аспекти се однесуваат на ризиците од потенцијалното продлабочување на поделбите по етничка линија, кои пак директно влијаат и врз стабилноста на земјата. Еднаквоста, пак, односно одговорот на барањата на најголемата малцинска заедница во државата се гледа низ призмата на акомодација и унапредување на правата на Албанците во Македонија.

Во поглед на измените на системот на поделба на власта кои се воспоставија со ОРД, според Бибер, истите “не потпаѓаат едноставно кон една категорија на институционално уредување на мултиетничка држава”, односно македонскиот систем претставува слаба форма на консоцијална демократија. Линиите на поделби, пак, преку спроведувањето на ОРД се продлабочуваат и всушност и ги зголемуваат тензиите. Влошување на меѓуетничките односи не се резултат на самиот ОРД, туку повеќе на неговото спроведување.

Обидувајќи се даде одговор на прашањето дали ОРД ја претвори Македонија во бинационална држава, во која политичкиот конфликт е сведен само на македонско албански конфликт за сметка на други прашања и други групи, Бибер потенцира дека ОРД ефективно ја претвори Македонија од една немирна национална држава, со некои елементи на соживот, кон систем на поделба на власта, со што државата се отвори кон албанската заедница (во извесен степен, исто така, и за останатите малцинства). Консоцијалниот пристап, применет во Македонија, ветува далеку повеќе отколку во останатите земји во регионот, како на пример во Босна и Херцеговина. Сепак, потребно е голем број проблеми да се земат предвид. Со вклучувањето на групите им се дадоа овластувања на партиите (како малцински, така и мнозински), со што многу граѓани не добија никаква корист од елементите за дополнително вклучување од 2001-та година, па наваму. Со договорот не се отстранија стравувањата на мнозинството (од федерализација и проширена дезинтеграција) и тешкотиите на малцинството (од натамошна дискриминација). Системот што се постави во 2001-та година, ја претвори Македонија во минималистички консоцијален систем. Иако не ги исполнува сите аспекти што се однесуваат на консоцијалниот систем, истиот вклучува повеќе карактеристики на еден таков систем, отколку на центрипетален (Бибер, 2008: 16-20).

Дополнително на системот на поделба на власт, а тесно поврзана со неа, остануваат и проблемите поврзани со практичната имплементација на ОРД. За почеток, отсуството на "сопственост" на Договорот, односно широката перцепција кај етничките Македонци, кои рамката ја гледаат како наметната од страна на меѓународната заедница. Исто така, важно прашање што треба да се реши е каков вид на држава се очекува да промовира ОРД. Иако одредбите за поделба на власта што се предвидени со ОРД имаат за цел да ги редуцираат асиметричните односи на моќ меѓу Македонците и Албанците, многу малку се земаат предвид интересите на другите етнички заедници во Македонија. Така што, спроведувањето на ОРД ефективно означува создавање на де факто бинационална држава во која Македонците и Албанците ги сочинуваат двата етно-политички елити во земјата, додека другите етнички заедници во голема мера се пренесуваат на границите на политичкиот живот. (Engstrom, 2002)

Негативниот мир кој резултираше од ОРД, како форма на отсуство на активен конфликт или пак физичко насилство, сепак не создаде услови за позитивен мир со услови за социо-економски развој, демократски амбиент, сестран развој на човековите права, социјална правда за сите граѓани. Всушност, отсуството на трет сегмент (од Липхартовиот модел) се пополнува со учество на странците, а Македонија има „мек суверенитет“. Колатерална штета не е само партиципативната демократија, туку и другите малцински заедници. Со тоа, транспарентноста не е одлика на водењето на политиката во Македонија (Ванковска, 2011).

Во таа насока, одредбите за поделба на власта потребно е да се разгледаат и од аспект на можното влијание врз крвката македонска државна и политичка стабилност. Спроведувањето на овие политики, всушност, може да има спротивен ефект на планираното со ОРД, со што уште повеќе се поткопува државниот капацитет, а соодветно на тоа и изгледите за одржлив мир во Македонија. (Engstrom, 2002)

Во обид да ги промовира аранжманите за поделба на власта, Рамковниот договор, исто така, утврдува дека донесувањето на одредени закони и уставни амандмани кои се однесуваат на јазикот и образованието, па и локалната самоуправа во контекст на територијалните принципи за употреба на јазиците, се донесуваат со мнозинство од гласови на пратеници кои припаѓаат на заедниците кои не се мнозинство во населението во Македонија. Ова ефективно им дава на Албанците право на вето, дури и без поддршка на други етнички малцинства, имајќи предвид дека бројот на албански претставници во

парламентот го надминува вкупниот број пратеници кои припаѓаат на неалбански етнички малцинства. Во тој поглед, Рамковниот договор не успева да промовира мултиетнички плурален демократски систем, бидејќи механизмите за поделба на власта се залагаат само за албанската заедница. Оттука, може да се извлече заклучок дека рамката, наместо да се обезбеди сеопфатна, инклузивна рамка за недискриминаторска политичка структура, резултираше во модел главно дизајниран да ги надомести барањата за акомодација на Албанците со цел да се избегне понатамошна воена конфронтација.

Моделот на поделба на власта и политичката децентрализација, суштински, требаше да го дадат моделот за пат кон одржлив мир во Македонија со гаранција на малцинските права поврзани со идентитетските политики на признавање. Оттука, системот се базира на модел на донесување одлуки со консензус и балансирана поделба на власта. Сите поголеми етнички групи во земјата се вклучени во владата, а малцинствата, особено, се уверени во креирањето на политиките за осетливи прашања како што се употребата на јазикот и образованието. (Harris, Reilly 1998: 139). Иако донесувањето одлуки со консензус никогаш не беше политика во Македонија, секоја влада од прогласувањето на независноста на земјата беше составена од македонско-албанска коалиција. Практиките укажуваат дека соработките по етничка линија, на највисоко политичко ниво, всушност претставуваат норма од 1991 година. Во своите напори за промоција на Македонија како успешен случај на меѓуетнички соживот, меѓународната заедница, изигра значајна улога при дизајнирањето на моделот за поделба на власта помеѓу Македонците и Албанците, со цел промоција на модел за мир и стабилност.

Според Харис и Рајли, успешната поделба на власта побарува "доволно силно јадро на умереност – вклучувајќи ги и политичките елити и поширокото граѓанско општество - кое бара прагматичен соживот во мултиетничко општество" (Harris, Reilly 1998: 143). Сепак, останува отворено прашањето дали македонските политички елити можат да се категоризираат како претставници на т.н. умерени јадра. Моделот за поделба на власта генерално се смета за сет на "привремени мерки за градење доверба додека не се прифати обичајна, помалку или повеќе, демократска практика" (Harris, Reilly 1998: 143). Во македонскиот случај се чини дека меѓународната заедница предвидува механизми за делење на власта како трајно решение за македонско-албанскиот конфликт. Досегашното искуство со аранжманите за поделба на власта во плуралните

општества, како што се, на пример, Либан и Малезија, сепак, даваат силна индикација дека таквите аранжмани имаат тенденција да пропаднат на долг рок. Дополнително, постои ризик дека политиката базирана на консензус по етничка линија може да резултира и со елиминација на вистинската дебата, додека политичките лидери склучуваат договори зад затворени врати, што неретко се случува во Македонија. Во овој поглед, ОРД не претставува темел за развој на инклузивен "консоцијациски" политички систем во Македонија. Како беше посочено претходно, Договорот ефективно ја засилува етнизацијата на македонскиот политички живот, наместо да промовира граѓанска концепција на македонската држава.

Континуираните предизвици за моделот на поделба на власта поставен со ОРД, како рецепт за мирот и стабилноста во Македонија, значително завист и од духот на политиките за децентрализација. Меѓународната заедница, се обиде да го акцентира овој потенцијален ризик и се обиде да ја промовира политичката децентрализација на Македонија како средство за градење на мирот и поправедни односи меѓу Македонците и Албанците. Но, политичката децентрализација "најверојатно ќе биде најстабилна и најефикасна кога има повеќе региони или групи со избалансирани меѓусекторски капацитети и ингеренции. Децентрализацијата е најрелевантна кога ниту еден регион или група не е доволно силен што веројатно ќе постигне доминација" (Lake, Rothchild 2001: 32). Меѓутоа, во Македонија, со постоечкиот модел на територијалната децентрализација согласно ОРД се создадоа заедници во кои доминираат или Македонците или Албанците, а не заедниците каде со симетрични односно или пак рамнотежа помеѓу различните етнички групи. Оттука, ефектите од децентрализацијата можат да се сублимираат како сфери на политичка доминација на една група врз друга група, создавајќи нови можни арени за конфликт.

Оваа анализа се обиде да истакне некои од проблемите, недоследностите и парадоксите кои се однесуваат на дизајнот и спроведувањето на јавни политики кои ја регулираат материјата на јазични права во Македонија. Рамковниот договор, како и нејасни институционални одредби чие толкување може да стане предмет на идните спорови, надградени со дискутабилни интервенции во политиката дополнително можат да влијаат врз мирот и стабилноста на земјата. Исто така, анализата се осврна и на имплементацијата на ОРД која се темели врз погрешната претпоставка дека македонската држава е доволно силна и има капацитет, како и политичка волја, да ги исполнува одредбите од Договорот во пракса. Уште еден проблем со Договорот е тоа

што таа не успева да ја наметне целта на промовирање на граѓански концепт на македонската држава, идеја што ја потврди меѓународната заедница која нема доволно разбирање за комплексноста на македонската ситуација.

Наместо да се промовира мултиетничка, граѓанска држава, мерките и политиките на кои се базира моменталниот јазичен систем на Македонија, со својата содржина и имплементација ја продолжуваат практиката на создавање на би-национална, македонско-албанска држава, во која другите етнички заедници остануваат маргинализирани во политичката и јавната сфера. Значајно е да се напомене дека ОРД како рамка од која произлегуваат различните политики кои ги регулираат малцинско-мнозинските односи во земјата, како резултат на отсуството на политичка волја и стратешки пристап, дополнително ги усложнуваат изгледите за мир и стабилност во Македонија. Без решавање на овие прашања на стратешки, систематизиран и кохерентен начин, градењето одржлив мир и стабилност во Македонија е едноставно нереално. Како што тврди Џорџ Шофлин, "демократската националност е составена од три клучни, меѓусебно зависни елементи: граѓанското општество, државата и етничката припадност" (2000: 35). Кога граѓанското општество и државата се слаби, како што се во Македонија, доминира етничката припадност. За мирот да му се даде сериозна шанса во Македонија, Рамковниот договор требаше да содржи одредби во кои ќе се нагласи како да се зајакне македонската држава и граѓанското општество. По повеќе од десет години независност, наведете институциите, како и граѓанското општество во Македонија остануваат слаби, оставајќи ја земјата и нејзиниот народ ранливи на етнички шовинизам и криминални структури, што од своја страна ја прави иднината на Македонија многу несигурна.

3.2. Јазикот и правдата

Во ситуации кога јазичните политики целат кон заштита на јазиците како мерка, која не секогаш би го следела изборот на индивидуите кои го зборуваат тој јазик, може да се даде оценка околу правичноста на системот спрема заштитата на даден јазик. Глобализациските трендови сами со себе носат и јазички трендови кои мора да бидат задоволени поради социо-економскиот потенцијал и реализација на индивидуата.

Кога јазичните промени се надоврзуваат или се резултат на одредена економска неправда, тоа резултира со избор на членовите на таа јазична група да изберат асимилација, како предуслов за реализација на економските можности достапни само на доминантниот јазик. Статусот на јазиците, како официјален или службен, значително

влијае врз јазичниот избор кој што го прават поединците пред се, за работа и вработување во јавниот сектор, како и за пристап до соодветни јавни услуги на официјалниот јазик. Оправданоста на ваквите избори, честопати може да се користи како индикатор за мерливост на праведноста на јазичниот систем. Културолошките аспекти и реализацијата на истите во приватната сфера, наспроти потенцијалот за економски просперитет во јавната сфера, честопати го поддржуваат изборот кој што поединците го прават свесно, согласно контекстот во кој ги реализираат своите економски права.

Државотворните процеси најчесто резултирале со фокус на доминантниот јазик во процесите поврзани со градење на институциите, системот и идентитетот, каде често пати малцинските јазици во тие процеси и не биле земани предвид. Според кои критериуми одреден малцински јазик треба да биде издигнат на нивото на официјален, и зошто јазична политика која дава официјален статус на други јазици покрај мнозинскиот, не би водела до поголема правичност? Клучниот предизвик се состои во тоа што современите општества се карактеризираат со широка палета на јазични групи и сите тие не можат да бидат соодветно признати во една мултилингвална јазична политика. Како првичен критериум во овие ситуации се зема бројноста што иако емпириски е најлесно мерлива, суштински не значи дека истата ќе резултира со правична мултилингвална политика. Честопати мултилингвалните јазични политики се имуни на овие, така наречени, квантитативни аргументи. Официјалниот билингвизам и мултилингвизам симболички, но и суштински, врши општествени поделби на јазици кои се признати и вреднувани и јазици кои се едноставно игнорирани.

Јазичната одржливост се акцентира само за оние јазици чии јазични групи имаат пристап до одредени ресурси и моќ за нивно застапување во постоечките или идни јавни политики. Едноставно е погрешно да се каже дека јазичните политики кои официјализираат одредени јазици се целосно позитивни, поради нивниот карактер на афирмација и промоција на одреден малцински јазик, но клучниот недостаток е во нивната ограниченост да обезбедат правда за останатите немнозински јазици. На овој начин ваквите јазични политики во основа ја афирмираат поделеноста на општеството на јазично привилегирани и јазично маргинализирани групи.

Уште поконтроверзно е прашањето дали јазичните промени, кои влијаат на пазарните текови, можат да бидат основ за креирање мерки за задоволување на

дистрибутивната правда? Оттука, се надоврзува дилемата дали јазикот треба да се гледа како избор или околност. Во пракса, мултилингвалните држави се соочуваат со комбинација на овие сценарија и единствен одговор и модел за успех не е дефиниран. Глобализациските трендови и светската лингва франка дополнително влијаат врз праведноста на јазичните системи.

3.3. Правична јазична политика

Одредени начела и рамки се потребни за водење на јазичното функционирање на државата. Државите се правични во сегментот на јазиците и јазичните политики, кога овозможуваат ефективна комуникација со своите граѓани преку еден едноставен модел за соодветен пристап до услуги, институции и реализација на права. Ефективна комуникација подразбира дека основните услови за двонасочна разбирлива и ефективна комуникација се задоволени. Учесството на граѓаните во процесите на донесување одлуки и креирање политики треба да биде задоволено со ваквиот базичен и едноставен пристап. Овој процес е двостран. Од една страна државата треба да овозможи услови за ефективно и разбирливо учество и вклучување на граѓаните, од друга страна и граѓаните треба да ги запазат минимум стандардите за минимум учество во овие процеси. На кој начин едно модерно либерално општество треба да усвои правичен и избалансиран модел? До која мера индивидуалецот е спремен да се откаже од својата лична јазична слобода, за цена на трошоците поврзани со институционализацијата на едно вистинско мултилингвално општество. Не постои еден единствен начин за одговор на овој предизвик. Во плурално општество секој индивидуалец се соочува со можноста за приоритизација на различните вредности и бенефиции кои се поврзуваат со јазичниот избор. Едни можат да изберат модел, согласно кој јазичната група ќе ги надоместува трошоците, за а идните потомства да останат јазично и културолошки поврзани со своите потомци. Од друга страна, друга група може да се фокусира на спознавањето на глобалните јазици и економскиот просперитет, наспроти групните културни дистинктивности на групата каде потекнуваат. Палетата на избор е широка, но мерките за делиберативна демократија, економски просперитет и одржливост на групата, но и на целокупниот систем, можат да бидат комплементарно или засебно регулирани со сет на мерки и политики. Наспроти аргументите за незначајно занемарување (т.н. бенигно неглектирање) на јазичните политики, во многу случаи истите се гледаат како фаворизирачки кон мнозинските јазици. Во суштина, оваа линија на аргументација поаѓа од прагматични причини за успешна организација на една функционална демократија,

наспроти ставовите дека истите се базираат само на реалните потреби на мнозинството. На овој начин, државата станува јазичен актер кој се базира на принципите на минимализам (минимум стандарди за ефективна комуникација помеѓу граѓанинот и државата), антисимболизам (без фокусирање на симболичната важност на одредени јазици) и ревалуација (на мерките и политиките согласно реалните потреби за целосно исполнување на прагматичните интереси на ефективната двонасочна комуникација).

Јазиците задоволуваат серија функции во човековиот живот, па правичните јазични политики можат да се анализираат преку низа критериуми. Како клучни се истакнуваат гледиштата а за правичноста на јазичните политики од културолошки аспект. На овој начин се пропагира еднодимензионална валоризација на широката палета на интереси, кои луѓето ги имаат од јазикот и јазичните политики. Интересно е занемарувањето на еден од најочигледните и фундаментални аспекти на јазикот, односно неговата инструментална природа и вредност. Интересот за комуницирање, со најширока можна публика, е една од клучните инструментални функции на јазикот. Наместо потенцирање на важноста на јазикот за индивидуалниот идентитет и идентитетот на малцинската група, се маргинализира прагматичноста во дизајнот и имплементацијата на јазичните политики. Анализирајќи го целиот потенцијал и можности кои произлегуваат од јазичната употреба, не обврзуваат да ги ревалуираме гледиштата, ставовите на традиционални и примордијалистички политики, и покрај навидум противречноста на јазичните политики, од аспект на нивна културолошка заштита, по цена на одржливост и економски развој за поединецот и државата.

Процесот на креирање јавни образовни политики, во поглед на прашањата поврзани со употребата на јазиците во пост-конфликтните општества со постоечки поделби по етничка линија, претставува комплициран предизвик за политичките елити вклучени во процесот на донесување одлуки. Со оглед на тоа што јавниот образовен систем е финансиран од државниот буџет, преку институциите на државниот апарат кои директно го финансираат функционирањето на образовниот систем, двојната улогата на даночните обврзници, како допринесувачи кон јавниот образовен систем, но и крајни корисници на истиот, игра значајна улога. Надоврзувајќи ја и политиката за задолжително образование дополнително ја потенцира потребата од подеднакво соодветен образовен систем за сите граѓани, без оглед на етницитет, религија или јазик. Постојењето на функционални, демократски и праведни институции предводени од еднакви граѓани подразбира имање на минимум предуслови кои вклучуваат основно

образование (на мајчин јазик), со цел воспоставување систем кој би резултирал со разбирање на институционалната структура за која граѓаните придонесуваат, но и во која истите директно учествуваат.

Во општества каде припадниците на малцинските култури добиваат еднаков (или соодветен) дел од јавните ресурси, во рамки на нивната културна заедница, во духот на еднаквоста и слободата на избор, пристапот, но и изборот на јазик на кој би се образувале овие граѓани, не секогаш подразбира избор на мајчиниот (малцински) јазик. Токму изборот на доминантниот јазик како најзастапен во јавната сфера не случајно се избира и од припадниците на малцинските заедници како официјален јазик за образование, како опција која од една страна е задолжителна, но од друга страна може да резултира со значаен бенефит, со оглед на тоа што мајчиниот јазик се користи во приватната сфера, а доминантниот се усовршува во јавната. На пример, мнозинската заедница секогаш има соодветен образовен систем. Кај малцинската заедница, пак, правните норми налагаат задолжително посетување на настава, и покрај тоа што нема соодветен јазик на образование. Аргументот за принудни мерки кои резултираат со неизбрани и наметнати нееднаквости се најчесто и главни аргументи во барањата за акомодација на малцинските групи. Ограничување на слободниот избор, заштита на културниот контекст на нивната заедница, преку јазикот конкретно, во поглед на соодветна распределба на ресурсите и моќта, се дел од прашањата поврзани со ваквата акомодација.

4. Употребата на јазиците во образованието – модел за кохезија и интеграција?

Области кои побаруваат посебно внимание при креирање на соодветните политики поврзани со употребата на јазиците се токму образованието и генералната употреба на јазиците во јавната сфера. Членот 48 од Уставот од 1991 година гарантира настава по малцински јазик во основното и средното образование, со дополнително изучување на македонски јазик како посебен наставен предмет. Законот за основно образование и Законот за средно образование (и од 1995 година) дополнително ја образложиле идејата за образование на јазиците на малцинствата, што е можност отворена само преку Уставот, но не е строго одредена. Овие два закона содржеа доста слични, ако не и истите одредби, без оглед на нивниот фокус на одделни образовни нивоа. Ова значи дека третманот во однос на употребата на јазикот на малцинствата во основното и средното образование требаше да биде еднаков. Високото образование не

се сметаше за сфера на употреба на јазикот на малцинствата до 1997 година, кога се случи првата интервенција на јазичната политика по ова прашање.

Иако, и во Законот за основно образование и Законот за средно образование, во членовите 8 и 4 соодветно, јасно е посочено дека наставата во основното и средното образование се одвива на македонски јазик и кирилично писмо се, истите закони вклучувале и дополнителни одредби согласно кои се дозволува настава на јазиците и писмата на националностите. Дискутабилни се одредбите кои се однесуваат на капацитетите односно јазичните способности на наставниците (член 67 од Законот за основно образование, член 59 од Законот за средно образование). Имено, законите пропишуваат дека наставниците мора да го владеат македонскиот јазик и писмо, ирелевантно од јазикот на кој се одвива наставата во даденото училиште. Според Законот за основно образование од 1995 се пропишува дека дури и ако наставникот не поседува соодветни капацитетите односно јазичните способности за одреден малцински јазик (во училишта каде наставата се одржува на државниот официјален јазик), тогаш тој/таа може да спроведува настава и доколку не се најде соодветен наставник (член 67). На овој начин, државата не гарантира дека наставата на јазикот на малцинствата ќе се спроведува од соодветен наставен кадар. Ваквите интервенции и мерки резултираат со контра ефекти и дополнително ги продлабочуваат разликите заради парцијалноста и несоодветноста на мерките. На овој начин, овие одредби ја девалвираат вредноста на мерата до која се гарантираат и признаваат правата односно ја поткопуваат идејата за ефективно образование на јазиците на малцинствата во основното и средното образование. Двата закона ставија заштитни мерки за изучување на македонски јазик, но отсутствуваа одредбите со кои се гарантираа дека припадниците на националностите ќе добијат наставници со соодветни капацитетите односно јазичните способности, како и наставни материјали со соодветен квалитет (делот на наставните материјали воопшто не беше јасно регулиран). Овие недостатоци не беа адресирани во периодот од 1991-2001 и претставува значаен сегмент во дефинирање на барањата за унапредување на акомодацијата на јазичните права на малцинства во Република Македонија.

Оттука, припадниците на малцинствата бараа ефективно и државно финансирано основно и средно образование кое во целост ќе се извадува на мајчиниот малцински јазик. Покрај тоа, етничките Албанци акцентот го ставија и на барањата за пристап до високо образование на албански јазик финансирано од државата. Како одговор на овие барања, во 1997 година, Владата на Република Македонија предложи и Собранието го

усвои Законот за јазици во кој наставата се одржува на Педагошкиот факултет "Св. Климент Охридски" во Скопје. Ова беше првиот закон со кој се овозможи настава на јазик различен од македонскиот во високото образование во Република Македонија од нејзиното осамостојување. Со Законот им се овозможи на студентите кои студираат на Педагошкиот факултет на катедрите за предучилишно, основно и средно образование да учат на јазикот на националностите кои живеат во Република Македонија. Единствениот исклучок беше поврзан со предметите кои се занимаваат со македонската историја и јазик, кои задолжително се учеа на македонски јазик. Законот предвидуваше и минимум праг, односно услов за формирање на наставна група беше најмалку 20 студенти кои припаѓаат на една националност кои покажале интерес за настава на одреден малцински јазик. Овие одредби подоцна беа вклучени во посебен Закон за високо образование, а Законот за јазици на Педагошкиот факултет беше укинат.

Во 2000 година, пак, со Законот за високо образование, се потврди супрематичноста на македонскиот јазик во високото образование. Единствените можности за високо образование на малцински јазик беа дадени во рамките на Педагошкиот факултет во Скопје. Ова решение беше многу пократко од барањата на етничките Албанци бидејќи беше ограничено на еден факултет во целата држава. За други националности, минимум прагот на број на студенти кои покажале интерес беше точка на приговор за помалите малцински заедници. Со оваа законска рамка, за прв пат во историјата на независна Македонија, се направи интервенција во јазичната политика со која еден малцински јазик доби право да се користи во доменот на високото образование.

Во првиот период на анализа, од 1991-2001 година, јазичната политика и систем се карактеризираа со тенденција да се поддржи законска рамка која ќе го потврди статусот на доминантниот мнозински јазик како единствен официјален јазик во државата, додека, во исто време, беа понудени можности за користење на јазиците на малцинствата во однос на официјалната комуникација и образование. Законската рамка понуди официјално користење на јазикот на малцинствата на локално ниво, но исто така пропиша и доста строги критериуми за тоа да се материјализира. Образованието на јазиците на малцинствата исто така беше поддржано и тоа на сите нивоа на образование, од 1997 година. Законската рамка за основно и средно образование не ветуваше дека ќе овозможи ефективна и квалитетна настава и на други јазици покрај македонскиот. Исто така, од 1997 година високото образование беше ограничено само на еден факултет во земјата и покрај постојаните барања за употреба на албански јазик во високото

образование во широки рамки. На вака поставените малцинско-мнозински односи следеше конфликтот од 2001 година и потпишувањето на ОРД.

Значењето на образованието на припадниците на заедниците кои сочинуваат помалку од 20 % од популацијата на Република Македонија може да се согледа преку неколку параметри, а пред се клучно прашање претставува пристапот на припадниците на овие заедници до квалитетно образование користејќи ја притоа можноста да го користат својот мајчин јазик. Република Македонија има обврска преку образованието да им овозможи на различните етнички групи развивање на чувство на припадност на нивните заедници, вклучување и инклузија на заедниците во општеството преку образовниот процес, а воедно преку образованието да го едуцира мнозинството и да ја јакне свеста меѓу граѓаните за разноликоста и мултикултурноста на нашето општество (Демир, Оровчанец, 2017). Во Република Македонија, зависно од степенот и видот на образовниот процес, ова право од страна на припадниците на заедниците се остварува на различни нивоа:

- Право на образование и следење на наставата на мајчин јазик
- Право на запознавање и учење на мајчиниот јазик
- Право на следење на настава по избран предмет: Запознавање со јазикот и културата на заедницата

Со членот 44 од Уставот на Република Македонија со којшто на секој граѓанин му се гарантира правото на образование достапно секому под еднакви услови, се воспостави солидна основа за обезбедување рамноправен статус на побројните етнички заедници во образовниот систем. Определено е и дека друг јазик (освен македонскиот) што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните, е службен јазик, а припадниците на заедниците имаат право да основаат културни, уметнички, образовни институции, како и научни и други здружение заради изразување, негување и развивање на својот идентитет, како и право на настава на својот јазик во основното и средното образование, во училиштата во коишто образованието се одвива на друг јазик се изучува и македонскиот јазик (член 48, Устав на Република Македонија). Според Заводот за статистика, на крајот на учебната 2016/2017 година, од вкупно 991 основни училишта во Република Македонија, наставата се изведува на: македонски јазик во 730 училишта, на албански јазик во 290 училишта, на турски јазик во 63, на српски јазик во 5 и на босански

јазик во 2 основни училишта (Основни и средни училишта на крајот на учебната 2016/2017, Државен завод за статистика на Република Македонија, 2018).

Средното образование е задолжително за секој граѓанин, а во јавните средни училишта е бесплатно. Во Република Македонија се дозволува основање на општински, државни и приватни средни училишта. Согласно Уставот на Република Македонија припадниците на заедниците имаат право на настава на својот јазик во средното образование, а во училиштата во кои образованието се одвива на друг јазик се изучува и македонскиот јазик. За припадниците на заедниците кои следат настава на јазик различен од македонскиот јазик, воспитно-образовната дејност во јавните средни училишта се изведува на јазикот и писмото на соодветната заедница на начин и под услови утврдени со закон, а притоа учениците задолжително го изучуваат и македонскиот јазик (Демир, Оровчанец, 2017). Според Заводот за статистика, Од вкупно 131 средни училишта, на крајот на учебната 2016/2017 година, наставата се изведува на: македонски јазик во 190 училишта, во 40 училишта на албански јазик, во 12 училишта на турски и во 14 училишта на англиски јазик (Основни и средни училишта на крајот на учебната 2016/2017, Државен завод за статистика на Република Македонија, 2018).

Државјаните на Република Македонија имаат под еднакви услови право на образование на високообразовните установи во Република Македонија. Согласно домашното законодавство наставата на високообразовните установи се изведува на македонски јазик. Сепак, припадниците на заедниците заради изразување, негување и развивање на својот идентитет, имаат право наставата на јавните високообразовни установи, по соодветни студиски програми и содржини, да ја изведуваат на јазикот на заедницата, во согласност со законот за високо образование и статутот на високообразовната установа. Од вкупно 6 државни универзитети, 2 нудат целосно образование на албански јазик (Нацрт сеопфатна стратегија за образованието за 2018-2025 година и Акциски план, 2018). Финансирање од страна на државата се обезбедува за високото образование и за јазикот кој што го зборуваат најмалку 20% од населението во Република Македонија, поточно истото е ограничено само на образование на албански јазик, а не и на некој од јазиците на петте помалобројни заедници (Демир, Оровчанец, 2017). Наставата на јавните педагошки високообразовни установи може да се одвива и на јазиците на припадниците на другите заедници кои не се мнозинство во Македонија. Кога наставата се изведува на јазиците на припадниците на заедниците кои не се мнозинство, македонскиот јазик се изучува како посебен наставен предмет и

наставата се изведува на македонски јазик најмалку уште на два наставни предмети (Демир, Оровчанец, 2017).

Во образованиот систем, според Колекески, евидентно е дека по 2001 година повеќе натежнува страната на двојазичност во политиките, односно акцентирање на акомодацијата на правата на само една малцинска заедница покрај мнозинската заедница. Политиките се водат од регулираната форма, конкретно 20% од заедниците кои живеат на одредена територија, и од тука спроведувањето на политиките се третира сувопарно односно се гледа да се спроведи таа законска рамка. Во таа насока, мониторингот на образовните политики пак, укажува на тоа дека интервенциите на политичарите одат кон тоа да има застапеност на политичките актери во областа образование, конкретно во Министерството за образование кое најчесто го водат албански министри, кои гледаат да имаат квантитативни индикатори во образовниот процес каде квалитативните индикатори се ирелевантни гледано низ призмата на јазичната политика. Фокусот се става на застапеност како бројка, број на училишта каде се користи албанскиот јазик, вработени лица во МОН и во БРО (Колекески, 2018, интервјуа).

Допирни точки на образовната и јазичната политика постојат. Видливи се во низа периферните мерки кои се истовремено и добри практики, како што се прашањата за унапредување на правата и јазиците на малцинствата, декадата на Ромите која даде низа позитивни практики. Овие прашања иако се добро адресирани, проблемот е во тоа што истите не се базираат на стабилен систем за интеграција во образованието, со оглед на тоа што мултикултурноста на образованието е напукната, односно образовниот систем создава чист агрегиран билингвизам. Исто така отсуствува правичност и долгорочност кај јазичната политика во поглед на образованието, бидејќи образовниот систем не ги остварува функциите на интеграција на општеството, на создавање на кохезија, на градење на човечки капитал од една база/едно множество, прави диверзифицирани суб-групи и продлабочени поделби (Колекески, 2018, интервјуа).

Подобрувањето не е еднакво за сите заедници, од причина што во случајот на ромската задница која иако го остварува правото на изборен предмет „Јазик и култура на Ромите“, немаа соодветен кадар кој би го предавал предметот, а воедно се соочува и со дефицит на учебници, односно тим кој ќе ги изработи учебниците по изборниот предмет, на стандардизиран јазик, за шесто, седмо, осмо и деветто одделение. Единствен начин да се задржи идентитетот на помалите етнички заедници е токму јазикот и од таа

причина успехот во подобрување на образованието на мајчин јазик за различните заедници постои и треба да продолжи да постои (Илџаз, 2018, интервјуа).

Соговорниците за време на интервјуата, иако со различна етничка, образовна и професионална позадина, на сличен начин ја оценуваа генералната праведност на јазичните политики во РМ, од аспект на соодветен пристап до права за сите јазични заедници наспроти двете доминантни заедници. Според Илџаз, согласно законската рамка, припадниците на сите заедници во Македонија имаат право да се образуваат на својот мајчин јазик. Конкретно, во Република Македонија ромската заедница своето образование на сите нивоа го остварува непречено под еднакви услови како сите останати заедници. Согласно Концепцијата за деветгодишно основно образование, ромската заедница изучувањето на мајчиниот јазик го остварува преку изборниот предмет „Јазик и култура на Ромите“, од трето до деветто одделение. Припадниците на ромската заедница во основното образование имаат право на изборна настава на својот мајчин јазик утврден со закон, но има ученици Роми кои наставата ја следат на албански наставен јазик. Во моментот ромската заедница има дефицит на кадар по однос на изборниот предмет „Јазик и култура на Ромите“ и од таа причина овој дефицит резултира со несоодветен кадар или начин на објавување на материјата по предметот. (Илџаз, 2018, интервјуа).

Илџаз смета дека единствен начин да се постигне баланс е преку мерките за позитивна дискриминација за ранливите категории на граѓани и маргинализираните групи. Преку примерите и практиките на позитивната дискриминација, ромската заедница ќе биде во можност да го достигне нивото на помалку дискриминираните или маргинализираните групи. Од друга страна, според Колекески, потребен е редизајн на образовниот систем (Илџаз, 2018, интервјуа). Почнувајќи од вклучување на албански како дополнителен наставен јазик за македонски, и македонски за Албанци уште од прво одделение, како основ за интеграција со оглед на тоа што ефектите од образовните реформи се гледаат 25 години по нивното спроведување. Доаѓа до точка на непомирливост и отворен јаз што итно треба да се адресира. Интеграцијата треба да оди до таа мера каде примерите со именувања на училишта би станале примери за интеграција и елиминација на имиња кои би имале национална или било какава доминација, па училиштата би почнале да бидат именувани со броеви (Колекески, 2018, интервјуа).

Чупи смета дека се води особена грижа за образованието на припадниците на заедниците, почитувајќи го нивниот јазичен и културен идентитет. По донесувањето на ОРД направени за значајни законски измени кои го гарантираат правото на образование на мајчин јазик за сите припадници на заедниците, со евидентен напредок во достапноста на образованието за сите. Од друга страна пак, сепак тој истакнува дека најстрашен вид на сегрегација е кога заедниците се изолираат едни од други. На пример, Албанците кои водат одредени ресори во МОН, се занимаваат само со програми кои се насочени исклучиво кон албанската заедница (Чупи, 2011).

Во поглед дизајнот и спроведувањето на реформските интервенциите, во сведоштвата преовладува заклучокот дека истите се задоцнети и дека согласно дизајниран системот, ова е максимумот од волја одразена во она колку елитите сакаат да интервенираат во образованието. Загрижува фактот што сеуште нема консензус околу тоа кои се целите на образовниот систем и образованите политики, па дневната политика се одразува на образовните јазични политики место истите да го одразуваат јавниот интерес. Сите политики треба да бидат во една компонента, без било каква сегрегација по етнички клуч, со билингвални едукатори со визија за Европска Македонија на граѓански концепт. Ако се прави споредба со меѓународно поставените стандарди, истите се запазени, но загрижува тоа што општествени цели не се исполнети. Потребна е образовно – јазично трансформирана политика која ќе ги рефлектира реалните потреби во контекст на македонското општество и севкупниот развој (Колекески, 2018, интервјуа).

5. Модел на јазична правда

При анализата на праведноста низ призмата на јазикот, мерки кои ефикасно би се справиле со лингвистичката неправда која се јавува во форма на кооперативна и дистрибутивна неправда, имаат потенцијал за развивање на трета и воедно полоша опција чија фундаментална смисла води кон нееднакво достоинство како форма на неправда. Основата на повеќето димензии на (не)правдата, што често се чувствува и потврдува, поаѓа токму од доминацијата на еден јазик и недостатокот на почит кон "доминираните" јазици и припадниците на доминираната лингвистичка заедница, преку позиционирањето на истите како инфериорни, согласно статусот на луѓето чиј идентитет е тесно поврзан со конкретниот јазик. За вака изразено незадоволство да има етичка смисла, правдата мора да биде предмет на

еднаква дистрибуција на можностите, без оглед на тоа дали се работи за материјална дистрибуција или не. Случајот може да се заснова и само на припадноста кон одредена инфериорна категорија, без разлика дали се работи за каста, класа или етничка група, што би водело кон дискриминација или пак недостаток на самодоверба со што и de facto се намалуваат животните шанси. Но, без оглед на таквите ефекти, правдата подразбира да луѓето уживаат загарантирано еднакво достоинство. Во тој поглед, лингвистичката неправда како нееднакво достоинство претставува најосновната форма на лингвистичка неправда, со што лесно може и да стане една од најтешките за подобрување.

Постои, меѓутоа, далеку поголем кредибилитет во начинот на изразување а со тоа и на извршувањето на еднаквото достоинство на различни јазици и соодветните лингвистички идентитети. Тоа би се реализирало преку доминација на овие доминирани заедници на одредена територија (без разлика на големината), со што се дава привилегија и на идентитетот поврзан со јазикот во рамките на таа територија. Во рамките на тие граници, тој јазик (кој иако не е лингва франка) има врвна функција и се користи како официјален јазик на населението како легитимна политичка заедница.

Согласно поставените хипотези, во македонскиот случај има смисла да се гледа на јазичната правда како форма на кооперативна правда помеѓу заедниците (групите), а не само како аспект дистрибутивна правда помеѓу поединците (индивидуите). Јазична компетенција на една личност може, се разбира, да се смета како комплексна вештина која значително влијае на животните шанси на поединецот, вклучувајќи ја и заработувачката, што пак е комбиниран производ на вложениот напор и околноста – особено во човековата околина којашто може да го направи учењето на еден или повеќе јазици во една или повеќе варијанти, почнувајќи од толку лесно што е тешко забележливо па се до премногу тешко.

Нееднаквоста од аспект на лингвистичка опременост и капацитети може да биде значаен извор на неправди помеѓу поединците. Да се утврди дали, како, и до кој степен треба да се коригира, можеме да се повикаме на вообичаените принципи на дистрибутивната правда, како што се праведноста и еднаквоста при дистрибуцијата. Од друга страна пак, постои посебна перспектива, во која има смисла да се дискутира за лингвистичката правда независно од другите димензии на правдата.

Но да се оцени правичноста на моделот на интеракција кој генерира корист од комуникацијата помеѓу различните лингвистички заедници, потребен е соодветен критериум за праведност, со што полесно ќе се разбере предметот на јазичната правда. Правдата помеѓу различните лингвистички заедници може да се

сфати и како фер споделување на трошоците за постојана промена (при учење на "доминантен" јазик од страна на сегашните и сите наредни генерации чиј мајчин јазик потпаѓа под категоријата на "доминирани" јазици), или пак како фер споделување на трошоците за еднаквата промена (каде би дошло до замена на "доминираниот" јазик со "доминантниот" како заеднички мајчин јазик).

Маџоска ја оценува јазичната политика како модел за дезинтеграција помеѓу Македонците и Албанците. Албанското малцинство зборува и се школува најчесто исклучиво на албански јазик, на работното место, исто така, го користи албанскиот јазик, ги следи медиумите на албански јазик. Разликите се зголемуваат и расне недовербата од страна на Македонците во заинтересираноста на Албанците да живеат во заедничка држава, како и револтот од постојано нови барања. Според неа, не се оспорува правото на користење на албанскиот јазик, туку некористењето и непознавањето на македонскиот јазик од страна на албанското малцинство, како и непочитувањето на законската регулатива. Јазичната политика што се спроведува во Република Македонија треба да биде под постојана опсервација од сите надлежни органи и да се интервенира со коригирање на одредени неправилности. Само на тој начин ќе се обезбеди мирен соживот во нашата мултикултурна заедница (Груевска-Маџоска, 2012: 232-233).

Доколку трајноста (како карактеристика) на лингвистичката различност се земе како општа непријатност, наместо како општа корист, поддршката и финансирањето на една асиметрична и неправедна двојазичност за идните генерации на едно општество, наспроти пренаменета на процесот и изборот на една или на двете алтернативи, остава простор за легитимни и правични жалби и поделби по лингвистичка линија. Оттука, колективната вредност неспоредливо ја мултилингвистичната реалност на една земја, е значително подобра опција споредбено со одржувањето на еден значаен степен на јазична различност.

5.1. Оцена на правичноста на моделите

Според Чрч и Кинг, за усогласување на слободата и ефикасноста, наспроти позадината на овие две клучни претпоставки, проблемот на лингвистичката правда може да се формулира и во својата основна форма. Постојат два јазични заедници, односно наречени Д (доминантна) и д (доминирана), со соодветни М и м мајчин јазик ($M > m$). По глава на жител (брuto) цена, в, на учење втор јазик е ист за двете заедници. Учење на другиот јазик и кај двете заедници генерира корист, каде користа е претставена преку бројот на говорници на коишто ова учење им овозможува да

комуницираат со значително поголем број на соговорници. Новата способност се одразува и со супериорност или инфериорност во интеракцијата каде се користи новонаучениот јазик. Ваквото учење е вредно, ако и само ако вкупниот бенефит ги надмине вкупните трошоци. Меѓутоа, проблемот на ова истражување, сепак не е лингвистичката ефикасност, меѓутоа лингвистичката правда. При распределбата на трошоците и придобивките кои произлегуваат од овој критериум претставен од Чрч и Кинг, во најблага форма речено е очигледно нефер. И самото оригинално истражување на Ван Паријс го поставува прашањето за постоењето/потребата на/од критериум чиј кредибилитет за изразување на она што е потребно за лингвистичката правда, што во голема мера може да се разликува од она што го побарува ефикасноста, е од клучно значење за јазичната политика.

Во македонскиот случај, политичкото пазарење, односно коалициските договори резултираат со директни реперкусии по политиките во секторите кои се предмет на пазарењето. На пример, секторот образование кој не е атрактивен ресурс, се карактеризира со отсуство на стратешка рамка, што е пак резултат и од брзата и традиционална промена на министрите. За прашање за интеграција или билингвална настава не се дискутира на ниво на политика, ниту пак истото е вградено во образовниот систем. Постарите генерации на албански граѓани го знаат македонскиот како резултат на образовниот систем низ кој поминале, што не случајот и со помладите генерации. Од друга страна, кај Македонците нема интерес за изучување на албанскиот што резултира со централна фрагментација на системот. Системот мора да биде помирен преку билингвални размени на знаења и вештини доколку сакаме минимум јазична интеграција, тука е најголемата фракција во македонскиот образовен систем. По примерот на Чрч и Кинг, македонскиот модел може едноставно да го адресира ова прашање преку стратешка евалуација на јазичната интеграцијата како основна цел на образованите политики.

Според Пул, усогласување на правдата и ефикасноста може да се земе како алтернативен пристап. Усогласувањето на јазичната правда и лингвистичката ефикасност е во центарот на вниманието во "Официјалниот јазик" на Пул. Појдовната точка може да се претстави на следниов начин, во ситуација во која што постојат два или повеќе мајчини јазици, лесно се идентификува праведно решение, на пример, никој не би учел ниту еден учел од другите јазици, или пак сите би ги учеле и сите други јазици со што би се задоволите основните начела на правдата. Исто така, при вакво сценарио

лесно се идентификува и решение кое ќе биде ефикасно и практично, пришто, секој поединец чиј мајчин јазик не е најшироко застапен за изучување го изучува оној кој е најпопуларен и најзастапен, освен ако истиот не биде исклучително тежок да се научи. Но, со оглед на тоа што секое фер решение изгледа неефикасно, а секое ефикасно решение е јасно нефер, се дава одговор на дилемата помеѓу праведноста и ефикасноста. Според Пул, со изборот на еден најзастапен и најраспространет јазик како заеднички јазик, преку учење на истиот како втор јазик (за онаа група чиј мајчин јазик не е најзастапениот), се работи за доброто на сите, без разлика дали од тоа учење произлегува лична корист или истото е доволно мотивирано.

Наспроти предлозите на Кинг, Пул предлага трошоците за учење да се поделат рамномерно помеѓу различните лингвистички групи, соодветно на нивната големина. Оттука, согласно аргументацијата на Пул, ако се има за цел да се владее, без дополнување од било какви ад-хок ограничувања, дистрибуцијата на придобивките на ваквата соработка која може да се претпостави и како доброволна, изгледа како да ја заобиколува целта. Овој пристап ја усогласува ефикасноста со концептот на праведност при поделбата (преку пропорционален придонес кон трошоците за учење од страна на секоја јазична група), но за цена на делумно откажување од слободата за една од лингвистичките заедници.

Според Готје при усогласување на правдата, ефикасноста и слободата односно при избор на соодветно решение, литературата предлага уште еден пристап. По економскиот пристап и јазичните политика, на ред е морална филозофија. Како општо критериум за праведна дистрибуција на придобивките од доброволната соработка, Дејвид Гојте предлага максимум-однос на корист (што не се разликува од еднаков однос на корист, што би било, изедначување на соодносот на користа и влогот од страна на секој соработник (споредбено со судбина што би ја имале во отсуство на ваква соработка) со максимална корист која што може истиот да ја извлечи. (Gauthier, 1980).

Без разлика дали принудно или не, асиметричната двојазичност е чест феномен кој се појавува во многу места веќе долг временски период. Но, како што образованието, мобилноста, соработката и комуникацијата се проширува и интензивира, феноменот станува се поприсутен и помасовен од било кога. Како што Де Свон ќе рече, дека, луѓето како говорни видови формираа светски јазичен систем којшто е всушност цврсто одржуван од асиметричниот мултилингвизам (Avram de Swaan).

Ваквата распространетост и сеприсутност на асиметричната двојазичност се смета за релативно ефикасна во пракса. Но проблемот се јавува токму тука, земајќи во предвид дека ништо не ја гарантира нејзината праведност. За да се задоволат основните принципи на правдата и "фер-играта", едноставна препорака се надоврзува логички од претходно наведената дискусија. Кога еден јазик е предмет на асиметрична двојазичност, јазична група чиј мајчин јазик е истиот треба да ги покрие трошоците за учење на јазикот, односно истовремено ќе мора да ги плати трошоците за учењето како и опортунитетниот трошок за учењето на странски јазик наспроти посветување на времето на други активности. Точните проценки, се разбира се надвор од дофат, меѓутоа праведното споделување на трошоците од кои ќе ги покриваат платите на наставниците по "другиот" јазик како и сите наставни материјали на јазичната група чиј јазик се учи, се смета како соодветна опција. Оставајќи го опортунитетниот трошок некомпензиран како еден минимум од побарувачката, еднаквоста при споделувањето на трошоците помеѓу двете јазични групи (доминантната и доминираната) не се зема во предвид при интеракцијата и другите случајни предностите на едната јазична група. Оттука, и не е за изненадување фактот што праведноста на светскиот лингвистички систем е таква каква што е, наспроти сите универзално-прифатени начела на човековите права (конкретно лингвистичките права), еднаквоста и праведноста.

5.2. Предуслови за развој на јазичната правда

Реализацијата и успешноста на доброто владеење/управување (како концепт), бара зрелост од (членовите на) општеството во поглед на чувството за општествена одговорност и континуиран надзор над владините тела и процесот на донесување одлуки. Со оглед на тоа што доброто владеење како термин кој го означува ултимативниот начин на којшто јавните институции би се однесувале кон јавните работи и би управување со јавните ресурси, со цел гарантирање и остварување на човековите права, соодветна термилошка анализа преку призмата на правдата мора да се земе во предвид. Ако со терминот владеење се опишува "процесот на донесување на одлуки и процес преку кој истите се донесуваат и се спроведуваат (или не се спроведуваат)", истиот ги опфаќа а воедно и опишува интеракциите помеѓу сите општествените сектори. Додатно, со оглед на освртот на принципите на добро владеење, неопходно е да се даде и соодветен опис на концептот на правда. За потребите на оваа дисертација, акцентот е ставен на јазичната правда, а со тоа се земаат во предвид

јазичната структура и нивото на јазична способност како параметри за анализа. Така што, се нагласува дека јазичната структура и речник во принцип не би требало да оставаат простор и можности за развој на т.н. угнетувачки јазик/речник. Врз основа на овој концепт на правда, зборови кои олеснуваат дискриминација, угнетување и наметнување мора да се отстранат од структурата на јазичките тековни, и поголем акцент треба да се стави на зборови кои поддржуваат и потврдуваат правда и еднаквост.

Обединетите нации го нагласуваат и акцентираат ваквото системско реформирање преку човековиот развој и реформите на политичките институции. Според ОН, доброто владеење има осум карактеристики. Добро владеење е:

- ориентирано спрема консензус
- Партиципативно
- го следи владеењето на правото
- Ефективно и ефикасно
- Одговорно
- Транспарентно
- Одзивно
- Правично и Инклузивно

Доброто владеење подразбира и исполнување на одредени предуслови, а веројатноста за исполнување на истите се зголемува со развојот на јавните јазичните способности; на пример, карактеристиките на одговорност и отчетност ќе бидат објективни само кога јавноста ќе може да го достигне активирањето на одговорноста кај и на владините инстанции, и кога најслабите членови на општеството ќе можат да "наплатат" своите долгови, без проблем, всушност, владиниот административен систем ќе ги ужива карактеристиките на доброто управување тогаш кога одговорноста и отчетноста не ќе бидат туѓи и непознати категории на системот, со што побарувачката за ваквото делување на системот ќе биде трајна и институционализирана и се примената во јавната литература со што ќе стане елемент клучен за културните карактеристики на општеството.

Разбирањето на јазичната правда бара внимателно разгледување на сложеноста на комуникацијата помеѓу општествените членови, па обично со тоа е уште потешко да се земе во предвид, споредбено со други димензии и аспекти на општествената правда. Но, важен момент е тоа што, преку обезбедување оваа димензија на правдата, други димензии на правдата (дистрибутивна, процедурална, интеракциона, информативна,

емоционална и набљудувачка) се исто така обезбедени во голема мера, затоа што, се смета дека овие димензии се поврзани помеѓу општествените единки, со што се отвора простор и можност за разгледување на одредени лингвистички аспекти во сите односи и димензии. Во секој случај, со напорите за развој на јазичната правда, како димензија од интерес на оваа дисертација, значително се влијае и се може да се олесни и реализацијата на многу аспекти и предуслови на доброто владеење.

Доброто владеење подразбира развој на алатки, методи, политики и процеси со цел да се достигне општествената одговорност на системот пред граѓаните, со што очигледно е дека со зголемувањето на искреноста и денотацијата на граѓанските ставови, па преку нивното зголемено влијание и имплицирање врз владиниот перформанс, се зголемува и одговорноста и отчетноста на системскиот апарат во целост. Покрај тоа, ако во самата структура на јазикот на едно општество постојат зборови, идиоми и изјави кои је повикуваат Владата на одговорност, општеството ќе биде повеќе склоно кон уживање на општествената правда.

Исто така, предуслов за успешна реализација на доброто владеење е и добро распространетото и информирано учество на граѓаните. Ова учество е изводливо преку јазикот или речникот и артефактите. Во овој пристап, дури и гласот не било кој граѓанин е земен како лингвистички артефакт кој означува негација на едно или повеќе гледишта и ставови предложени од владата, наспроти потврдата или умереното прифаќање на други, алтернативни ставови. Според овој пристап, гласовите на граѓаните се веродостојни само кога истите се дадени одговорно и се базираат на претходни знаења, и кога граѓанството е способно да учествува и да ги разбере сериозните дискусии на изборните кандидати. Врз основа на оваа пристап, неинформираност на гласачот при гласањето не значи и не земање на учество, баш напротив една таква интервенција ја остава судбината на општеството на случаен избор и/или несреќа. Тоа не води кон заклучокот дека развојот на доброто владеење, исто така, ќе резултира со значителен развој на лингвистичката правда преку подобрување на нивото на зрелост општеството. бидејќи, преку развојот на доброто владеење, нивото на транспарентност, одговорност и отчетност, а воедно и нивото на учество на јавноста во управувачкиот процес ќе се зголеми. Со ваквото зголемување на учеството се зголемува и веројатноста за развој на јазичната правда.

Јазичната правда истовремено влијае врз зголемувањето на нивото на отчетност и одговорност, како и на зголемувањето на нивото на социјална партиципација. Со општествениот и системскиот развој многу корелации и синтези во општествените

науки укажуваат дека вреди да се напомени дека во било каков вид на административен и/или управувачки систем за управување, интерпретацијата на односот помеѓу народот и владата се смета за база за дизајнирање и дефинирање на односите во општествениот систем, толкување кое зазема одредена став за социјална правда и нејзините димензии.

Доброто владеење, исто така, бара и одредено толкување на правдата како своја основа. Покрај тоа, во секој природ кон административниот и/или управувачкиот систем, конкретни димензии на правдата ќе бидат земани се повеќе во предвид. Добро владеење обрнува внимание и ги акцентира слободата и еднаквоста како универзално-прифатени стандарди на демократското владеење, а исто така става и посебен акцент на димензијата на јазичните права и правда, затоа што, јазичната правда ужива карактеристики погодни за развој на доброто владеење.

Особено во поглед на фактот дека, помеѓу модерната литература за општеството и начинот на размислување за управувачките пристапи и методите на владеење, може да се претпостави однос со кој било каков јазичните артефакт е потенцијално во можност да влијае на структурата на управувачката мисла. Соодветно, било кој управувачки метод ќе биде повеќе стабилизирачки и поддржан преку користењето на одредени групи на јазични артефакти во форма на модерниот речник и модерните изјави на јавниот јазик. Оваа теориска поддршка се пренесува од доменот на мислата во доменот на говорот, а потоа до доменот на дело и однесување на човекот, во овој поредок кој е формулиран во доменот на теорија и реализиран во доменот на акција. Во секој случај, се чини дека, меѓу различните пристапи кон "владеење и администрација", и различни димензии на "социјална правда", автентичен однос може да се замисли меѓу доброто управување и лингвистичката правда. Врз основа на оваа врска, развојот на лингвистичката правда директно помага и влијае врз развојот на добро владеење и vice versa.

Јазичната правда го збогатува и подобрува јавниот јазик, ја спречува доминацијата на одреден дел од општеството врз друг, и преку примена на логиката на правдата на доменот на јавното разбирање, предизвикува сеопфатно зајакнување на јавноста, и го поместува статусот на Владата од старателски поблиску до статусот на сервисна институција која е контролирана од страна на јавноста. На овој начин, се обезбедуваат услови за идеален и холографски надзор на јавноста врз Владата, и соодветно, луѓето стануваат одговорни пред владата, а со тоа се доаѓа до потребата да луѓето ги почитуваат и исполнуваат законските прописи на владата. Во случај на склоност на човечкото општество кон развојот на јазичната правда, ќе биде повеќе

веројатно дека, со продуцирањето и повторувањето на било кој "лингвистички артефакт кој е ориентиран спрема правдата", надзорната улога на јавноста ќе биде ефикасна и се позајакната. Уште поважно, на овој начин, структурата на социјалната моќ ќе ужива се поширока дистрибуција, бидејќи, авторитетот потекнува од јазикот и познавањето на членовите на општеството, што не може да се складира ни да се монополизира, со оглед на факот дека тие брзо се дистрибуираат и стануваат достапни за сите членови на општеството. На овој начин се предвидуваат условите кои можат да се сметаат како ултимативната цел на (нај)доброто владеење.

Од погоренаведените пристапи може да се донесат неколку генерални заклучоци. Еден заклучок е дека постојат два случаи каде територијалниот пристап е соодветен за примена:

- случаите каде територијалноста е неопходна за воведување на заеднички јазик и
- случаите каде територијалноста е неопходна за да се спречи луѓето да бидат отсечени од соодветните алтернативи, поради деградација во нивното јазично општество.

Во првиот случај територијалниот пристап се применува во случаите кога имаме демократија и општествена мобилност. Територијалноста е неопходна за да се воспостави интегрирано општество и да се обезбеди пристап до општествена култура за малцинството. Во вториот случај акцентот е ставен на обезбедување на општествена мобилност на јазичното малцинство. Територијалноста е неопходна за да се избегне ситуација во која унилингвалните членови на мнозинството се блокирани од деградацијата во нивното јазично општество.

Доколку не е исполнет барем еден од овие два услови, јавниот пристап, општествената мобилност и демократската деградација ќе бидат исполнети само со персоналниот пристап или со воведување на програма за образование на мнозинството за изучување на втор јазик. Иако и овие два услови се исполнети според територијалниот пристап, аргументот за идентитетот останува наклонет на персоналниот пристап.

Два аспекти треба да бидат разгледани на главните забелешки. Првиот поаѓа од големината, односно бројноста на заедницата, анализиран од аспект на персоналниот пристап. Кога една јазична група е премала, пристапот до еднакви ресурси за легитимните идентитетски барања, е најчесто недоволен за значајна реализација на пристап до услуги на тој јазик.

6. Евалуација на јазичните политики

За да се направи суштинска анализа на предностите и недостатоците на доминантните рамки за креирање на јазични политики, се` уште недостасуваат прецизни линии на поделба, за оправдување на изборот на водечки принципи при креирањето на државни јазични политики. Ако се земе предвид основната поделба на регулација на политиките согласно територијалното користење на јазикот, наспроти јазичните избори на говорниците, без оглед на нивната локација, потребно е да се развие една подетална рамка во која би се класифицирале и оние јазични политики, кои не почиваат во целост на овие два доминантни пристапи. Една таква рамка, подразбира дека покрај димензијата на јазичната политика, гледана од територијален, наспроти персонален аспект, сите претпоставки и нормативни побарувања на еден модел на јазична политика, треба да се анализираат во поширок контекст од базичниот монолингвален наспроти билингвален систем.

На пример територијалниот пристап најчесто се поврзува со еднојазичноста, додека пак, персоналниот е поблизок со двојазична политика во дадено мултилингвално општество. Во пракса, нормативните рамки кои ги регулираат правата и обврските во едно мултилингвално општество, каде е избран едно или двојазичниот модел, не секогаш кореспондираат со исклучиво територијален или персонален модел. Во процесот на избор, дизајн и имплементација на една од посочените, или пак, комбинација од истите политики, Роме прави дистинкција помеѓу два модели на регулација на јазичните права, и тоа: сумарен (агрегирачки на контекстуалните предуслови) и изворен (базиран на загарантираните човекови права). Аргументите кои го поддржуваат сумарниот пристап се надоврзувачки и зависат од конкретната цел на политиката, на пример: економска ефикасност, административна погодност и национално единство. Ваквата линија на аргументација која го гледа јазикот како начин за постигнување на одредена цел се базира на кост бенефит анализа. Во литературата доминираат анализите на јазичните политики, кои во основа се базираат на сумарните модели. Од друга страна пак, изворниот модел се фокусира токму на правата, но и интересите на одреден поединец или јазична група, кои се позначајни од трошковните калкулации на сумарниот модел. Интересно е тоа што поддржувачите на еднојазичните и двојазичните политики најчесто во предвид ги земаат аргументите на сумарниот модел, при оправдување и дизајн на јазичните политики кои ги застапуваат.

Дистинкцијата помеѓу регулативните рамки и нивната рефлексивност во нормативни пристапи не е целосно преликувана. На пример, еднојазичните политики побаруваат аргументација согласно сумарниот пристап, но во пракса постојат аргументи кои не го поддржуваат овој модел, согласно сумарниот пристап на аргументација. Всушност, јазичните права не ги следат териториите или поединците, како што предлагаат називите на територијалниот и персонален пристап, туку се поврзуваат со реалните јазични заедници. Оттука во процесите на дизајнирање на една разбирлива јазична политика, во дадена мултилингвална држава, мора да се земат предвид научените лекции од двата предложени пристапи, но суштината на новодизајнираниот модел или политика, не треба да се поврзува со традиционалните карактеристики на територијалниот и персоналниот пристап. Ваквото евентуално надминување на територијалниот и персоналниот пристап при дизајн и евалуација на политиките, истовремено треба да направи и ревалуација на аргументите кои ги поддржуваат двата посочени пристапи. Според Роме, анализата на јазичните права не треба да има сумарно, туку изворно поврзување со јазичните права. Јазичните права се втемелени во интересите на заедницата од каде доаѓа и сигурноста, односно незагрозеноста на групните права. На овој начин, овој пристап е близок и со теориите за индивидуални права и е спротивен на основната сумарност на територијалниот модел. Но, во суштинското право за еднаков пристап до одредени услуги на дадена јазична заедница, има и карактеристики блиски на територијалниот модел. На пример, дадена територија може да акомодира повеќе јазични заедници и на овој начин треба да обезбеди акомодирање на јазичните права и еднаков пристап на сите, без оглед на која јазична група припаѓаат. На овој начин елементот на директно поврзување на територијата со еден јазик се надминува. Со ваквите анализи може да се види дека дистинкцијата помеѓу територијален и персонален пристап кон креирање на јазични политики може да биде погрешен. Линијата на поделба е помеѓу сумарните оправдувања за една јазичност и изворните права на сите групи за двојазичност. Оттука потребна е приоритизација на интересите на одредена заедница како основ за признавање на правата. Со оглед на тоа што заедниците и нивната бројност не се одликуваат со групна мобилност, мерки за конкретно акомодирање на територијалниот елемент се потребни за релевантност и на сумарниот и на изворниот пристап кон креирање политики.

6.1. Билингвализмот како модел на јазична правда

Поимот билингвализам може да се примени кај индивидуи, општества и институции. Индивидуите се наречени билингвални доколку умеат вешто да зборуваат 2 различни јазици. Општеството е билингвално доколку на неговата територија се зборуваат два јазици. Институциите се наречени билингвални доколку кај нив се признаваат 2 јазици. Во случај на билингвални институции, јавните услуги се нудат на 2 различни јазици и работата се извршува на еден од тие два јазици (Patten, 2003).

Билингвалните општества се соочуваат со неколку важни и тешки проблеми на јавната политика. Во основа, тие мора да одлучат дали да прифатат или не некакви форми на институционален билингвализам. Тие мора да одлучат дали училиштата, болниците, законодавната власт, судството, агенциите за вработување да работат со употреба на двата јазици, или пак да назначат само еден јазик кој што ќе биде официјален во работењето на институциите. Кога билингвалното општество се решава за институционален билингвализам, мора да има и некои дополнителни алтернативи. Како на пример, една алтернатива е, на пример, да одлучи дали признавањето на двата јазици да биде подеднакво или да има одредени разлики во правата или статусот на мнозинството на едниот јазик, споредбено со малцинството на другиот јазик, доколку има таква поделба. Друга алтернатива е дали билингвалноста ќе се примени во сите институции или само во одреден домен (на пример само во училиштата и во судот, но нема да се примени и во здравствените установи). Трета алтернатива се јавува кај федералните системи, каде се поставува прашањето дали билингвалноста ќе се имплементира на двете нивоа на владеење или само на едно (Patten, 2003).

Во земјите каде е застапен билингвализмот во институциите, се препознаваат два различни пристапи. Според првиот пристап (наречен личен пристап-принцип на личност), двата јазици се препознаваат подеднакво и секој жител ги разбира и двата јазици и може да разговара во институциите на еден од тие два јазици. Секој има подеднакво право да користи еден од двата јазици во сите институции, без разлика во кој дел од државата живее. Според вториот пристап (наречен територијален пристап) употребата на јазикот е поделена по региони, односно, истата зависи од тоа во кој дел на државата граѓанинот живее. Во првиот пристап, правата за јазикот важат за секој, без разлика во кој дел на државата живее индивидуата, додека пак, во вториот пристап правата за јазикот важат зависно од тоа во која територија од државата живее индивидуата.

Во светот е многу тешко да се најде конкретен пример каде е застапен чист личен пристап на билингвализам или чист територијален пристап на билингвализам. Најчест случај на билингвализам е оној каде еден јазик се употребува како официјален во целата држава, додека пак друг јазик се употребува само во одредени територии на државата. Сепак постојат значајни разлики кај секој режим на институционален билингвализам, каде што се истакнува еден од двата горенаведени пристапи.

Белгија и Швајцарија се најдобар пример за мултилингвални земји кај кои е прифатен територијалниот пристап. Белгија е поделена на четири различни јазични територии и во секоја територија важат различни јазични права. Провинциите Валонија (Wallonie) и Фландрија (Flanders) се во најголем дел институционално унилингвални, односно признати се и Францускиот и Германскиот јазик. Главниот град Брисел е билингвален, додека пак, на територијата која се наоѓа на границата со Германија, се зборува Германски јазик. Во Швајцарија, најважните одлуки поврзани со употребата на јазиците се поврзани со поделбата на кантони, односно, секој кантон посебно има посебна политика за користење на јазикот на мнозинството од народот во соодветниот кантон.

Канада и Јужно Афричка Република се добар пример на земји каде е прифатен личниот пристап. Канадската Повелба за права и слободи содржи одредби со кои се гарантира образование и јавни услуги на Англиски и на Француски јазик, кои се употребуваат на територијата на цела земја. Јужно Афричкиот устав признава 11 официјални јазици и овозможува право на образование на секој официјален јазик, по избор на индивидуата, доколку се обезбедат соодветни услови за истото.

Причина за истражување на двата пристапи на билингвален институционализам е подобро разбирање на горенаведените случаи и нивна споредба со слични случаи на билингвализам. Зошто кај едни држави е ставен акцент само на едниот пристап, а кај други држави на другиот пристап? Дали избраниот пристап на билингвализам е оправдан во соодветната држава или треба да се разгледа можноста за примена на другиот пристап? Употребата на комбинација на двата пристапи е жестоко оспорена во овие општества. Во Канада, употребата на личниот пристап предизвикува реакции кај населението чиј мајчин јазик е Англискиот, од причина што се создава дополнителен терцет поради задолжителното познавање и на Францускиот јазик. Во Брисел пак, има конфликт меѓу застапниците на двата различни пристапи. Застапниците на

територијалниот пристап сметаат дека институционалниот унилингвализам овозможува достапност на сервисите за Французите во предградието на Брисел. (Patten, 2003)

Генерално, едниот пристап е соодветен за имплементација во едни случаи, а другиот пристап за други случаи. Основната цел би била да се прецизираат условите под кои би се применувале различните пристапи. Кај територијалниот пристап, секоја територија треба да официјализира свој јазик и да ги обезбеди сите услови за функционирање на институциите на тој јазик, или пак да обезбеди услови за малцинството кое живее на таа територија, со што нема да се влоши неговата состојба. Доколку нити еден од горенаведените услови не може да се исполни, во тој случај треба да се примени личниот пристап.

Изборот помеѓу еден од двата пристапи зависи од стабилноста во државата. Во мултилингвалните општества има голем степен на нестабилност, кој произлегува од конфликтот помеѓу двете лингвистички групи. Согласно швајцарското искуство за стабилност, некои политички научници препорачуваат употреба на територијалниот пристап, со што би се избегнал конфликтот на различните лингвистички групи. Како што пристапот *cuius regio eius religio* помогна да се заврши војната на религиите во Германија и Швајцарија, така и територијалниот пристап може да има ист ефект во мултилингвалните земји во светот.

6.2. Билингвизмот и територијалниот пристап

Да замислиме едноставен пример на општествен билингвализам, каде говорниците на двата јазика се концентрирани во две различни унилингвални територии, и соодветно би се направила поделба на јазични политики за секоја територија. Оваа поделба би можела да се направи на два различни принципи. Според принципот на *јурисдикциска територијалност* јазичната поделба треба да се направи по политички институции кои работат на таа територија. Под претпоставка дека станува збор за федерално уредување на државата, тогаш според принципот на *јурисдикциска територијалност*, јазичната поделба е подобро да се направи од политичките институции на одделната територија, а не од страна на институциите на државно ниво.

За да се прецизира формулирањето на територијалниот пристап, потребно е да се потенцира дека е невозможно сите одлуки за јазичните политики да се донесат на територијално ниво. Сепак, двете територии не се посебни држави, туку се посебни територии кои се во една иста федерална држава, каде има една заедничка централна

власт. Во правната надлежност на самата држава се и одредени политики поврзани со јазичните, па сепак таа мора да биде вклучена и во јазичните политики на одделните територии.

Постојат два типа на јуридикциска територијалност (jurisdictional territoriality). Кај првиот тип, наречен слаба јуридикциска територијалност, централната власт нема право да се меша во јазичните политики на посебните територии, така што тие самите носат одлуки поврзани со користењето на конкретниот јазик. Кај силната јуридикциска територијалност е спротивно, односно одделните територии не само што го имаат правото за носење на соодветни јазични политики, туку и овие политики се доделени на надлежност на централната власт. На овој начин, имаме две нивоа на јуридикција, секоја со посебни нивоа на јуридикција и секоја со посебен авторитет за носење на јазични одлуки за секоја одредена област. Овој тип е застапен кај високо децентрализираните земји, и секоја одделна територија има голема улога при носењето на јазичните политики за својата територија.

Вториот принцип на територијализација е *унилингвална територијализација*. Според овој принцип, јавните институции во одредена територија го користат исклучиво јазикот кој е официјален за таа територија, така што училиштата, болниците, судот, државната администрација, кои работат во една област користат еден јазик, а училиштата, болниците, судот, државната администрација кои работат во друга област користат друг официјален јазик. Секако ова важи само за институциите за кои авторитет има локалната власт, додека пак, за институциите кои директно одговараат на централната власт, не важат јазичните закони на локално ниво.

За разлика од јуридикциската територијализација, кај унилингвалната територијализација донесувањето на јазичните одлуки не зависи од политички авторитет. Принципот може да се воспостави и на локално и на централно ниво. Локалната власт која има авторитет за јазични одлуки може да се раководи од институционален унилингвализам, доколку сите жители во таа област зборуваат на ист јазик. Јуридикциската и унилингвалната територијализација се различни, на тој начин што и двата принципа даваат одговор на две различни прашања. Јуридикциската територијалност дава одговор на прашањето: Кој го има авторитетот на носење на јазични политики? Унилингвалната територијализација дава одговор на прашањето: Какви одлуки во врска со јазичната политика треба да се донесат од страна на оние кои

го имаат авторитетот за тоа? Поврзаноста околу двете прашања е тоа што одговорот на секое резултира со соодветни политики, од страна на оние кои го имаат авторитетот за тоа.

3.3.Контроверзноста на билингвизмот во мултилингвален контекст

Во Швајцарија, повеќе кантони имаат висок степен на лингвистичка хомогеност, а таму каде што нема можно е да се исцрта линија во склоп на самиот кантон и да се обележат различните лингвистички групи. Кај државите каде што има ваква хомогена поделба, не може да се забележи дека е применет принципот на територијализам, каде јавните институции го применуваат официјалниот јазик на локалниот кантон. Сепак, доста се ретки случаите како во Швајцарија, каде може да се исцрта линија и да се обележат различни лингвистички групи. Најчесто, лингвистичката хомогеност не постои, односно, во самата територија постојат заедници кои се меѓу себе измешани и не може да има јасна лингвистичка поделба во самата територија. Од овде почнува контроверзноста за територијалниот принцип.

Постојат две различни варијации на оваа комплексна ситуација. Модел на две јазични групи кои се имперфектно концентрирани во два различни региони, каде во едниот регион доминира едната јазична група, а во другиот другата. Од друга страна, постојат и модели каде во целата држава преовладува една јазична група, а во одредени делови од државата се сконцентрирани малцински јазични групи. Тие делови од државата се билингвални, односно има жители од двете јазични групи.

Во двата случаи, територијалниот принцип станува контроверзен на тој начин што е теоретски интересен. Во случајот каде имаме неперфектна концентрација, според територијалниот принцип би требало да се воспостават два институционални унилингвални региони. Секој од тие региони би имал локално јазично мнозинство и малцинство. Малцинството има две опции: или да се прилагоди на употребата на јазикот на мнозинството во јавните институции или да се пресели на територија каде неговиот јазик има мнозинство. Во вториот случај, каде имаме билингвални области, според територијалниот принцип би имало институционален унилингвализам во целата земја, освен во наведените билингвални области каде се признати и двата јазика во сите институции. Во овој случај имаме мнозинство на целата територија на државата и малцинство на целата територија на државата. Така, некои од малцинските јазични групи ќе можат да го користат својот јазик во институциите, додека некои од нив ќе мора

да го зборуваат јазикот на мнозинството или ќе се преселат во билингвална област. Кога станува збор пак, за личниот пристап, тогаш двата јазици би биле признати низ целата држава и никој нема да биде соочен со проблемот дека треба да зборува јазик на мнозинството и да има потреба да се пресели во друга област.

Најдобар начин да ги одредиме предностите на територијалниот и личниот пристап е да запрашаме жители од јазичното малцинство, дали е полесно да го прифатат јазикот на мнозинството или да се преселат во друга област? И покрај тоа што преселбата од едно на друго место не е тежок процес за некои луѓе, сепак тоа е скап процес, особено ако станува збор за селење на поголема оддалеченост. Од таа причина можеби и подобро е малцинството да го прифати јазикот на мнозинството кој е официјален во таа област. Тогаш се поставува прашањето колку е разумно да се бара од малцинството да го користи јазикот на мнозинството во државните институции. Ова е доста важно прашање, не само за да се одлучи помеѓу личниот и територијалниот пристап, туку и да се оцени дали едно билингвално општество треба да воведи билингвализам во институциите.

Очекувањата зависат од тоа дали членовите на малцинството и на мнозинството ќе бидат привилегирани или не, кога би бил применет територијалниот принцип. Имајќи го предвид овој проблем, постојат четири различни интереси на луѓето во поглед на јазичната политика, а тоа се: јавен пристап, општествена мобилност, демократско учество и идентитет. Истите се објаснети во продолжение.

7. Мултилингвизмот како македонска реалност

Моделите на официјален мултилингвизам се надоврзуваат на рационализацијата на јазичните политики и мерки и јазична заштита и одржливост. Според Патен, “еден јазик е признат во јавниот живот кога јавните услуги се понудени и бизнисот може да се води на тој јазик. Официјален модел на мултилингвизам подразбира дека различните јазици зборувани во една поширока заедница се признати на ист начин”. (Patten, 2001) За споредба, монојазичноста како модел се поврзува со систем каде има еден единствен официјален јазик во службена употреба, каде јазикот се поврзува со националниот идентитет и истовремено ги маргинализира останатите јазици (Spolsky, 2004: 60-62).

Од една страна, презервациските пристапи не се единствените алатки за заштита на јазичните права. Специјални мерки за заштита на јазичните права подразбираат соодветен одговор на моменталната состојба, еднаквост на јазиците и балансиран

пристап до јазичните права.. Од друга страна, интервенциите кои се резултат на барањата за акомодација односно заштита и промоција на различните јазици, кои согласно контекстот може да бидат би, три или мултилингвални политики потребно е внимателно да се испланираат и спроведат. Она што загрижува во македонскиот случај е токму еднаквоста во пристапот. Во контекст на реален мултилингвизам, во контекст каде во приватна сфера се зборуваат седум јазици, Македонија е *de facto* бинационална држава. Наместо да постигнеме баланс на граѓанско мултикултурно општество, според Ким Мехмети, Република Македонија е веќе длабоко бинационално општество, каде останува само техниката како тоа да се реализира. Според Мехмети, клучен процес кој добро функционира е делбата, што пак неизбежно води кон создавање на две општества (Мехмети, 2011: 106).

Продлабочувањето на линијата на поделби, според Колекески, пак, е резултат на низата мерки и активности од политиките кои доведоа и до физичка доминација (на една наспроти друга односно други заедници) која на крај во пракса резултира и со апсолутна монојазичност, каде се осипува бројот на други заедници. Мерките на бинационално општество кои во основа инсталираат монојазичност, Колекески ги гледа како прашања на политичката култура, која пак се базира на територијална доминација (по бројност и дистрибуција на моќ и ресурси), а не примена на јавен интерес или унапредување на човековите права (Колекески, 2018, интервјуа).

Мултилингвизмот како модел побарува сите јазици да бидат третираны на еднаков начин во општеството (Patten, 2001), иако ова подразбира јазична рационализација и национална солидарност, како суштински карактеристики на демократските политики кои потенцијално би биле донесени во дадена држава. Но, Патен повикува дека, поединецот, а не јазикот, има право на еднаков третман, со што не се повикува целосно на еднаков политички статус на јазикот. Оттука Патен предлага дека теоријата за јазични права би дала осврт и на јазичната автономија во приватната сфера, но и на јавното признавање на јазиците.

Функциите на јазикот во еден мултилингвален контекст поаѓаат од потребата за комуникација каде јазикот се користи како медиум. Дополнително, јазикот е основа и на пристапот до културата и клучните функции на истата. Јазиците, исто така, се значајни како клучна карактеристика на идентитетот за поединецот. Оттука и начинот на кој одреден јазик е третиран во јавната сфера, го рефлектира и начинот на кој поединецот

ги согледува своите права, како припадник на таа јазична група. Предизвикот за донесувачите на политики лежи токму во различните политики кои треба да одговорат на различните функции на јазикот. Комуникациската функција го дефинира опсегот во кој јазикот може да даде пристап до палета на права и услуги кои се достапни на одреден јазик. Културната функција пак, се осврнува на заштитата на јазиците во самиот општествен контекст, а идентитетската функција се фокусира на заштитата на културните дистинктивности на локално или глобално ниво. Она што претставува дополнителен предизвик за донесувачите на одлуки во Македонија, е симболичката функција на јазикот, која има(ла) клучна општествено-кохезивна улога.

Според Мацовска, мирот и стабилноста на македонското општество како и зачувувањето на статусот на македонскиот јазик како еден од столбовите на идентитетот е од приоритетно значење. Неопходно е да се инсистира на примената на законите кои се однесуваат на употребата на јазиците и тие да се допрецизираат во врска со термините официјален јазик, службен јазик и јазик во службена употреба за да се стави крај на можностите за дополнителни интервенции или манипулации (Груевска-Мацовска, 2013).

Комплексноста на овие функции го отвора прашањето како би изгледала една правична јазична, политичка рамка. Јазичната арена во која функционираат поединците е и треба да биде регулирана од страна на државниот апарат. Државата не може да биде само арбитер на јазичните барања и мерки, туку треба да биде вклучена како значаен актер во донесувањето на одлуки за овие политики. Според Груевска-Мацовска, Република Македонија ги почитува сите меѓународни закони и конвенции во поглед на заштитата на малцинските јазици. Исто така, има донесено и посебни закони и за малцинствата што претставуваат повеќе од 20% и помалку од 20% од населението на Република Македонија. Европската повелба за регионални и малцински јазици не е сè уште ратификувана, но, како што можеше да се види, Република Македонија овозможила многу поголеми јазични права од тие што се наведуваат во неа. (Груевска-Мацовска, 2012: 232-233).

8. Законот за употреба на јазиците од 2018 – официјализација на билингвизмот во Република Македонија?

Сите потенцијални интервенции во јазичниот систем на Република Македонија, доколку се адресираат на стратешки начин со јасно поврзување со останатите сродни политики би можело да се резултираат во унапредување на кохерентноста на целосната

рамка која ги регулира и унапредува правата на сите граѓани подеднакво. Доколку сеуште стојат отворени прашањата и аргументите кои укажуваат на недостаток на разбирање на проблемот на мнозинските групи, односно предизвиците поврзани со прашања околу припадноста, претставувањето, безбедноста, и слободата.

Владата на Република Македонија, во предлог-Законот за употреба на јазиците од 2017, потребата за дополнителна интервенција за аргументира со претходните практики и детектираните недоследности во примената и опфатот на постојната правна регулатива која се однесува на јазичниот систем. Оттука, Владата констатира “потреба од доуредување на правната материја со која се регулира употребата на јазиците [поради што] имплементацијата на ОРД е нераскинливо поврзана со процесот на европската интеграција на земјата, за што говорат и низата заклучоци на Советот на ЕУ изминативе години, кои укажуваат на потребата од целосна имплементација на истиот како камен темелник за понатамошно градење на демократско општество со мултиетнички карактер, како рамка за обезбедување на иднината на демократијата во Македонија и овозможување на развојот на поблиски и поинтегрирани односи помеѓу Република Македонија и Евро – атлантската заедница” (Предлог-Закон за употреба на јазиците, 2017).

Потребата за доуредување на материјата се аргументира согласно потребите за доследно преточување на уставните амандмани во законски текстови во однос на употребата и примената на јазикот што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните на Република Македонија и неговото писмо. Со предлог-Законот, се вели дека се уредуваат начелата, начинот и одговорноста на институциите да овозможат службената употреба на јазикот што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните и неговото писмо *vis a vis* правото на граѓаните да го употребуваат и применуваат тој јазик во службени постапки. Воедно, се регулира и употребата на другите јазици на кои зборуваат граѓаните од заедниците кои се помалку од 20%.

По барањата за акомодација, кои се адресирани во предлог-законот, стручната јавност, политичките елити и граѓанското општество имаа различни ставови и реакции поврзани со структурата, содржината и начинот на дизајн на предлог интервенцијата кој значително ќе влијае врз постоечкиот јазичен систем во Република Македонија и целокупната рамка на политики кои се однесуваат на малцинските права. На предлог интервенцијата се гледа како на модел кој дополнително го етаблира бинационалниот концепт и ги продлабочува разликите и поделбите по прашањето на јазичните права како малцински права, кои иако се колективни се користат индивидуално. Според

Силјановска-Давкова, овој модел претставува т.н. право во границите на политиката, каде отсутствува уставен основ, се надминуваат уставни рамки и е надвор од Рамковниот Договор од каде моделот треба да ја црпи својата легитимност и оправданост. Амандманот 5 од Уставот на Република Македонија на јасен начин ја регулира материјата по прашањето на употреба на јазиците во јавна сфера (Силјановска-Давкова, 2017).

Политичката инстуртираност на интервенцијата, наспроти неговата реална издржаност се гледа и во постапката на негово дизајнирање и донесување. Проблематичниот и погрешен пристап, ставањето на Европско знаменце на предлогот, полемиката околу погрешната (скратена) постапка и доставување на погрешна адреса (Собраниска Комисија), укажува на низа сериозни пропусти во визијата за интервенција во политиката. (Силјановска-Давкова, 2017).

Во отворено писмо до пратениците од Собранието на Република Македонија, истакнати претставнички на академската заедница, укажуваат на ризиците поврзани со донесувањето на предлог-законот. Истиот го опишуваат како интервенција која е лоша и несоодветна од аспект на меѓуетничките односи, владеењето на правото, Охридскиот рамковен договор, деловничката процедура, европските јазични политики и номотехниката.

Наместо брзо усвојување што и во пракса се реализираше, академската заедница предлагаше итно повлекување на предлогот заради називот на овој закон кој не кореспондира со ставот амандманот V на Уставот на Република Македонија. Дополнително, со оваа интервенција постои опасност од нарушување на хармонијата и кохезијата на македонското мултиетничко и мултијазично општество, во кое македонскиот јазик е најсилниот интегративен инструмент, односно код за комуникација, како и заканата да се намали функционалноста и ефикасноста на македонската држава и нејзините органи и институции на државно и на локално ниво. Структурно, предлогот отстапува од уставната рамка, од Рамковниот договор, како и од релевантните документи на Советот на Европа, а особено од Европската повелба за регионални и малцински јазици. Процедурално, пак, поради неговото погрешно третирање во Воведот, „како закон со којшто се врши усогласување со правото на ЕУ“, без наведување на изворниот акт на ЕУ, со полн назив, број и датум (согласно со член 135, став 4 од Деловникот на Собранието на Република Македонија).

Професорките, во отвореното писмо сметаат дека предлагачот, доколку детектирал отворени прашања, можел да пристапи кон евентуални измени и дополни на „Законот за употреба на јазикот што го зборуваат најмалку 20 % од граѓаните во Република Македонија и во единиците на локалната самоуправа“ (2008; 2011), иако за нас, со овој закон веќе се остварени политичките заложби на Рамковниот договор и се конкретизирани решенијата од амандманот V на Уставот на РМ, поврзани со унапредувањето на статусот на албанскиот јазик и на јазиците на другите заедници во Република Македонија! (Кулавкова, Силјановска-Давкова, Груевска-Маџоска, 2017)

Во поглед на статусот на јазиците, унапредувањето на позицијата на еден од малцинските јазици, наспроти дерогацијата на македонскиот јазик и политиките за унапредување на истиот, со јавна реакција излезе и Институтот за македонски јазик, од каде аргументирано бара повлекување на законот со реакција дека со овој предлог закон македонскиот јазик станува еден од службените јазици во Република Македонија, со што го губи својството на официјален јазик на којшто ќе комуницираат сите етникуми во Република Македонија, а тоа не се само Македонците и етничките Албанци, туку и Турците, Ромите, Власите, Босанците, Србите, што претставува нивна дискриминација. Исто така, се излегува од формулата „јазик што го зборуваат најмалку 20 отсто од граѓаните“ и се изделува само албанскиот јазик како таков, наспроти останатите јазици што се зборуваат во Република Македонија (Реакција на Институтот за македонски јазик, 2017).

Од аспект на реално надминување на поделбите по етничка линија, Маџоска смета дека предлог-Законот ќе доведе до нови поделби, нетрпение, конфликти и тензишна атмосфера помеѓу Македонците и Албанците. Таа упати критики и за процедурата и начинот на кој јазикот откако е изгласан ќе се испраќа во Венецијанската комисија, објаснувајќи дека тој требало да се испрати прво во комисијата, а потоа да се гласа во Собранието. Груевска-Маџоска го потенцира и проблематичната поставеност на Агенцијата за јазици која во мултилингвалниот македонски контекст треба да има мисија за заштита, промоција и унапредување на сите јазици веќе кога и законот е именуван како закон за јазиците. Со ЗУЈ се создава една ситуација каде што Албанците немаат потреба да го познаваат македонскиот јазик. На овој начин се создава многу лоша атмосфера во општеството, односно бидејќи се создаваат две општества и две паралелни светови (Маџоска, 2017).

Гледано од точка на генерална потреба за унапредување на состојбите, според академик Луан Старова, мултикултурата и повеќејазичноста како категории со универзално значење се вредности кои произлегуваат од толеранцијата. “Мултикултурата и мултилингвалноста се повеќе се наложуваат во овој свет на доминација на мондијализацијата, каде што секојдневно се бришат разликите. Меѓутоа, за многу народи, како и кај нас, тие разлики се животворни и имаат значење на код што опстојува со векови” (Старова, 2018). Генералните ставови, пак на албанските претставници во владејачката коалиција, повикуваат дека сите интервенции кои придонесуваат во негувањето на мултикултурните општествени вредности ќе бидат поддржани. Овие вредности кои имаат традиција во Република Македонија треба да се интерпретираат како предност и да бидат основа на целокупниот општествен напредок, бидејќи граѓаните на Република Македонија се научен да живеат еден покрај друг и се билингвални (Адеми, 2018).

Според Академик Катица Ќулавкова, обидот за интервенција во политиката треба да се разгледува во поширок контекст за да се сфати неговото значење и влијанието, вклучително и последиците што тој ќе ги предизвика врз унитарноста на државата и општествениот интегритет на Република Македонија. Во поглед на претходните интервенции, согласно Законот од 2008 година, албанскиот јазик е воведен како втор службен јазик во Република Македонија, со што оваа тема требаше да се симне од дневен ред. Тој Закон е толку подробен и радикален и пресретлив по однос на барањата на македонските Албанци, што требаше да ја заврши приказната со јазичните права и да не дозволи таа да ескалира од проект на јазични права во некој друг стратешки индикативен политички проект. Малцинските заедници имаат легитимно право да бараат унапредување на јазичните права, кои во Република Македонија ако е за право, постоеја и во време на некогашната југословенска федерација, и имаат право на развој на културата и образованието (Ќулавкова, 2017).

Сите потенцијални интервенции, кои би се однесувале на ревизија или дополнување на постоечката рамка, треба да ги рефлектираат реалните потреби и истите да бидат правични за сите граѓани. Треба да се создава општествен амбиент да се доближат граѓаните од различно етничко потекло а не да се затвораат во своите заедници и територии. Македонија е претворена во државна структура на заедници, либанизирана е, полна етнички, јазични и религиски енклави, без интеркултурни дијалози и спреги.

Интеркултурните политики треба да доминираат и да ја заменат платформата на радикален мултикултурализам” (Кулавкова, 2017).

Поаѓајќи од претпоставката дека подобрувањето на квалитетот на општественото живеење е во позитивна корелација со степенот на усогласеност на јазичниот систем со универзално-прифатените начела на демократијата и човековите права, односно дека правичноста на овој систем претставува предуслов за еднакви и правични услови за сите граѓани подеднакво, оваа дисертација се осврна на развојната компонента и одржливоста на политиките кои ја регулираат и насочуваат јазичната правда во Република Македонија. Нееднаквите јазични капацитети може да претставуваат потенцијален извор на големи индивидуални неправди. Правдата како концепт на морална праведност која се базира на постулатите на етиката, рационалноста и пропишаните правила и норми, подразбира праведност и правичност во секој поглед. Оттука, потребна е и соодветна рефлексija на овие постулати во мерките и активностите на јавните јазични политики кои на правичен начин би ги признале и промовирале јазичните права на сите граѓани на Република Македонија во еден правичен и кохерентен јазичен систем соодветен на унитарниот карактер на политичкиот систем.

Анализата на јазичната димензија на правдата како клучен аспект на ова истражување се надоврзува на начелата на ”доброто владеење” акцентирајќи го мултикултурализмот и диверзитетот, во поглед на подобрување на политиките кои подразбираат приближување кон ЕУ но и обезбедување одржлив и правичен модел во национални рамки. Истражувањето направи осврт на јазичниот диверзитет и преку анализа на избраните критериуми прави споредба на нивото на ”различност но еднаквост” во Република Македонија во духот на инклузивноста на идеолошките и идентитетските политики на Европската Унија. Преку клучните критериуми на диверзитетот се опишува и рамката која води кон јазичната правда, а произлегува од соодносот помеѓу промоцијата и соодветната заштита на јазичниот диверзитет наспроти мултилингвизмот. Одговорот на јазичниот диверзитет во случајот на Република Македонија се анализира и споредбено со меѓународните инструменти за заштита и унапредување на јазичните права. Мултикултурниот и мултијазичниот контекст наспроти асиметричниот билингвизам кој резултира од сите интервенции во јазичната политика на Република Македонија (1991, 2001, 2008/11, 2018), ја потврдува практиката на интервенции базирани на “политики на притисок” со цел стабилност на владејачките коалиции, декларирани како интервенции за акомодација на малцинските права

согласно “политиките на признавање” и меѓународните инструменти за заштита и промоција на оваа група на права.

Иако првично анализата се стреми да го позиционира македонскиот случај наспроти двете декларативни цели на јазичните политики на Европската Унија – заштитата на јазичниот диверзитет и промоцијата на мултилингвизмот, суштинската анализа се однесува на дизајнот на јавните политики, процесот на нивно дизајнирање и визијата за ефектите кои се очекуваат од овие интервенции наспроти кохезивноста на македонското “општество за сите”. Низ призмата на заштита на јазичниот диверзитет во еден мултилингвален контекст како што е македонскиот, дисертацијата дава рамка за понатамошни истражувања и анализи на оваа дисциплина со оглед на мултидисциплинарноста на темата. Исто така, во заклучните согледувања се изведени заклучоците од канцелариското истражување и студија на случај за македонскиот модел, од каде и се согледуваат можностите за одржливост и идни интервенции на македонскиот модел на јазична правда. На овој начин, се збогатува и дебатата за јазичните права и политики, и за системот на јазична правда и неговата поставеност и усогласеност со универзално прифатените начела на демократијата, човековите права и доброто владеење.

Македонија како земја на различности, чии мултикултурни политики во поглед на јазичните малцинства и нивните права можат да се категоризираат како исклучителни во регионален контекст, се и мотивацијата за ова истражување, на што се надоврзува и потребата за анализа на пристапот согласно кој се декларативно или пак реално се обезбедува јазичната правда во Република Македонија, како и степенот на нејзиното влијанието врз мирот и демократскиот развој на државата. За таа цел оваа дисертација анализираше дали и до која мера е важна анализата на различностите и на правдата во име на јазичките карактеристики на Македонското општество. Оттука, централното истражувачко прашање беше поставено на следниот начин: Дали и до која мера системот на јазичка правда во Република Македонија е во согласност со универзално прифатените начела на демократијата, **човековите права и доброто владеење**? Поточно, дали јазичната правда е во позитивна корелација со доброто владеење и до која мера исполнувањето на пропишаните стандарди би значеле и успешна ЕУ интеграција за Република Македонија?

Во воведот се поставија параметрите на истражувањето, согласно кои и се постави рамката на анализа која даде база за продлабочување на сознанијата за јазичната

правда, поточно нејзината усогласеност со универзално-прифатените начела на демократијата и човековите права. Со образложение на неопходноста од анализирањето на јазичната правда како предмет на истражувањето, преку утврдување на влијанието на претставените критериуми согласно аргументацијата, воведниот дела ги појасни и методите и дизајнот кои што се користени во истражувачкиот процес. Во поглед на очекуваните резултати се дефинираа и поставија и самите хипотези, варијабли и индикатори на истражувањето. Оттука, се направи и посебен осврт на јазичните различности, како најзначајна алка во истражувањето односно како заеднички именител на правдата, правата и демократијата, согласно поставената хипотетска рамка. Јазичните политики сè позначајни прашања на демократијата и мултикултурализмот, преку национализмот, идентитетските политики и групните права ја сублимираат анализата и расправата, преку теоретската рамка и Македонија како случај, околу нивото на јазичната правда. Доминантните пристапи и модели на јазичните права и нивната институционализација беа земени како клучен сегмент на првиот дел каде се постави теоретската и концептуалната рамка, со што дадоа и појдовната точка за анализа на оформувањето и перформансот на јазичната правда. Начините на кои што ваквиот концепт наоѓа своја примена во организацијата и функционирањето на постоечкиот политички образец во Република Македонија, како и специфичностите, проблемите и перспективите за имплементирање на еден ваков концепт и пристап беа земени предвид наспроти принципите на признавање, акомодација и промоција на јазичните права и диверзитетот, односно нивното преточување во јавните политики. Со анализа на овие процеси како и преку анализа на нивната усогласеност со универзалните начела на човековите права, се систематизираа и главните наоди од истражувањето во вториот дел, каде и е претставен случајот на Република Македонија, давајќи осврт на развојот на јазичните политики, статусот и употребата на јазиците, клучните предизвици со оценка на направените интервенции како и анализа на потребата од дополнителни интервенции.

Во поглед на **легислативна рамка на јазичката политика** како и **институционална употреба на јазичните права и службените јазици** (како дел од поставените индикатори), случајот на Република Македонија е исклучителен во регионален контекст, односно македонската држава е повеќе инклузивна во однос на своето не-мнозинско население споредбено со повеќето други поранешни југословенски републики (во контекст на политиките по 1991 година).

Хронолошки, Уставот на Република Македонија од 1991 дозволуваше употреба на јазиците на малцинствата во единиците на локалната самоуправа само доколку јазичната заедница беше мнозинска, додека советот на општината можеше да донесе одлука за официјална употреба на јазиците кои ги зборуваа најмалку 50% од населението во таа општина. Со Законот од 2008/2011 година значително се унапреди употребата на јазиците на немнозинските етнички заедници, што резултираше се воведување на официјални јазици во рамките на ЕЛС ата самоуправа може да бидат јазиците кои ги користат 20% од граѓаните кои живеат во соодветната локална самоуправа, а јазиците кои сочинуваат помалку од 20% би можеле да го користат исто така нивниот јазик како официјален, доколку општинскиот совет донесе таква одлука. Со законското решение од 2008 точно се утврдува начинот на кој секоја етничка заедница која претставува најмалку 20% од населението може да го користи својот јазик во комуникација со државните институции на национално и локално ниво вклучувајќи ги Владата, министерствата и нивните локални/регионални канцеларии, судските, управните и даночните постапки, постапките пред Народниот Правобранител, како и комуникацијата во Собранието на Република Македонија. Клучните недостатоци во имплементацијата на Законот од 2008 година не се однесуваат само на употребата на јазиците на заедниците, туку и на (не)почитувањето на македонскиот јазик во места каде етничките Македонци се малцинство. Во таа насока, интервенцијата во јазичната политики од 2018 година со Законот за употреба на јазиците (ЗУЈ), односно предлог дизајнот на новата политика воопшто не ги зеде предвид ефектите од претходните интервенции, и не утврди до која мера оваа нова интервенција во регулативата ќе ја унапреди состојбата со употребата на јазиците на немнозинските заедници во Македонија.

За илустрација, уште од 2001 година, Уставот на Република Македонија предвидува употреба на албанскиот јазик на централно ниво, во јасно одредени сфери на употреба. Од особена важност е да се посвети внимание на имплементацијата на јазичните права и сите дополнителни интервенции треба да се фокусираат токму на таа функција на политиките, пред да се дизајнираат било какви дополнителни интервенции кои се ризични за генералната кохезија и стабилност. При интервенција на јазичната политика и дизајн на законско решение потребна поголема транспарентност и јавна дебата.

Како по традиција, и при дизајнот на ЗУЈ, не беше обезбедена широка јавна дебата, туку потребата за оваа интервенција беше аргументирана со повикување на претходни практики и детектирани недоследности во примената и опфатот на постојната

правна регулатива. На овој начин донесувачите на одлуки ја констатираа потребата од доуредување на правната материја со која се регулира употребата на јазиците, поради што Владата на Република Македонија и го предложи новиот Закон за употреба на јазиците. Потребата за оваа интервенција во јазичната политика во јавноста беше претставена како стремеж за надминување на одредени пропусти на Законот од 2008. ЗУЈ предвидува далеку поширока официјална употреба на јазикот кој го употребуваат најмалку 20% од граѓаните на Република Македонија (конкретно албанскиот јазик) и покрај недоследната имплементација на претходното законско решение.

Европската Комисија, исто така, во својот извештај за напредокот на Република Македонија за 2018 година, во делот за темелни определби, политички критериум и владеење на правото, во оценката за владеење ги истакнуваат и ставовите на политичките партии на етничките Албанци кои пак сметаат дека законот за употреба на јазиците е важен легислативен елемент кој придонесува за спроведување на ОРД. По одбивањето на претседателот Иванов да го потпише декретот за негово донесување, овој закон повторно беше усвоен од Парламентот во март 2018 година, во напнати услови.

Целите кои се поставуваат во предлог регулативата треба да бидат јасно поставени за да може да се утврдат можните мерки, да се споредат опциите за решавање на утврдениот проблем и понатаму да се следи успешноста од реализацијата на законското решение. Непрецизниот јазик во текстот на ЗУЈ дополнително ја отежнува проценката за тоа колку новото регулаторно решение би можело да ги надмине пречките кои ја оневозможуваа имплементацијата на Законот од 2008, а со тоа и поефективно да го реши проблемот.

Донесувањето на ЗУЈ во 2018 година, во отсуство на пратениците на опозицијата, покрена и жестока дебата во јавноста, проследена и со демонстрации. Пред сè се дебатираше околу потребата од донесување на законот и импликациите од неговата содржина, околу скратената постапка на донесување и избегнување на анализа и проценката на влијанието на регулативата. Цикличната природа на процесите на креирање на јавните политики остава простор за анализа на повеќе аспекти на ова законско решение, со цел да се оценат неговата ефикасност и ефективност за решавање на проблемот и евентуалната потреба од негово понатамошно менување.

Индикаторот кој се однесува на **бројот на единици на локалната самоуправа (ЕЛС) во кои се користат службените јазици и имплементираат јазичните права** (како инстанции кои на локално ниво гарантираат јазични права), ги зема предвид резултатите од интервенциите пост-2001 година, од кога и значително се менуваат

јазични политики кон мнозинските етнички заедници во Република Македонија. На национално ниво, се воведува албанскиот јазик како јазик во службен употреба, а на локално ниво се воведоа и турскиот, ромскиот и српскиот јазик како службени јазици. Иако во буџетите на овие ЕЛС не постои буџетска линија за спроведување на вака поставените јазични политики, и следствено на тоа трошоците не се планираат и програмираат на стратешки начин со системски решенија, од 2001 година во суштина, Република Македонија значително ги либерализираше јазичните политики на национално и локално ниво во образованието и во службената употреба. Од вкупно 80 општини плус Градот Скопје, Албанците се мнозинско население во 16 општини (од кои пет се урбани и 11 селски) и во 13 единици на локалната самоуправа, кои се состојат од повеќе од 20% од популација. Споредбено, другите малцинства не се компактно поставени во поглед на нивната територијална и бројчана концентрација, со неколку исклучоци. Турците се мнозинство во две општини и се состојат од повеќе од 20% од населението во две други општини. Ромите се мнозинство во една општина, а Србите сочинуваат над 20% од населението во една рурална општина.

Сумарно, **скоро 40% од ЕЛС односно вкупно 31 ЕЛС, вклучувајќи го и Градот Скопје користат барем еден јазик на мнозинска заедница како службен односно имплементираат повеќејазични локални политики.** 8 од нив имаат воведено некој од јазиците на „помалите“ заедници во службена употреба. 22 ЕЛС од вкупно 31 ЕЛС користат еден мнозински јазик во службена употреба, 7 ЕЛС користат два, а 2 ЕЛС користат три.

Еден од клучните квантитативни индикатори е **бројот на образовни институции каде се употребуваат јазиците на заедниците** (како инстанции кои на национално и локално ниво гарантираат јазични права). Како што е појаснето и претходно, интервенциите во јазичните политики најголем ефект имаат во нивната рефлексивност во образовните политики во поглед на пристапот до образование на мајчин јазик, со воведувањето на високо образование на мајчин јазик за припадниците на мнозинските заедници во 2001 година. Според Заводот за статистика, на крајот на учебната 2016/2017 година, од вкупно 991 основни училишта во Република Македонија, наставата се изведува на: македонски јазик во 730 училишта, на албански јазик во 290 училишта, на турски јазик во 63, на српски јазик во 5 и на босански јазик во 2 основни училишта. Од вкупно 131 средни училишта, на крајот на учебната 2016/2017 година, наставата се изведува на: македонски јазик во 190 училишта, во 40 училишта на албански јазик, во 12 училишта на турски и во 14 училишта на англиски јазик. Вкупниот број не

кореспондира со наведените училишта поради двојазичноста, односно тријазичноста на дел од училиштата. Од вкупно 6 државни универзитети, 2 нудат целосно образование на албански јазик.

Сумарно, **на сите нивоа на образование бројот на образовни институции кои нудат образование на малцински јазик односно каде се употребуваат јазиците на заедниците е над 30%**. Во основното образование наставата се организира на четири наставни јазици и тоа: македонски, албански, турски и српски (од 2010 година е воведена експериментална настава на босански јазик што може да се применува во училиштата кои ќе обезбедат услови за нејзина реализација), додека во средното образование на три наставни јазици (македонски, албански и турски). Околу 30% од основните училишта и 34% од средните училишта се двојазични/тријазични, а над 30% е и пристапот до високо образовни институции кои нудат програми на јазиците на заедниците.

Третманот на припадниците на различните јазични групи, како и степен на заштита и промоција на јазичниот диверзитет во Република Македонија, во сите интервенции во јазичните политики беа основ за барањата за промена на постоечката легислатива во поглед на употребата на јазиците од страна на немнозинските заедници, конкретно албанската заедница. Начин на донесување и имплементација на јавните (мултикултурни) политики укажува на практики кои не вклучуваат никаква проценка на ефектите од политиката во сите сегменти на кои истата може да влијае. Исто така, степенот на конфликтност во општеството во врска со јазичките права се контролира од страна на политичките елити и се потенцира или маргинализира согласно изборните циклуси каде ваквиот наратив има јасна улога и моќ. Иако, во рамки на Секретаријатот за спроведување на Охридскиот рамковен договор постои и одделението за мониторирање на состојбите со употребата на јазиците, останува отворено прашањето за неговото функционирање и мисија. Дополнително, со ЗУЈ се воведува и Агенцијата за примена на јазикот која ќе ја врши имплементацијата на ЗУЈ односно употребата на албанскиот јазик. Она што загрижува е фактот што при реална дерогација на статусот на македонскиот јазик како обединувачки фактор, кој суштински го губи статусот на кохезивност, во Република Македонија потребна е Агенција за сите јазици, која би ја следела и унапредувала состојбата на сите јазици зборувани во државата. ЗУЈ не треба да се однесува само за албанскиот јазик, туку треба да се однесува на сите јазици.

Покрај отсуството на широка јавна дебата за претходните интервенции, исто така не беше земена предвид и јавната поддршка за ваквата интервенција, слично како и со

ОРД и со останатите политики кои имаат етнички предзнак. Според истражувањето на јавното мислење спроведено во периодот од 19 до 26 јануари 2018 година (од страна на М-Проспект преку телефонска анкета на национален примерок од 1000 испитаници), на прашање дали ќе има подобрување на соживотот во Република Македонија со воведувањето на ЗУЈ, 44% од испитаниците одговориле позитивно, а 51% негативно. Ваквата поделеност по прашање со ваква снезитивност дополнително ја поткрепува тезата дека потребан е широка и претпазливо фасилитирана јавна дебата за прашања поврзани со интервенции во јазичните политики. Во анализата на јавното мислење, пак, спроведена од страна на Центарот за делиберативна демократија Дијалог, во 2018, 68,2% од населението смета дека за ефикасно планирање и имплементација на законско решение за употреба на јазиците претходно е потребен попис на населението во Република Македонија.

Слична линија на поделеност имаше и во стручната јавност. Во отворено писмо до пратениците од Собранието на Република Македонија, Ќулавкова, Силјановска-Давкова, Груевска-Маџоска, укажаа на ризиците поврзани со донесувањето на предлог-законот. Истиот го опишуваат како интервенција која е лоша и несоодветна од аспект на меѓуетничките односи, владеењето на правото, Охридскиот рамковен договор, деловничката процедура, како и европските јазични политики. Клучниот недостаток на измените во јазичната политика воведени со новото законско решение се поврзуваат со опасноста од нарушување на хармонијата и кохезијата на македонското мултиетничко и мултијазично општество, во кое македонскиот јазик е најсилниот интегративен инструмент, односно код за комуникација. Исто така, се продлабочува ризикот од намалување на функционалноста и ефикасноста на македонската држава и нејзините органи и институции на државно и на локално ниво. На овој начин, системските предизвици со кои се соочуваа институциите со спроведувањето на Законот од 2008/2011 се продлабочуваат без било каква анализа на потребите што беше и случајот со дизајнот на моделот од 2008. Дополнително се акцентира дека доколку биле детектирани било какви отворени прашања, можело да се пристапи кон евентуални измени и дополни на „Законот за употреба на јазикот што го зборуваат најмалку 20 % од граѓаните во Република Македонија и во единиците на локалната самоуправа“ (2008/2011), иако за нас, со овој закон веќе се остварени политичките заложби на Рамковниот договор и се конкретизирани решенијата од амандманот V на Уставот на РМ, поврзани со унапредувањето на статусот на албанскиот јазик и на јазиците на другите заедници во Република Македонија.

Фактичката состојба укажува на тоа дека предлог – решението отстапува од уставната рамка, од Рамковниот договор, како и од релевантните документи на Советот на Европа, а особено од Европската повелба за регионални и малцински јазици. Процедурално, пак, поради неговото погрешно третирање во Воведот, „како закон со којшто се врши усогласување со правото на ЕУ“, без наведување на изворниот акт на ЕУ, со полн назив, број и датум (согласно со член 135, став 4 од Деловникот на Собранието на Република Македонија).

Во поглед на статусот на јазиците, унапредувањето на позицијата на еден од малцинските јазици, наспроти дерогацијата на македонскиот јазик и политиките за унапредување на истиот, со јавна реакција излезе и Институтот за македонски јазик, од каде аргументирано бара повлекување на законот со реакција дека со овој предлог закон македонскиот јазик станува еден од службените јазици во Република Македонија, со што го губи својството на официјален јазик на којшто ќе комуницираат сите етникуми во Република Македонија, а тоа не се само Македонците и етничките Албанци, туку и Турците, Ромите, Власите, Босанците, Србите, што претставува нивна дискриминација. Исто така, се излегува од формулата „јазик што го зборуваат најмалку 20 отсто од граѓаните“ и се изделува само албанскиот јазик како таков, наспроти останатите јазици што се зборуваат во Република Македонија.

Од аспект на реално надминување на поделбите по етничка линија, вака поставената јазична рамка, која несоодветствува со хетерогеноста на македонското општество, ќе доведе до нови и продлабочени поделби, нетрпение, како и потенцијално-тензична атмосфера помеѓу Македонците и Албанците. Со оваа рамка се создава една ситуација каде што Албанците немаат потреба да го познаваат македонскиот јазик, што пак допринесува и кон создавање на две општества и два паралелни светови.

Генералните ставови, пак на албанските претставници во владејачката коалиција, повикуваат дека сите интервенции кои придонесуваат во негувањето на мултикултурните општествени вредности ќе бидат поддржани. Овие вредности кои имаат традиција во Република Македонија треба да се интерпретираат како предност и да бидат основа на целокупниот општествен напредок, бидејќи граѓаните на Република Македонија се научен да живеат еден покрај друг и се билингвални. Гледано од точка на генерална потреба за унапредување на состојбите, мултикултурата и повеќејазичноста

како категории со универзално значење се вредности кои произлегуваат од генералните начела на толеранцијата.

Обидот за интервенција во политиката треба да се разгледува во поширок контекст за да се сфати неговото значење и влијанието, вклучително и последиците што тој ќе ги предизвика врз унитарноста на државата и општествениот интегритет на Република Македонија. Во поглед на претходните интервенции, согласно Законот од 2008 година, албанскиот јазик е воведен како втор службен јазик во Република Македонија, со што оваа тема требаше да се симне од дневен ред. Тој Закон е толку подробен и радикален и пресретлив по однос на барањата на македонските Албанци, што требаше да ја заврши приказната со јазичните права и да не дозволи таа да ескалира од проект на јазични права во некој друг стратешки индикативен политички проект. Малцинските заедници имаат легитимно право да бараат унапредување на јазичните права, кои во Република Македонија ако е за право, постоеја и во време на некогашната југословенска федерација, и имаат право на развој на културата и образованието.

Ваквата поделеност на јавното мислење и на стручната јавност ја потврдува потребата од дизајнирање на идни интервенции кои би се базирале на сеопфатна анализа на потребите, како и проблемите и предизвиците од претходните интервенции. Отсуството на сеопфатна развојна стратегија, која би имала дел посветен токму на спроведувањето на јазичните политики во една прегледна и кохерентна рамка со останатите политики каде јазичните интервенции имаат значајни реперкусии, резултирала со вакви ад – хок решенија без визија и јасни цели за интеграција.

Исто така, останува неразјаснета терминолошката рамка за службената употреба на јазиците на мнозинските заедници, каде јасно би се дефинирале официјален, службен и јазик во службена употреба во засебни законски решенија соодветни на употребата. Сите идни интервенции треба да бидат првенствено соодветни на контекстот, да не креираа нови линии на поделби и да остават простор за решенија по мерка кои би биле најсоодветни за локалните потреби, наспроти грандиозни измени на национално ниво дефинирани зад затворени врати и без консензус од засегнатите страни.

Истражувањето ја потврди општата хипотеза дека јазичната правда значително влијае на мирот, стабилноста и доброто владеење во Република Македонија, како и на нејзината европска интеграција.

Наодите од истражувањето потврдија дека **јазичната правда** како концепт за фер, праведна и правична соработка, достапност и еднакви можности, како и еднакво достоинство во поглед на јазикот како средство за комуникација и алатка за задоволување на основните човекови слободи права значително влијае врз мирот и стабилноста на Република Македонија, земајќи го предвид нејзиниот мултикултурен карактер. Токму серијата барања за акомодација на малцинските права поврзани со јазикот се наметнуваат како значајни и потенцијално конфликтни прашања како можни предизвици кои би биле линија на поделби помеѓу граѓаните на Република Македонија кои припаѓаат на различни етнички групи.

Од друга страна пак, постулатите на доброто владеење побаруваат низа системски реформи во која општественото управување на земјата во линија на подобрување на: човековиот развој и соодветните потребни реформи на политичките институции и изборот на типот на политичкиот систем. Со веќе имплементирани мерки на ваквите јавни политики кои значително го променија политичкиот систем на Република Македонија по 2001 година, се надоврзуваат и процесите со кои и се контролира управувањето на економските и социјалните ресурси согласно универзалните начела на човековите права.

Од аспект на **стабилноста**, пак, традиционалните линии на поделби во македонското општество и барањата за акомодација на малцинските права, во континуитет се користат како алатка од политичките елити за потенцијално ре-отворање на прашањата кои можат да имаат дестабилизирачки ефекти. Иако по повеќе од 15 години по потпишувањето на ОРД, јазичните прашања и системот на јазична правда остануваат теми кое се адресираат со брзи и несоодветни алтернативи во поглед на политиките за заштита и употреба на јазиците во Република Македонија, и како такви алармираат на потребата од соодветна анализа на состојбата и реалните потреби за задоволување на јазичните аспирации на сите граѓани во Република Македонија, во духот на меѓународно прифатените норми за човекови права, но и во духот на мултикултурализмот на македонското општество наспроти неговиот унитарен карактер и реалните потреби и можности за акомодација.

Наодите од истражувањето дадоа одговор и на посебните хипотези поставени во хипотетската рамка на истражувањето.

Конкретно, се потврди хипотезата дека јазичниот диверзитет во Република Македонија влијае врз нивото на јазична правда, со оглед на тоа што самиот мултикултурен карактер на македонското општество побарува од една страна заштита и промоција на јазичниот диверзитет на државата, а од друга страна самиот систем на јазична правда треба да одговори на диверзитетот со соодветна рамка и мерки за заштита на диверзитетот и соодветните јазични права на граѓаните на Република Македонија.

Исто така се потврди и дека јазичните политики на Република Македонија се под влијание на јазичните политики на ЕУ, и истите се повикуваат на начелата на еднаквост и недискриминација согласно начелата на клучните меѓународни документи и инструменти при акомодацијата на барањата на јазичните малцинства и нивното преточување во постоечкиот политички образец. Она што загрижува е селективноста при акомодација, односно креирањето на услови на неприроден билингвизам во услови на мултикултурен контекст и кохабитација на повеќе од две јазични групи. Појдовните чекори за акомодација се за поздрав, но потребно е реално отсликување на потребите и структурата на населението на Република Македонија, за да влијанието на јазичните политики на ЕУ врз јазичните политики Република Македонија резултираат со решенија за правичен јазичен систем.

Со анализата на идентификуваниот проблем на ова истражување се потврди дека јазичната правда истовремено претставува и кооперативна правда (на макро ниво, како правда помеѓу различните заедници, односно правичен и еднаков пристап до услуги во јавната сфера и образованието) и дистрибутивна правда (на микро ниво, помеѓу поединците односно при користење на јазикот во приватната сфера од страна на граѓаните).

При согледување на јазикот како алатка за колективна акција гледан низ призмата на јазичката правда како колективна цел, потврдена е и посебната хипотеза дека јазикот е силна мобилизациска алатка за колективна акција на јазичните заедници во Република Македонија. Изборот на јазик за образование и за официјална употреба е се почест извор на делби, спорови па и конфликти, и како таков со своите значајни идентитетски импликации се користи од страна на елитите и како алатка за мобилизација најчесто по етно-јазична линија. Оттука барањата за акомодација за образование на малцински јазик, па и користењето на мнозинскиот наспроти малцинските јазици во јавната сфера, се покажа како моќна алатки за колективна мобилизација и акција со цел признавање и акомодација на јазичните права.

Оттука лесно се сублимира и заклучува дека јазичната правда во Република Македонија позитивно влијае врз малцинските и мултикултурните политики. Разбирањето на јазичната правда бара внимателно разгледување на сложеноста на комуникацијата помеѓу општествените членови, па обично со тоа е уште потешко да се земе во предвид, споредбено со други димензии и аспекти на општествената правда. Со напорите за развој на јазичната правда, значително се влијае и олеснува и реализацијата на многу аспекти и предуслови на доброто владеење. Доброто владеење обрнува внимание и ги акцентира слободата и еднаквоста како универзално-прифатени стандарди на демократското владеење, а исто така става и посебен акцент на димензијата на јазичните права и правда, затоа што, јазичната правда ужива карактеристики погодни за развој на доброто владеење.

Теориите, концептите и пристапите на јазична правда дадоа неколку насоки за анализа и споредба на самиот систем на јазична правда кој од своите зачетоци до денес се карактеризира со значителен но (политички) ограничен напредок. Самата рамка на теориите за јазични права, преку анализа на доминантните спротивставените принципи во рамки на јазичните системи кои се базираат на пристапите на “толеранција” наспроти “промоција” на јазичните права и диверзитет, укажува на парцијална промоција на една јазична група наспроти традиционалните пристапи на толеранција кон останатите јазични помали групи. Оттука, кога се поврзува самиот модел и се разгледува низ призмата на меѓународните стандарди за јазични права и системи, се истакнуваат потенцијалните извори за формулација на соодветни препораки соодветни на предизвиците со кои се соочува македонскиот модел, во поглед на барањата и предизвиците поврзани со акомодирање на малцинските права.

Клучните прашања поврзани со признавање, заштита и промоција на диверзитетот (како модел и политики) во самите јазични политики се и најзначајните предизвици со кои се соочува Република Македонија, чиј модел на јазична правда се евалуира со оваа дисертација. Карактеристиките на македонскиот јазичен систем, особено несоодветноста на процесите на креирање јазични политики, треба да ги зема предвид не само класичните белези на барањата за акомодирање на најзначајните граѓански и политички права на една јазична група на граѓани, туку да ги земе предвид и сите можни економски неповолности и нееднаквости, како и потенцијалните мерки за израмнување на истите, за сите свои граѓани без оглед на јазичната или малцинската група на која припаѓаат. Македонската јазична политика е политика за стабилизација,

односно политика за избегнување на конфликти, но на Република Македонија и е потребна политика за развој.

Евалуацијата на јазичниот систем како и неговата правичност се разгледува од аспект на акомодацијата на барања, интерпретацијата на малцинските јазични права (правата наспроти обврските да се изучува доминантниот јазик), веродостојноста на барањата за еднаков третман како и сферите чија регулација и интервенција подразбира сериозен пристап при анализа на потребите и креирање соодветни предлог-решенија за мерки и политики кои би одговориле на прашањата поврзани со употребата на јазикот.

Специфичните предизвици со кои се соочува системот на јазична правда во Република Македонија можат да се систематизираат на следниов начин: од едно макро ниво на системска јазична, па преку јазикот како алатка (за идеолошка доминација, мобилизација и колективна акција) па се до микро нивото на секојдневните јазичните (не)правди. Нееднаквиот однос и нееднаквиот пристап до јазичните предности за сите граѓани подеднакво укажува на селективноста на постоечката јазична правда во Република Македонија. Токму повратната спрега на јазичната правда и меѓузависноста на развојот на доброто владеење со целосната јазична правда може истовремено да одговори на овие клучни предизвици поврзани со потенцијалниот билингвален модел кој се наметнува, наспроти мултилингвалниот карактер на Република Македонија, како и препораките за соодветно прилагодување на националните политики согласно универзалните начела на еднаквост и недискриминација ќе ги најават и соодветните одговори во на заклучните согледувања.

Научната оправданост на ова истражување се валоризира со добивањето на специфични научни сознанија и значаен придонес во евалуацијата и анализата на демократскиот перформанс на конкретен политички систем преку концептот на јазична правда. Со истражувањето на јазичната правда како современа и актуелна тема за прашањата на јавните политики со мултикултурен предзнак, анализа од ваков тип во рамки на специфичен систем и безбедносна структура чии општествени односи се анализираат преку призмата на правдата во ерата на глобализација и мултикултурализам додатно ја поддржува научната оправданост на ова истражување.

Заради отсуството на пошироки научни анализи во однос на прашањата за јазичната правда во Република Македонија до сега, со продлабочувањето на ваквата анализа би се добиле одговори за потенцијалот на синергијата и споделената корист при исполнување на стандардите (на јазичната правда и доброто владеење) кои би се

преклопиле при достигнување на зацртаните цели и исполнување на стратешката определба на Република Македонија (ЕУ интеграција). Ваквата синергија претставува дополнителен предизвик и ја потврдува научната оправданост за спроведување на вакво научно истражување и синтетизирање на добиените податоци. Општествената оправданост на истражувањето се согледува во потребата преку соодветна истражувачка постапка да се дојде до сознанија врз основа на кои би можело да се даде соодветна евалуација на моменталната ситуација и согласно истата (по потреба и согласно недостатоците), да се формулираат препораки согласно кои постоечкиот модел би подлежел и насочил кон една позитивна трансформација со цел усогласување со меѓународните стандарди и промоција на основа за развој и прифаќање на културата на јазичната правда во Република Македонија.

Со потврдувањето на поставената хипотетска рамка, се отвора простор за идни анализи и истражувања. Од една страна, низа академски истражувања можат да се надоврзат на поставениот интередисциплинарен модел, а истовремено од друга страна, овој модел може да послужи и како рамка за анализа на јавни политики и дизајнирање нови соодветни решенија кои може да резултираат со мултиплицирачки позитивни ефекти во поглед на пристапување кон Европската Унија, и воспоставување на систем и политики во согласност со начелата на добро владеење и универзалните принципи на човековите права и демократијата.

Главниот придонес на истражувањето е во докажувањето на позитивната корелација помеѓу воспоставувањето на функционален систем на јазична правда и принципот на "добро владеење" на една земја, согласно преклопувањето на универзалниот карактер на принципите за споредба и кај двете појави, со што се дава нов пристап кон анализа на јазичната правда наспроти генерирање на еден генерален критериум за евалуација на овој феномен. Јазичната правда како крстопат на наведените критериуми на диверзитетот, кои не случајно суштински се совпаѓаат со осумте критериуми на доброто владеење (согласно ООН), даде основ за евалуација и на импликациите од системскиот перформанс на една демократија. При достигнување на споменатите критериуми, анализирани согласно македонскиот случај, во поглед на јазичната правда и доброто владеење, самата синергија станува и мерна основа за севкупниот системски перформанс на Република Македонија насочен кон евроинтегративните процеси. Истражувањето ја потврди општата хипотеза дека јазичната правда значително влијае на мирот, стабилноста и доброто владеење во

Република Македонија, како и на нејзината европска интеграција, што пак заедно со потврдените посебни хипотези поврзани со аспектите на диверзитетот и правдата и нивното отсликување во јавните политики, сублимира дека јазичната правда и мерата до која истата преставува праведна и фер соработка помеѓу заедниците, претставува основ за воспоставување на систем на еднакви можности и достоинство за сите граѓани на Република Македонија.

БИБЛИОГРАФИЈА

Публикации, книги, трудови:

Abdelal, Rawi et. al. Treating identity as a variable: measuring the content, intensity and contestation of identity. Harvard University, Paper presented at APSA, San Francisco, 2001

Ahearn, M.. Language and Agency. Annual Review of Anthropology, 2001

Ammon, U. The dominance of English as a language of science: effects on other languages and language communities. Berlin: Gruyter, 2001

Anderson, Benedict, “Imagined Communities“, Verso, London, 1983

Anderson, B. Nationalism. In : J. Krieger, ed., The Oxford companion to the politics of the world. Oxford: Oxford University Press, 1993

Anderson, James E. Public policymaking. 2nd ed. Princeton, NJ: Houghton Mifflin, 1994

Alesina, Alberto and Eliana La Ferrara. “Participation in Heterogeneous Communities”. Quarterly Journal of Economics 115, 2000

Arzoz, X. The Nature of Language Rights. JEMIE 6 (2007). European Centre for Minority Issues, 2007

Arziz, X. Respecting Linguistic Diversity in the European Union. John Benjamins Publishing, Amsterdam, 2007

Aziz, M and Philippe Van Parijs. Language Legislation for the XXIst century. Robert Schuman Centre, European University Institute & Chaire Hoover d'éthique économique et sociale, Université catholique de Louvain, 2002.

Banting, Keith and Will Kymlicka. “Do Multiculturalism Policies Erode the Welfare State?”. in Cultural Diversity versus Economic Solidarity ed. by Philippe Van Parijs. Brussels: De Boeck Université, 2004

Bardach, Eugene. The eight step path of policy analysis: A handbook for practice. Berkeley: Berkeley Academic Press. 1996

Barry, Brian. Justice as impartiality. Clarendon Press, 1995

Bieber, F. Institutionalizing Ethnicity in the Western Balkans. Managing Change in Deeply Divided Societies. ECMI Working Paper #19. Flensburg: European Center for Minority Issues, 2004

Bourdieu P. Language and Symbolic Power. Cambridge: Polity Press, 1992

Bourdieu, Pierre “The political ontology of Martin Heidegger“, Stanford University Press, 1991

- Bliznakovski, J. Language Policy in Macedonia. Magistersko delo. Ljubljana, 2013
- Brendan O'Leary, "Debating Consociational Politics. Normative and Explanatory Arguments", Sid Noel (ed.), From Power Sharing to Democracy. Post-conflict Institutions in Ethnically Divided Societies (Montreal and Kingston: McGill University Press, 2005)
- Brunnbauer, U. The implementation of the Ohrid Agreement: Ethnic Macedonian resentments. *Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 2002
- Brubaker, Rogers. Beyond "Identity" in Ethnicity without groups. Harvard University Press, 2004
- Castells, Manuel. The power of identity. 2nd Ed. Wiley-Blackwell, 2004
- Cardi, V. Regional or minority language use before judicial authorities: Provisions and facts. *JEMIE*, 6(2), 2007
- Church, J. and Ian King, 'Bilingualism and Network Externalities', *Canadian Journal of Economics*, 1993
- Choi, E. Kwam. "Trade and the Adoption of a Universal Language". *International Review of Economics and Finance* 11, 2002
- Crystal, David. Language Death. Cambridge: Cambridge University Press. 2000
- D'Antoni, M. & Ugo Pagano. "National cultures and social protection as alternative insurance devices". *Structural Change and Economic Dynamics* 13, 2002
- Daskalovski, Zh. Language and Identity: The Ohrid Framework Agreement and Liberal Notions of Citizenship and Nationality in Macedonia. *Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. Issue 1/2002. Flensburg: European Center for Minority Issues, 2002
- Daskalovski, Zh. Walking on the edge. Consolidating multiethnic Macedonia 1989-2204. Dominant, Skopje, 2015
- David D. Laitin and Rob Reich, A Liberal Democratic approach to language justice
- Delanty, Gerard. Inventing Europe: idea, identity, reality. Palgrave MacMillan, New York, 1995
- De Varennes, Fernand, Language, Minorities and Human Rights. Martinus Nijhoff Publishers, The Hague, 1996
- Denhardt, Robert. B. Theories of Public Organization Third edition, Harcourt Brace College Publishers. 2000
- Desmet, Klaus, Ignacio Ortuño-Ortín & Shlomo Weber. 2005. "Peripheral linguistic diversity and redistribution". Paper presented at the CORE conference, Université catholique de Louvain, November 2005

- De Swaan, A. 'The Evolving European Language System: A Theory of Communication Potential and Language Competition', *International Political Science Review*. 1993
- De Varennes F. A guide to the rights of the minorities and language. Open Society Institute, Hungary, 2001
- De Varennes F. Language Rights as an Integral Part of Human Rights. *IJMS: International Journal on Multicultural Societies*, 2001
- De Witte, B (ed.). *European Law and Linguistic Diversity*, Oxford University Press, 2002
- Donald Horowitz, „Ethnic Groups in Conflict“ Berkeley: University of California Press, 1985
- Eder, Klaus and Willfried Spohn. *Collective memory and European identity: the effects of integration and enlargement*. Ashgate Publishing, Ltd., 2005
- Edwards, J. *Multilingualism*. Routledge, London, 1994
- Bucholtz, M. & Hall, K. *Language and Identity in A Companion to Linguistic Anthropology*, Wiley-Blackwell, 2004.
- Eisenberg, A. *Reasons of Identity: A Normative Guide to the Political and Legal Assessment of Identity Claims*, Oxford University Press, 2009
- Engström, J. Multi-ethnic or bi-nationalism? The framework agreement and the future of the Macedonian state. *Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 2002
- Engström, Jenny. 2002. The power of Perception: The impact of the Macedonian Question on Inter-ethnic Relations in the Republic of Macedonia, *The Global Review of Ethnopolitics*, 2002
- Engl, A., & Harzl, B. The inter-relationship between international and national minority-rights law in selected Western Balkan states. *Review of Central and Eastern European Law*, 2009
- European Commission. *Many tongues, one family. Languages in the European Union*. Luxemburg: European Commission, July 2004. European Commission, official web site <http://www.ec.europa.eu/>
- Extra, G., and Yağmur, K. "Language rights perspectives". In Extra, G. and Yağmur, K. (Eds.), *Urban Multilingualism in Europe: Immigrant Minority Languages at Home and School*, 2004
- Gellner, E. *Nations and nationalism*. Oxford: Blackwell. 1983
- Gellner, Ernest. *Culture, identity and politics*. Cambridge University Press, Cambridge, 1997
- Green L., *Are Language Rights Fundamental?*. *Osgoode Hall Law Journal*. 1987
- Grin, François, *Language Policy Evaluation and the European Charter for Regional or Minority Languages*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire and New York: Palgrave Macmillan 2003

- Grin, F., & Vallancourt, F. The cost-effectiveness evaluation of minority language policies: Case study on Wales, Ireland and the Basque Country. Flensburg: ESMI. 1999
- Griffin, Roger. Nationalism, in *Contemporary Political Ideologies*, eds. Anthony Wright and Roger Eatwell, London and New York: Continuum International Publishing Group, 1999
- Gutmann, Amy. *Identity in democracy*. Princeton University Press, 2004
- Harris, P. & Reilly, B. *Democracy and Deep-Rooted Conflict: Options for Negotiators*, 1998
- Howarth, David and Jacob Torfing (editors). *Discourse theory in European politics, Identity, Policy and Governance*. Palgrave Macmillan Ltd, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York, 2005
- Jenkins, Richard. *The limits of identity: ethnicity, conflict and politics*. Sheffield University, London, source: https://www.sheffield.ac.uk/polopoly_fs/1.71447!/file/2jenkins.pdf
- Kaplan B., Robert, and Richard B. Baldauf Jr. *Language Planning from Practice to Theory*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd. 1997
- Kellas, James. *The Politics of Nationalism and Ethnicity*. New York: St. Martin's Press, 1998
- Kelman, H. C. Language as an aid and barrier to involvement in the national system. In: In J. Rubin & B.H. Jernudd (Eds.), *Can language be planned?* 1971
- Kroskrity, Paul. *Language Ideologies*, in *A Companion to Linguistic Anthropology*, ed. Alessandro Duranti, Blackwell. 2004
- Kjaer, Anne L. and Silvia Adamo (eds.) *Linguistic Diversity and European Democracy*. Ashgate Publishing, Ltd., 2011
- Korhecz, T. Official language and rule of law: Official language legislation and policy in Vojvodina Province, Serbia. *International Journal on Minority and Group Rights*, 2008
- Kymlicka, W. *Politics in the vernacular: nationalism, multiculturalism, and citizenship*. Oxford University Press, 2011
- Kymlicka, W. *Multicultural citizenship: a liberal theory of minority rights*. Oxford University Press, 1996
- Kymlicka W. and Bashir Bashir (eds). *The Politics of Reconciliation in Multicultural Societies*, Oxford University Press, 2008
- Kymlicka W and Alan Patten. *Language rights and Political Theory*. Oxford University Press, 2003
- Kymlicka, W. and Wayne Norman (eds.), *Citizenship in Diverse Societies*. Oxford University Press, Oxford, 2000

- Laitin, David D. "What is a Language Community". *American Journal of Political Science* 44, 2000
- Laponce, J. The case for ethnic federalism in multilingual societies: Canada's regional imperative. *Regional Politics and Policy*, 1, 1993
- Loskovska, G. Linguistic rights' regime in Macedonia – Challenges and /or constraints for effectiveness of Human Rights or Quid Pro Quo for a stable multi-ethnic democracy
- Lijphart, A. „Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration“ (New Haven-London: Yale University Press, 1977
- Malasevic, Sinisa. *Identity as ideology*. Palgrave MacMillan, New York, 2006
- Marácz, L., & Adamo, S. (Eds.) *Multilingualism and Social Inclusion*. *Social Inclusion*, 2017
- Marácz, L. The politics of multilingual communication: Case studies and research agendas. In S. Craze & F. Lempp (Eds.), *Communicating conflict: A multidisciplinary perspective* (pp. 45–62). Oxford: InterDisciplinary Press, 2014
- May, S. *Language and minority rights: Ethnicity, nationalism, and the politics of language*. Harlow, Essex, UK/New York: Pearson Education (Longman), 2001
- McCarthy, John D. and Mayer N. Zald. *Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory* in *American Journal of Sociology*, Volume 82 (6), 1977
- Nic Shuibhne, N. *EC Law and Minority Language Policy: Culture, Citizenship and Fundamental Rights*. Springer, 2002
- Pagano, Ugo. "Cultural Diversity, European Integration and the Welfare State". *Cultural Diversity versus Economic Solidarity* ed. by Philippe Van Parijs, Brussels: De Boeck Université, 2004
- Patten, A. *Political Theory and Language Policy*. *Political Theory*, 2001
- Patten, A. What Kind of Bilingualism?. In: W. Kymlicka and A. Patten, eds., *Language rights and political theory*. Oxford: Oxford University Press, 2003
- Patten, A. and Will Kymlicka, "Introduction: Language Rights and Political Theory: Context, Issues and Approaches", in will Kymlicka and Alan Patten (eds.), *Language Rights and Political Theory*. Oxford University Press, Oxford, 2003
- Patten, A. " The justification of Minority language rights", IPSA Conference, Japan, 2006
- Patil, G.P. & C. Taillie. "Diversity as a Concept and its Measurement". *Journal of the American Statistical Association* 77, 1982
- Paulston, Christina Bratt. *Language Policies and Language Rights*. *Annual Review of Anthropology*. Vol. 26, 1997

- Phillipson, Robert. "Principles for a Supra-National EU Language Policy". *L'Europe parlera-t-elle anglais demain ?* ed. by R. Chaudenson, Paris: Institut de la francophonie & L'Harmattan, 2001
- Phillipson, Robert. *English-only Europe? Challenging Language Policy*. London : Routledge, 2003
- Pogge, T. *World Poverty and Human Rights: Cosmopolitan Responsibilities and Reforms*, Polity Press, 2002
- Pool, J. The Official Language Problem. *The American Political Science Review*, 1991
- Pourezat, Ali Asghar. The importance of linguistic justice for continues revision of good governance. *Annals of University of Bucharest, Economic and administrative Series No. 3*, 2009
- Putnam, Robert. "Can We Reconcile Community and Diversity?" Harvard University: *Justice, Welfare and Economics*, 2005.
- Premdas, R. Ralph, "Public Policy and Ethnic Conflict", [www.unesco.org/most.premdas.htm](http://www.unesco.org/most/premdas.htm)
- Rawls, John. *A Theory of Justice*. Revised Edition. Oxford. 1999
- Réaume, D. G. Beyond personality : the territorial and personal principles of language policy reconsidered in: W. Kymlicka and A. Patten, eds., *Language rights and political theory*. Oxford: Oxford University Press, 2003
- Réaume, D. G., "Official-Language Rights: Intrinsic Value and the Protection of Difference", in Will Kymlicka and Wayne Norman (eds.), *Citizenship in Diverse Societies* (Oxford University Press, Oxford), 2000.
- Réaume D. G. The constitutional protection of language: survival or security? In David Schneiderman, ed. *Language and the State: The Law and Politics of Identity*, 1991
- Réaume D. The Group Right to Linguistic Security: Whose Right, What Duties? in Bo Baker J, ed. *Group Rights*. Toronto: University of Toronto Press, 1994
- Renan, E. "What is a Nation?", Paris, Presses-Pocket, 1990
- Ricento, T. Historical and Theoretical Perspectives on Language Policy and Planning. *Journal of Sociolinguistic*, 2000
- Ricento, T. ed. *An Introduction to Language Policy. Theory and Method*. Oxford: Blackwell, 2006.
- Rubio-Marín, R. "Language Rights: Exploring the Competing Rationales", in Will Kymlicka and Alan Patten (eds.) *Language Rights and Political Theory* (Oxford University Press, Oxford, 2003

Ruth Rubio-Marín, "Language Rights: Exploring the Competing Rationales", in Will Kymlicka and Alan Patten (eds.) *Language Rights and Political Theory* (Oxford University Press, Oxford, 2003), 52-79.

Steiner, Henry J., and Philip Alston. *International Human Rights in context*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2000

Stevens, G, Jin, K. and Song Hyun Jong. *Short-term migration and the acquisition of a world language*. *International Migration*, 2006

Schnapper, Dominique. "Linguistic Pluralism as a Serious Challenge to Democratic Life". *Cultural Diversity versus Economic Solidarity* ed. by Philippe Van Parijs, Brussels: De Boeck Université, 2004

Smith, Anthony D. *National identity*. University of Nevada Press, Reno, 1993

Smelser, Neil J. *Theory of Collective Behavior*. New York: Free Press, 1962

Schopflin, G. *Nations, identity, power: The new politics of Europe*. London: Hurst & Company. 2000.

Skutnabb-Kangas, Tove and Phillipson R. Rannut M. (eds.) *Linguistic Human Rights. Overcoming Linguistic Discrimination*. Walter de Gruyter, 1995

Skutnabb-Kangas, Tove. "(Why) should diversities be maintained? Language diversity, biological diversity and linguistic human rights". *Glendon Distinguished Lecture*, York University, Toronto. 2003

Skutnabb-Kangas, Tove and Robert Phillipson (eds.) *Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination* (Mouton, The Hague), 1994

Skutnabb-Kangas, Tove and Robert Phillipson (eds.) *Linguistic human rights, past and present* in Skutnabb-Kangas, Tove and Phillipson, Robert (eds) *Language Rights*. London/New York. *Series Critical Concepts in Language Studies*, 2017

Skutnabb-Kangas, Tove, "The Right to Mother Tongue Medium Education: The Hot Potato in Human Rights Instruments", II Mercator International Symposium: Europe 2004: A new framework for all languages? (2005), at <http://www.ciemn.org/mercator/pdf/simp-skutnab.pdf>

Skutnabb-Kangas, Tove, "Language Policy and Linguistic Human Rights", in Thomas Ricento (ed.), *An Introduction to Language Policy: Theory and Method* (Blackwell, Oxford, 2006).

Sisk, T. „Power Sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts“ (Washington: USIP, 1996)

Spolsky, Bernard. *Language Policy*, Cambridge University Press, 2004

- Strubell, Miquel. "Building a multilingual Europe: Discourse or rhetoric?". *The Challenge of Multilingualism in Law and Politics* ed. by D. Castiglione & C. Longman. Oxford, 2006
- Staggenborg, Suzanne. *Social Movements*. Oxford University Press, Oxford, 2008
- Taylor, Charles. *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Princeton University Press, 1994
- Tarrow, Sidney. *Power in Movement: Collective Action, Social Movements and Politics*. Cambridge University Press, 1994
- Tarrow, Sidney. *Power in movement: Social Movements and Contentions Politics*. 2nd Ed. Cambridge University Press, 1998
- Tilly, Charles. *Social Movements, 1768–2004*. Boulder, CO, Paradigm Publishers, 2004
- Tully, J. (2001). Introduction. In A.-G. Gagnon & J. Tully (Eds.), *Multinational democracies* (pp. 1–34). Cambridge: University Press.
- Treneska-Deskoska, R. *Accommodating Multilingualism in Macedonia*. *Social Inclusion* (ISSN:2183–2803) Volume5 DOI:10.17645, 2017
- Turner, Ralph H. and Lewis M. Killian. *Collective behavior*. Prentice-Hall, 1972
- Universal Declaration of Human Rights, In *International Human Rights in Context*, ed. Henry J. Steiner and Philip Alston, Oxford: Oxford University Press, 2000, 1376-1380
- UNDP, *Towards Human Resilience: Sustaining MDG Progress in an Age of Economic Uncertainty*,
http://www.undp.org/content/dam/undp/library/Poverty%20Reduction/Inclusive%20development/Towards%20Human%20Resilience/Towards_SustainingMDGProgress_Ch8.pdf
- Urban, Anna. *EU Enlargement, EU identity, Culture and National Identity in the Eastern regions*. *European Integration Studies*, issue 2, 2003
- Van Parijs, P. *Real freedom for all: what (if anything) can justify capitalism?* Oxford University Press, 1997
- Van Parijs, P. *Linguistic diversity as curse and as by-product in Respecting Linguistic Diversity in the European Union*, ed. Xabier Arziz, John Benjamins Publishing, Amsterdam, 2007
- Van Parijs, P. *Linguistic justice for Europe and the World*. Oxford University Press, 2011
- Van Parijs, P. *Linguistic Justice and the territorial imperative in Critical Review of International Social and Political philosophy* 13, Harvard University, 2010
- Van Parijs, P. *Linguistic justice for Europe, Belgium and the world*. Leuven University Press, 2008

- Van Parijs, P. *Linguistic Justice in Politics, philosophy and economics*. SAGE Publications, 2002
- Van Parijs, P. "The ground floor of the world: on the socio-economic consequences of linguistic globalisation." *International Political Science Review*, 2000
- Van Parijs, P. *Europe's linguistic challenge*. Archives européennes de sociologie, 2004
- Van Parijs, P. *Grab a territory! Linguistic dignity and English dominance in the European Union*. In: J. Poirier et al. eds., *Ties that bind: accommodating diversity in Canada and the European Union* (Bern-Berlin-Brussels: Peter Lang), 2008
- Varennes, Fernand de. "Language Rights as an Integral Part of Human Rights – A Legal Perspective". In Koenig, Matthias, Guchteneire, Paul F. A. (eds), *Democracy and human rights in multicultural societies*: Ashgate Publishing Ltd., 2007
- Walder, Andrew G. *Political Sociology and Social Movements In Annual Review of Sociology*. Volume 35, August, 2009
- White, Stephen and Judy Batt and Paul G. Lewis (editors). *Developments in Central and East European politics – 3*. Palgrave Macmillan, New York, 2003
- Wright, Sue. 2004. *Language Policy and Language Planning. From Nationalism to Globalisation*. Palgrave Macmillan: New York
- Wodak, R., Krzyżanowski, M., & Forchtner, B. (2012). The interplay of language ideologies and contextual cues in multilingual interactions: Language choice and code-switching in European Union institutions. *Language in Society*, 41, 157–186.
- Woolard, K. & Schieffelin, B. *Language Ideology*. Annual Review of Anthropology, 1994
- Woolard, K. *Language Ideology: Issues and Approaches*. Pragmatics 2(3): 235-250. International Pragmatics Association, 1992.
- Xhaferi, H., & Ibrahim, M. *The implementation of multilingualism at the SEE University: A model for the multicultural Balkans*. Jezikoslovlje, 2012
- Андоновска, Х. *Плурилингвизмот – ново лице на јазичниот и културниот идентитет*. Институт за македонски јазик „Крсте Петков-Мисирков“, Скопје, Македонија
- Атанасов, П. „Мултикултурализмот како теорија, политика и практика“, ЕвроБалкан Пресс, 2003
- Алиу, А. *Основата на заедништвото треба да биде историско-културната заедница*. Охридски рамковен договор 2001-2011: студии на случај, уредник Сашо Клековски, Македонски центар за меѓународна соработка, 2011

Бибер, Ф. Фондација Фридрих Еберт, Канцеларија Скопје. Поделба на власта и спроведување на Охридскиот рамковен договор. Скопје: Фондација Фридрих Еберт; 2008

Близнаковски, Ј. Нормативна рамка за јазичните права на малцинствата во Македонија – во согласност со Охридскиот рамковен договор, Евродијалог 14, Списание за европски прашања, НИП „Студентски збор“, Скопје, Центар за регионални истражувања и соработка „Студиорум“, Скопје 2011

Близнаковски, Ј. Нормативна рамка за јазичните права на малцинствата во Македонија – во согласност со Охридскиот рамковен договор, Евродијалог 14, 2011

Близнаковски, Ј. Локални јазични политики за мнозинските заедници. Можности за поефикасна имплементација. Скопје: Институт за демократија Социетас Цивилис Скопје, 2014

Ванковска, Б. Рамковниот договор десет години потоа: точка или записка? Охридски рамковен договор 2001-2011: студии на случај, уредник Сашо Клековски, Македонски центар за меѓународна соработка, 2011

Вељаноска, М. и др. Меѓуетничка интеграција преку интегрирано средно образование, „Поддршка на демократијата во мултиетничка Македонија – Младински активизам за мултикултурна демократија“, Скопје, 2017

Галева, Ј. Изучување на македонскиот јазик од учениците од мнозинските заедници. Охридски рамковен договор 2001-2011: студии на случај, уредник Сашо Клековски, Македонски центар за меѓународна соработка, 2011

Државен завод за статистика, Република Македонија. Попис на населението, домаќинствата и живеалиштата во Република Македонија, 2002, Книга IX. Скопје, 2004

Ѓуркова, А. Современи промени во македонскиот стандарден јазик. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, Македонија

Зборник на трудови од научниот собир – Јазичната политика и статусот на македонскиот јазик, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2005

Зборник на трудови од меѓународната научна конференција јазични и културни пронајдувања низ преведувањето и толкувањето, Филолошки факултет „Блаже Конески“ - Скопје Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 2015

Јанг, Овен и Лиза Квин. Како до ефективни јавни политики: водич за советници во Средна и Источна Европа. Фондација Институт отворено општество – Македонија, Скопје, 2009

Кадриу, О. во Десет години од Охридскиот рамковен договор - Дали Македонија функционира како мултиетничка држава? Уредник Блерим Река, УЈИЕ, 2011

Кацарска, С. Извештај во сенка за остварување на правата на помалобројните заедници согласно Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства од здруженијата на заедниците кои учествуваат во Партиципативниот форум за Советодавниот комитет на РКНМ. Скопје, 2015

Кимлика, В. „Современа политичка филозофија“, Академски печат, Скопје, 2009

Корубин Ј. Корубин, Општествена основа на јазичната политика денес, [во:] Зборник на трудови од научниот собир „Јазичната политика и статусот на македонскиот јазик“, одржан на 30–31 март 2005, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Јазикот наш денешен, кн. 13, Скопје 2005

Груевска-Мацоска, С. Јазичната политика во Република Македонија – меѓу законската регулатива и практиката *Slavia Meridionalis* 12 SOW, Warszawa 2012

Груевска-Мацоска, С. Јазичните политики и јазичното планирање во РМ – законските регулативи сврзани со јазиците во РМ. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, Македонија Culture. IV број, Ми-Ан, Скопје, 2013

Мехмети, К. ОРД е наш заеднички пораз. Охридски рамковен договор 2001-2011: интервјуа, уредник Сашо Клековски, Македонски центар за меѓународна соработка, 2011

Охридски рамковен договор 2001-2011: студии на случај, уредник Сашо Клековски, Македонски центар за меѓународна соработка, 2011

Петроска-Бешка, В. Мултикултурализмот и меѓуетничките односи во образованието УНИЦЕФ, Скопје, 2009

Петрушевска, М. Јазичната политика и јазичното планирање во Република Македонија произлезени од Уставот во 1991 и од Амандманите на Уставот од 2001 година, магистерски труд, Филолошки Факултет „Блаже Конески“ – Скопје Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Скопје, 2014 (<http://www.academia.edu/36130321/D.pdf> пристапено јуни 2017)

Ризанкоска, Јосипа и Јасмина Трајкоска. Проценка на влијанието на регулативата за употреба на јазиците во Македонија. ДИЈАЛОГ Центар за делиберативна демократија, Прилеп, 2018

Челику, А. Јазичната рамка на Охридскиот договор, во Десет години од Охридскиот рамковен договор - Дали Македонија функционира како мултиетничка држава? УЛИЕ, 2011

Чупи, Р. Развој на образованието на припадниците на заедниците во сите степени по ОРД. Охридски рамковен договор 2001-2011: студии на случај, уредник Сашо Клековски, Македонски центар за меѓународна соработка, 2011

Закони, акти, меѓународни документи, повелби:

Повелба на Обединетите Нации

Универзалната декларација за човекови слободи и права на ООН

Декларацијата на ООН за правата на лицата што припаѓаат на национални или етнички, религиозни и јазични малцинства

Меѓународниот Пакт за економски, социјални и културни права

Меѓународниот Пакт за граѓански и политички права

Европската конвенција за човекови права

Европската повелба за регионалните или малцинските јазици

Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства

Рамковната конвенција на Советот на Европа за заштита на националните малцинства

Препораките на ОБСЕ за јазичните права на националните малцинства

Устав на Република Македонија

Охридски Рамковен Договор

Закон за употреба на јазикот што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните и во Македонија и во единиците на локалната самоуправа. Службен весник на Република Македонија 101/2008

Закон за локална самоуправа. Службен весник на Република Македонија 52/1995

Закон за територијална поделба на Република Македонија и утврдување на подрачјата на единиците на локалната самоуправа, Службен весник на Република Македонија 49/1996

Закон за јазици на кои се одржува наставата на Педагошкиот факултет "Св. Климент Охридски" во Скопје. Службен весник на Република Македонија 5/1997

Закон за употреба на македонскиот јазик. Службен весник на Република Македонија 5/1998

Закон за високо образование. Службен весник на Република Македонија 64/2000

Закон за локална самоуправа. Службен весник на Република Македонија 5/2002

Закон за територијална организација на локалната самоуправа во Република Македонија. Службен весник на Република Македонија 55/2004

Публикации, извештаи:

Анализа на состојбите во воспитно – образовниот систем на учениците припадници на заедниците во Република македонија. Агенцијата за остварување на правата на заедниците, Скопје, 2016

Влада на Република Македонија, 2017. Програма за работа на Влада на Република Македонија за 2017 година

Демир, Д. и Оровчанец, И. Анализа на состојбите во воспитно – образовниот систем на учениците припадници на заедниците во Република Македонија, Скопје, 2017

Извештај за напредокот на Република Македонија (2018) конечна верзија. Брисел, 2018

Извештај по однос на состојбата за имплементацијата на сите политики што произлегуваат од Охридскиот рамковен договор. Влада на Република Македонија, Секретаријат за спроведување на Охридскиот рамковен договор, Скопје 2012.

Извештај за спроведени анализи за степенот на остарување на правата на заедниците за 2017 година, Агенцијата за остварување на правата на заедниците, Скопје, 2018

Институт за демократија, Што мислат граѓаните за Законот за употреба на јазиците, телефонска анкета, 2018 <https://idscs.org.mk/mk/portfolio/>

Нацрт сеопфатна стратегија за образованието за 2018-2025 година и Акциски план, 2018

Основни и средни училишта на крајот на учебната 2016/2017, Државен завод за статистика на Република Македонија, 2018 (<http://www.stat.gov.mk/Publikacii/2.4.18.05.pdf>)

Попис на населението, домаќинствата и становите во Република Македонија 2002, според територијалната организација од 2004 (Книга XIII). Државен завод за статистика, Скопје, мај 2005

Секретаријат за европски прашања Национална програма за усвојување на правото на ЕУ. 2017

Секретаријат за спроведување на Рамковен договор. Стратешки план 2018-2020. 2017

Дискурсна анализа: изјави, медиумски текстови, тв-емисии

Арифџи, Б. (2018) Штрајкот со глад кога ќе го почнат? НОВА ТВ. 15.1.2018. <https://novatv.mk/ashtrajkot-so-glad-koga-ke-go-pochnat/>

Груевска-Маџоска и Муслиу, Дебата за Законот за јазиците, 06.09.2017, Нова ТВ (<https://portal.mk/makedonija/debata-madzhoska-musliu-za-protiv-zakonot-za-jazicite/>)

Положани, Л. Зошто е важен јазикот? Либертас. 17.1.2018. (<http://www.libertas.mk/zoshto-evazhen-jazikot/>)

Кадриу, Б. Законот за употреба на јазиците и аргументи во негова полза. Либертас. 25.1.2018. (<http://www.libertas.mk/zakonot-za-upotreba-na-jazitsite-i-argumenti-vo-negova-polza/>)

Силјановска-Давкова, Г. Интервју 13.09.2017 (<https://antropol.mk/2017/09/13/>)

Силјановска-Давкова, Груевска-Маџоска, Арифи и Ќамили. Топ Тема на Ваша Страна - Закон за употреба на јазиците, Телма ТВ, 11.09.2017 (<https://www.youtube.com/watch?v=5XN69SoF51s>)

Ќулафкова, Силјановска-Давкова и Груевска-Маџовска (2018) Ќулавкова, Сиљановска и Груевска-Маџовска со отворено писмо против законот за јазиците. Република 17.12.2018. [<https://republika.mk/859593>]

Ќулавкова, К. За Законот за јазици не се консултирани МАНУ, Филолошки, ниту Институтот за македонски јазик. Фокус, 11.08.2017 (<https://fokus.mk/akademik-katitsa-kulavkova-za-zakonot-za-jazitsi-ne-se-konsultirani-manu-filoloshki-nitu-institutot-za-makedonski-jazik/>)

Ќулафкова, К., Силјановска Давкова, Г. и Груевска-Маџовска, С. Ќулавкова, Сиљановска и Груевска-Маџовска со отворено писмо против законот за јазиците. Република 17.12.2018. (<https://republika.mk/859593>)